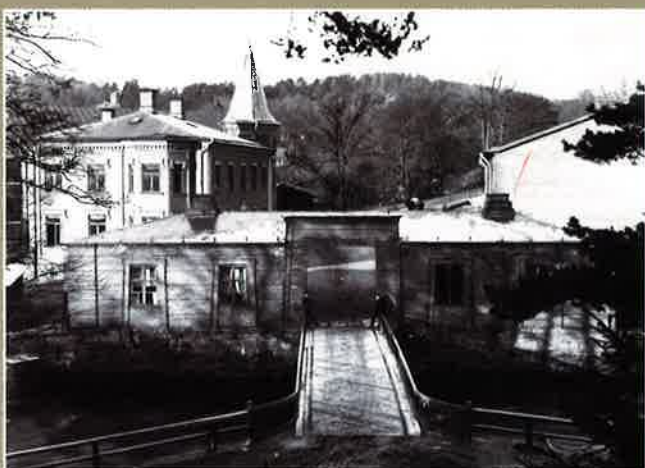
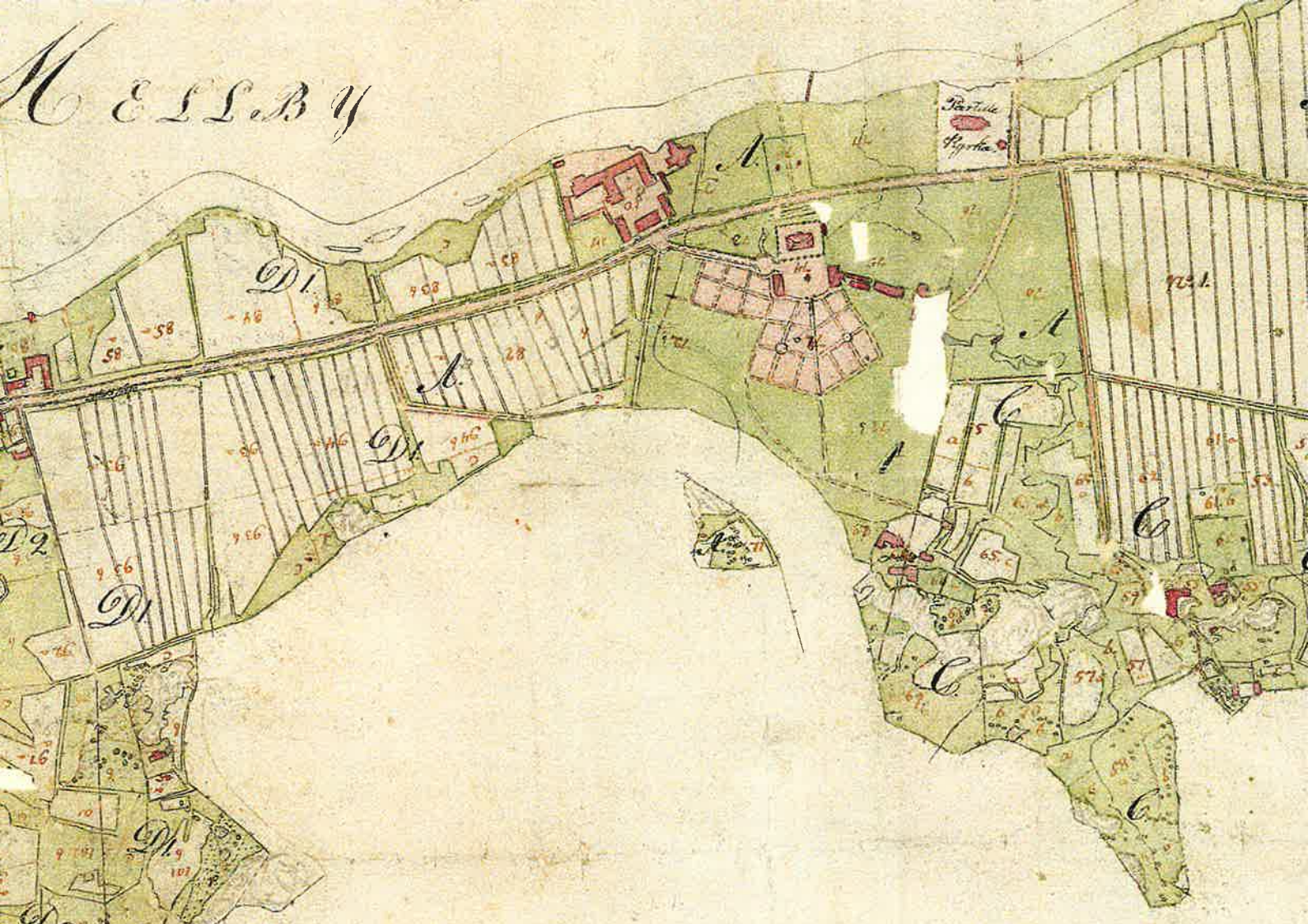

KULTUR

MILJÖER I PARTILLE KOMMUN

Program för bevarande & utveckling

- Nr 1° (Pärtille Österg.)
 Nr 3° (Pärtille Österg.)
 Nr 3°
 Nr 1° (Skulltorp Väder)
 Nr 1°
 Nr 1°
 Nr 1°
 Nr 1°
 Nr 1°
 Nr 1°

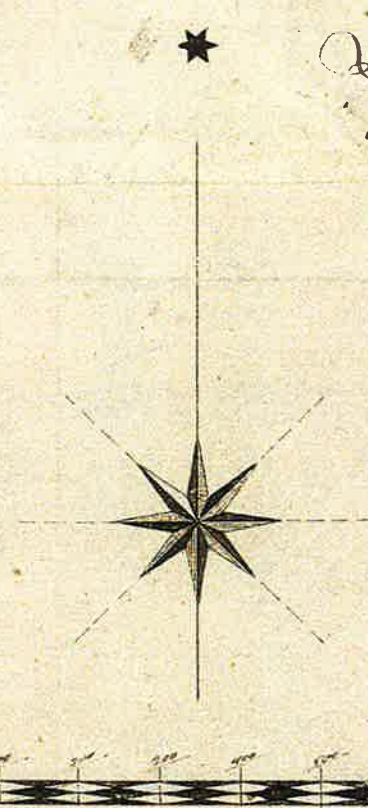

MELLBY

Vägarna R.Nr Pärtille 5:3

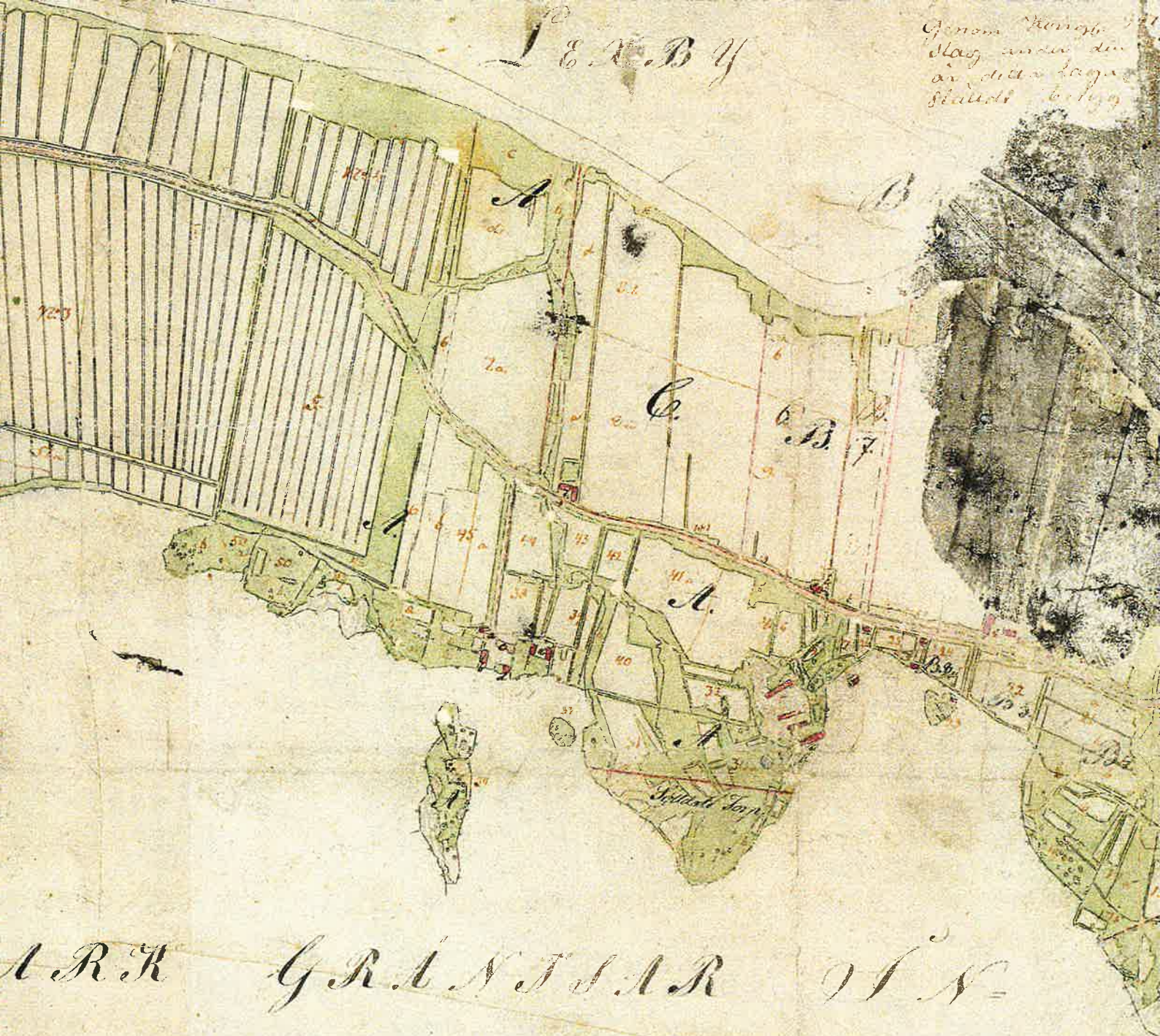

DES

L. E. A. B. Y

Genom Kungl. Maj:ts
Hög: och Råd:hus
än: detta Laga
Ständ: bekräft.

A. R. R. G. R. A. N. T. S. A. R. V. S.

Charta
Inmätning till
PARTILLE OCH SKULTORPS BY

Uthelongs och Bohus Län
Sjööfvermans Hög: och Råd:hus
Upprättad för Laga Skifte år 1833.
Johan Schmalz

Omslag & första uppslag

På omslaget syns Partille kommunhus, mangårdsbyggnad i Lexby samt porthuset i Jonsereds fabriksområde. Kartan på första uppslaget är en karta över laga skifte fastställd år 1830. Ågorna som avses är Skulltorp och Partille byar. Observera kyrkan, Partille herrgård samt vägsträckningar och broar som fortfarande är aktuella.

Fotografier, kartor, ritningar

Av de i rapporten ingående foton är samtliga äldre fotografier lånade från Partille hembygdsförening och Kultur- och fritidsförvaltningen i Partille kommun. Nya bilder är tagna av Rickard Stark på Lindholm Restaurering AB år 2000-2002. Flygfotografier är från Partilles stadsbyggnadskontor.

I rapporten ingår kartor producerade av Ingrid Törnkvist vid stadsbyggnadskontoret. Kartorna används med givet tillstånd av stadsbyggnadskontoret, Partille kommun. Manér till kartor är producerat av Rickard Stark samt Tom Lindblom vid stadsbyggnadskontoret. Äldre kartmaterial är från lantmäteriavdelningen, Länsstyrelsen för Västra Götalands län. Samtliga kartor är ur sekretessynpunkt godkända för spridning av Statens lantmäteriverk 2000-09-16.

Layout & Produktion

Rapporten producerad av konsultfirman LINDHOLM RESTAURERING AB genom Rickard Stark, på uppdrag av kultur- och fritidsnämnden. Arbetet har bedrivits i samarbete med en grupp bestående av Kristina Frizell, kultur- och fritidskontoret, Malin Häggdahl, stadsbyggnadskontoret, Birgitta Lööf, bygg- och miljökontoret samt Henrik Rönnqvist, tekniska kontoret. Rekommendationer är i huvudsak upprättade av Åsa Magnusson i samarbete med arbetsgruppen.

KULTURMILJÖER I PARTILLE KOMMUN

Program för bevarande och utveckling

Godkänt av kommunfullmäktige den 12 december 2002

Förord s. 9

OBJEKT & MILJÖER MED HÖGA BEVARANDEVÄRDEN I PARTILLE KOMMUN s. 11

Bakgrund s. 12

Inledning s. 12

Översiktlig bevarandemålsättning s. 13

STYR & PLANERINGSINSTRUMENT INOM KULTURMILJÖVÅRDEN s. 14

Kulturminneslagen s. 15

Miljöbalken s. 16

PARTILLE – EN VARIATIONSRIK KOMMUN s. 19

Kulturlandskapet – vad är det? s. 19

Administrativa indelningar s. 20

Landskapet formas s. 21

Jakt – fiske – insamling s. 23

Jordbruk – skogsbruk – boskapsskötsel s. 30

Det medeltida bondesamhället 1000–1500 s. 32

ÄLDRE OBJEKT OCH MILJÖER MED HÖGA BEVARANDEVÄRDEN s. 48

Jonsered & Bokedalen s. 48

Lexby by, Kåhögs gård, Tultered s. 51

Soldattosrpet Ugglum s. 55

Liljebergsska huset s. 56

Sävedalens småskola s. 57

Ugglums skola s. 57

Partille södra griftegård & Kyrkskolan s. 58

OBJEKT & MILJÖER FRÅN EFTERKRIGSTIDEN MED HÖGA BEVARANDEVÄRDEN s. 70

Kåhögs villor – 1950–60-tal s. 70

Kvastekulla griftegård – 1950-tal s. 71

Syftet med kulturmiljövårdsprogrammet s. 13

Kulturhistoriskt värde s. 13

Urval och avgränsningar s. 14

Bygglov och rivningslov s. 18

Detaljernas betydelse s. 18

Krig och ökande klasskillnader under 15- och 1600-talet s.

Förbättrade kommunikationer s. 36

1700-talet – Upplysningsidéer och ekonomiskt uppsving s.

Nya jordbruksmetoder och odling av köksväxter s.

Den agrara odlings- och bebyggelsemiljön förändras s.

Det moderna Partille tar form s. 44

Motorfabriken Eck s. 59

Villastaden Paradiset & Partille station s. 60

Centrala Partille s. 62

Baggeliden s. 64

Öjesjö – Hallen s. 66

Sotenäsvägen s. 67

Sävedalens Folkets hus s. 68

Tage Madsens väg – 1950-tal s. 72

Finngösa huset – 1950-tal s. 73

Punkthusen vid Oluff Nilssons väg – 1960-tal s. 74
Oxledsområdet & Oxledsskolan s. 75
Ljungkullen – 1960-tal s. 76
Porthällaskolan & Partille bibliotek – 1960–90-tal s. 77
Lexby radhusområde – 1950–60-tal s. 78

REKOMMENDATIONER s. 86

Jonsered s. 86
Lexby by s. 89
Kåhögs gård s. 90
Tultered s. 90
Soldattorpet Ugglum s. 91
Liljebergsska huset s. 92
Sävedalens småskola s. 93
Ugglums skola s. 93
Partille södra griftegård s. 94
Kyrkskolan s. 95
Motorfabriken Eck s. 95
Villastaden Paradiset s. 96
Ormstigen, Apelstigen & Partille station s. 97
Partille kyrka s. 98
Partille herrgård s. 99
Säveån och Stadsparken s. 100
Partille kommunalhus s. 100
Baggeliden s. 101
Öjersjö – Hallen s. 102
Sotenäsvägen s. 103
Sävedalens Folkets hus s. 104

Släntvägen & Olofsvägen m fl – 1960-tal s. 79
Soldatängen & Mellanlyckan m fl – 1970-tal s. 80
Korsängen, Skuleberg & Kv. Lupinen – 1980-tal s. 81
Kroklyckan – 1990-tal s. 83
Öjersjö brunn – 1990-tal s. 84

Kåhögs villor s. 104
Kvastekulla griftegård s. 105
Tage Madsens väg s. 106
Finngösa huset s. 106
Punkthusen vid Oluff Nilssons väg s. 107
Oxledsområdet s. 108
Oxledsskolan s. 108
Ljungkullen s. 109
Porthällaskolan & Sporthallen s. 110
Partille bibliotek s. 111
Lexby radhusområde s. 111
Släntvägen s. 113
Olofsvägen s. 113
Soldatängen s. 114
Mellanlyckan s. 115
Korsängen s. 116
Skuleberg s. 116
Kv. Lupinen s. 117
Kroklyckan s. 118
Öjersjö brunn s. 119

FÖRORD

Partille är en av Sveriges till ytan minsta kommuner. Trots sin ringa storlek finns här ett brett spektrum av kontrasterande miljöer. Här finns både vidsträckta skogsområden med höga naturvärden och tätbebyggda industri- och bostadsområden. Närheten till Göteborg och till järnväg, flyg och hamnar sätter också sin prägel på kommunen.

På den lilla ytan finns stora variationer i bebyggelse och landskap. Det här kulturmiljöprogrammet vill göra oss uppmärksamma på de mest värdefulla kulturmiljöerna. Dessa miljöer behöver inte vara gamla, även nyare områden kan ha stora kulturhistoriska kvaliteter. I en kommun måste det finnas ett fruktbart samspel mellan bevarande och nyskapande och vår egen tid måste kunna tillföra kulturlandskapet nya element.

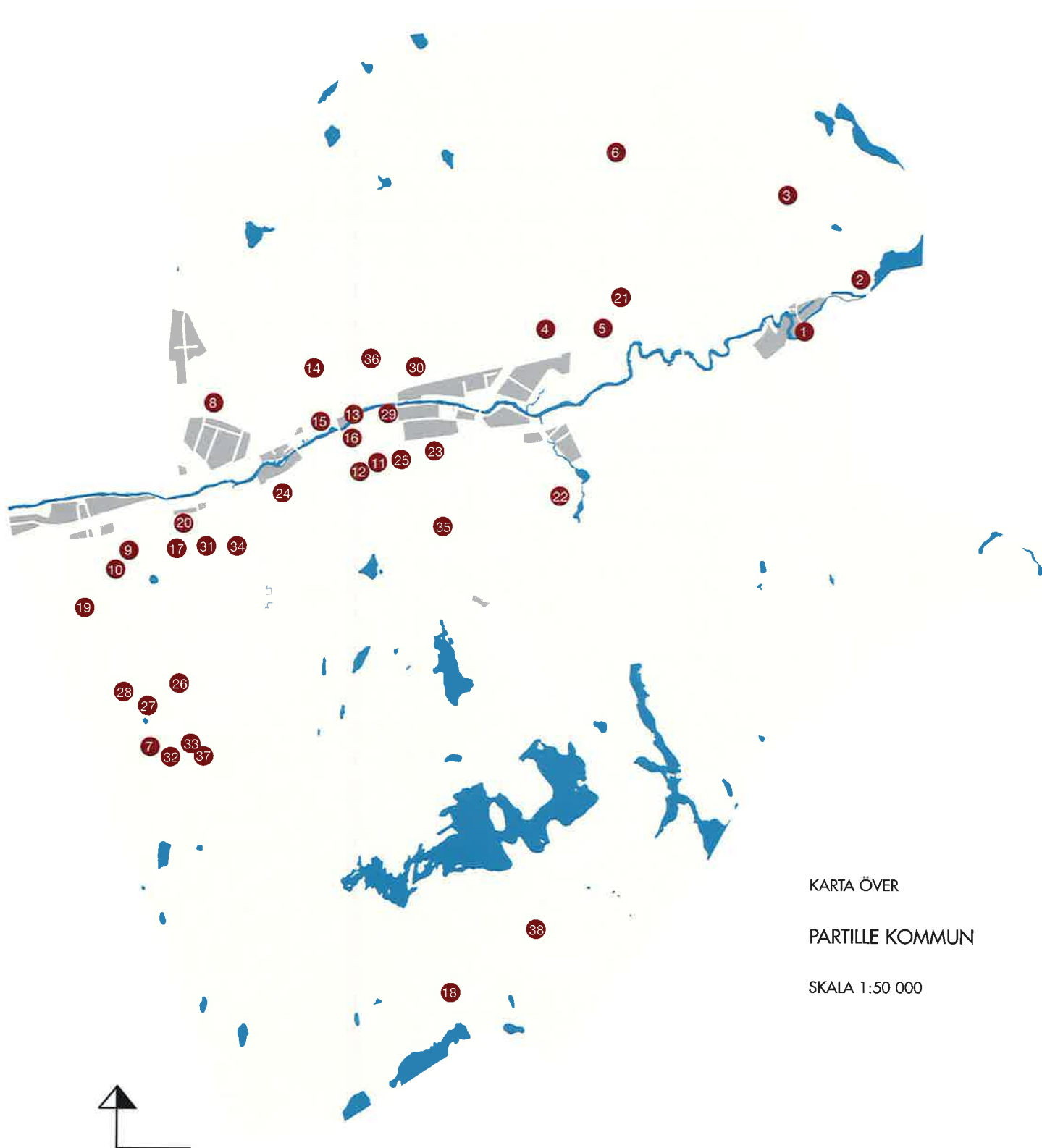
Det är de enskilda kommuninvånarna som allra bäst kan verka för en god kulturmiljö. Att ta hänsyn till och känna ansvar för vårt kulturarv är den bästa garantin för en god miljö. Utan delaktighet och förståelse från enskilda mark- och fastighetsägare har vi små möjligheter att lyckas.

Det kulturmiljöprogram som här har arbetats fram av flera kommunala förvaltningar och andra aktörer i samverkan skall förhoppningsvis kunna fungera som ett instrument och underlag för översiktlig planering, detaljplanering, bygglov och förändringar i infrastruktur inom kommunen. Men inte minst är syftet att väcka kommuninvånarnas intresse och engagemang för Partilles historia och framtid. Genom att sprida kunskap om vår kommuns många skiftande bebyggelsemiljöer skapar vi hemkänsla och bevarar och stärker Partilles identitet och särart.

Stefan Svensson

kommunalråd, kommunstyrelsens ordförande

KARTA ÖVER

PARTILLE KOMMUN

SKALA 1:50 000

OBJEKT & MILJÖER MED HÖGA BEVARANDEVÄRDEN I PARTILLE KOMMUN

- 1 Jonsereds industrisamhälle
- 2 Jonsereds herrgård
- 3 Bokedalens naturreservat
- 4 Lexby by
- 5 Kåhögs gård
- 6 Tultered
- 7 Soldattorpet Ugglum
- 8 Liljebergsska huset
- 9 Sävedalens småskola
- 10 Ugglums skola
- 11 Partille södra griftegård
- 12 Kyrskolan
- 13 Motorfabriken Eck
- 14 Villastaden Paradiset
- 15 Partille station
- 16 Centrala Partille
- 17 Baggeliden
- 18 Öjersjö Hallen
- 19 Sotenäsvägen
- 20 Sävedalens Folkets hus
- 21 Kåhögs villor
- 22 Kvastekulla griftegård
- 23 Tage Madsens väg
- 24 Finngösa huset
- 25 Punkthusen vid Oluff Nilssons väg
- 26 Oxledsområdet
- 27 Oxledsskolan
- 28 Ljungkullen
- 29 Porthällaskolan & Partille bibliotek
- 30 Lexby radhusområde
- 31 Släntvägen & Olofsvägen m fl
- 32 Soldatängen
- 33 Mellanlyckan
- 34 Korsängen
- 35 Skuleberg
- 36 Kv. Lupinen
- 37 Kroklyckan
- 38 Öjersjö Brunn

BAKGRUND

Kulturmiljöprogrammet är en revidering och till viss del även en komplettering av befintligt Kulturminnesvårdsprogram för Partille kommun – del 2, antaget av kommunfullmäktige 1990-04-26. Kultur- och fritidsnämnden har varit initiativtagare till revideringen. Under arbetets gång har det funnits en referensgrupp bestående av representanter från stadsbyggnadskontor, bygg- och miljökontor, tekniskt kontor samt kultur- och fritidskontor.

I samband med revideringen har det tidigare programnamnet Kulturminnesvårdsprogram ersatts med Kulturmiljöer i Partille kommun – program för bevarande & utveckling. Anledningen till namnbytet är en intresseförskjutning från en kulturvård som fokuserar på unika objekt till en bredare kulturvård som inriktar sig på hela miljöer och sammanhang. Att programmet har ändrats betyder inte att innehållet i det gamla programmet blir ogiltigt. Innehållet i denna reviderade version är i mycket detsamma som i det gamla. Flera områden och objekt har emellertid tillkommit och andra har fallit bort.

Den historiskt beskrivande delen av kulturminnesvårdsprogrammet Del 1, av Eva Bergdahl-Bulukin – Bohusläns museum, har legat till grund för den tidigare kulturnämndens diskussioner om urvalet av skyddsvärda miljöer och objekt. Som stöd för urvalet har också använts en kulturhistorisk undersökning som utfördes i Partille 1979 av Bohusläns museum. (Partille kommun, Kulturhistorisk undersökning 8, Bohusläns museum 1979).

INLEDNING

Kulturmiljövård tolkar vi ofta som ett sätt att skydda vissa enskilda byggnader och objekt från att rivas eller genomgå sådana förändringar att deras utseende radikalt förändras. Sådana punktvisa insatser är i och för sig viktiga, men på sikt kan de ge upphov till ett splittrat kulturlandskap där enskilda byggnader och anläggningar bevaras som isolerade reservat i en helt främmande miljö. Om vi förändrar vissa delar av ett större sammanhang minskar begripligheten och förståelsen för vår omgivning. Tänk er till exempel ett odlingslandskap helt i avsaknad av bondgårdar eller en allé av träd som inte leder fram till något.

Partille, Sävedalen, Jonsered. En arkitekturguide har även utgjort underlag, delvis för urval av bebyggelse men också för vissa beskrivande texter och den inledande historiken över Partille. Projektansvarig för arkitekturguiden är Claes Caldenby på avdelningen för Arkitektur-Byggnadsplanering vid Chalmers tekniska högskola. Medförfattare är Knut von Geijer och Kristina Frizell.

Det ökande intresset för modernismen har inneburit progressiva satsningar med fokus på efterkrigstidens områden, bland annat genom det så kallade storstadsprojektet. Storstadsprojektet som är beslutat av regeringen genomförs under 1999–2000 i landets tre största städer Stockholm, Göteborg och Malmö. Arbetet innebär i första hand en inventering av våra yngre bebyggelsemiljöer, tillkomna efter 1955. Inventeringen skall ligga till grund för eventuella urval av kulturhistoriskt intressanta miljöer tillkomna under det så kallade miljonprogrammet. Inom ramen för denna satsning ingår även en inventering av Partille kommun. Resultatet av denna inventering har givit arbetsgruppen en plattform av kunskap och referenser för urval av bevarandevärda yngre byggnader och miljöer i Partille kommun.

Det är först när stora förändringar inträffar som vi upptäcker och blir medvetna om de kulturhistoriska kvaliteterna i vår omgivning. Många detaljer försvinner omärkligt och vi saknar dem först när de är borta; den blomstrande dikesrenen och de öppna betesmarkerna, de utbytta spröjsade fönstren eller andra karaktärsskapande byggnadsdelar. Det är därför väsentligt att slå vakt om karaktäristiska särdrag och variationsrikedomen i kulturlandskapet. Detta gäller inte bara den äldre odlingsmiljön utan i hög grad även urbana och industriella miljöer.

ÖVERSIKTLIG BEVARANDEMÅLSÄTTNING

Kulturmiljövårdens främsta uppgift är att skydda de sammanhang som genom tiderna har vuxit fram, så att dessa förblir begripliga. Det är också dess uppgift att delta i arbetet med att skapa en rik, mångfaldig och balanserad livsmiljö, där de historiska inslagen tillmäts lika stor betydelse som de estetiska aspekterna eller de tekniska och ekonomiska intressena.

I ett program för bevarande och utveckling skall givetvis de stora sammanhangen tas i beaktande. Målsättningen bör

vara att så långt som möjligt bibehålla de olika miljöernas kulturhistoriska värden. Detta innebär inte att allt måste förbli vid det gamla. Det är inte statiska miljöer som eftersträvas, utan ett fruktbart samspel mellan bevarande och nyskapande. Vår egen tid skall liksom föregående epoker kunna tillföra kulturlandskapet nya element, dock med respekt för befintliga värden. I det kommunala kulturmiljöprogrammet har vi möjligheter att fokusera på kommunens kulturhistoriskt värdefulla områden.

SYFTET MED KULTURMILJÖPROGRAMMET

Kulturmiljöprogrammet skall hjälpa oss att upptäcka hur de skilda delarna av vår miljö har ett levande samband med varandra. Programmet är inte juridiskt rättsverkande i sig, men fungerar som underlag för utarbetande av översiktsplaner, områdesbestämmelser och detaljplaner samt i hanteringen av bygglovärenden.

Programmet har också som syfte att erbjuda kommuninvånaren en lättillgänglig presentation av kommunens kulturhistoriskt värdefulla miljöer och objekt. Kanske kan det uppmuntra till en upptäckt av den egna kommunen och därmed skapa intresse och kunskap om vårt kulturarv och vår historia.

SYFTET MED PARTILLE KOMMUNS KULTURMILJÖPROGRAM ÄR ATT:

- *Stimulera och väcka kommuninvånarnas intresse och engagemang för Partilles historia och framtid.*
- *Levandegöra och skapa underlag för att vårda och bevara miljöer och byggnader som kan ge inblick i olika tiders livsmönster, sociala villkor, näringsliv, byggnadsskick och traditioner.*
- *Bevara och stärka kommunens särart och identitet, öka invånarnas hemkänsla och uppmåna till ansvarstagande och varsamhet inför vår kulturmiljö.*
- *Uppmana till en helhetssyn och utgöra ett underlag vid kommunal planering där även kulturhistoriska värden beaktas och där en god kulturmiljö anses som en självklar del av vår levnadsstandard.*

KULTURHISTORISKT VÄRDE

När man talar om kulturhistoriskt värde avses generellt all den information som finns manifesterad i miljön runt omkring oss. Vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt varierar över tid och mellan människor. Förr lade man stor vikt vid det arkitektoniska och de estetiska aspekterna för det enskilda objektet. I dag vill vi även se till större sam-

manhängande miljöers sociala och historiska betydelse och kvaliteter. Man brukar tala om att en miljö skall ha en tydlig och lång bebyggelsekontinuitet för att betraktas som kulturhistoriskt värdefull. Men detta är bara ett av kriterierna. Ett annat är att miljön eller området visar upp egenskaper som är tidstypiska och som exemplifierar en speciell

historisk utvecklingsfas. Ett tredje kriterium är den lokala och regionala representativiteten. Hur vanlig eller ovanlig är en byggnad/bebyggelsemiljö i regionen och vad representerar den.

UPPLEVELSEN AV KULTURHISTORISKT VÄRDE

Miljön omkring oss kan upplevas på flera olika sätt. Vi kan till exempel urskilja en visuell upplevelse. Här blir aspekterna som skala, färger, byggnadsstilar, variationer, över-

blickbarhet och estetik betydelsefulla. Ett annat sätt att uppleva sin omgivning på är att betrakta den ur ett historiskt perspektiv. Då kommer begrepp som kunskap, traditioner och kontinuitet med i bilden och vi betraktar miljön ur ett mer långsiktigt perspektiv. Båda dessa synsätt är nödvändiga och kompletterar varandra. I ett kulturmiljöprogram skall hänsyn tas till både visuella upplevelser av miljön och till våra behov av kunskap om de sammanhang där vi ingår.

URVAL OCH AVGRÄNSNINGAR

Ett kommunalt kulturmiljöprogram måste alltid baseras på vissa urval av miljöer och objekt för att konkreta handlingsåtgärder skall kunna föreslås, även om andra objekt och miljöer också kan vara mycket intressanta. De miljöer och objekt som vi idag betraktar som kulturhistoriskt värdefulla är resultatet av människans inverkan på sin omgivning under mycket lång tid. Trots att Partille är en relativt liten kommun finns här exempel på flera kontrasterande landskapstyper och många och varierande bebyggelsemiljöer

knutna till olika tidsskeden. Hur landskapet har använts och utnyttjats under olika tidsskeden, hur människan lämnat sina spår i naturlandskapet och vilka ideal och yttre faktorer som styrt hennes byggande och näringsfång är kunskap som vi måste ha för att förstå den tid vi lever i just nu. Urvalet av kulturhistoriska miljöer tar sin utgångspunkt i dessa aspekter, både i ett nationellt och ett regionalt/lokalt perspektiv. Partille kommuns historia med lokala variationer är det som bildar fundamentet i den kulturhistoriska värderingen.

STYR- & PLANERINGSINSTRUMENT INOM KULTURMILJÖVÅRDEN

När det gäller att tillvarata och säkerställa kulturmiljövårdens intressen är flera myndigheter och organisationer ansvariga. Kulturmiljövården är emellertid först och främst beroende av den enskilda människans ansvar och hänsynstagande. Att bevara vårt kulturarv så som det ter sig i byggnader och landskap är en uppgift där vi alla är delaktiga och ansvariga.

Kommunens ansvar för kulturmiljövården kommer till uttryck i dess planeringsansvar för markanvändning och

byggande. Flera nämnder är inblandade i arbetet. Bygg- och miljönämnd, kommunstyrelse och kultur- och fritidsnämnd har ett gemensamt ansvar. Nämnderna har olika uppgifter och arbetssätt, men kan var för sig och tillsammans sträva efter att erbjuda kommuninvånarna en god kulturmiljö som en självklar del av deras levnadsstandard.

När det gäller hanteringen av fysiska kulturmiljöer finns det tre lagar som är särskilt viktiga: kulturminneslagen, miljöbalken och plan- och bygglagen.

KULTURMINNESLAGEN

Kulturminneslagen skyddar våra fornlämningar och fornynd samt reglerar byggnadsminnesförklaringar av byggnader och miljöer. Lagen ger också ett särskilt skydd åt landets kyrkor och förbjuder utförelse av äldre kulturföremål ur landet.

I kulturminneslagens inledande kapitel slår man fast att skydd och vård av kulturarvet är en nationell angelägenhet och att ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Denna grundläggande bestämmelse bildar även utgångspunkt för bestämmelser om hänsyn till kulturmiljön i andra lagar som styr gestaltningen av vår fysiska miljö.

FORNMINNEN

Alla så kallade *fasta fornminnen* omfattas av särskilda bestämmelser enligt kulturminneslagen. Fasta fornlämningar är anläggningar eller lämningar efter människors verksamhet från forna tider som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Till varje fornlämning hör även ett område runt lämningen. Det är till för att skydda lämningen och för att den skall kunna bevaras i en miljö som påminner om dess ursprungliga sammanhang.

Till fasta fornlämningar hör:

- Gravar, gravfält samt kyrkogårdar och andra gravplatser.
- Resta stenar samt stenar och bergytor med inskrifter, symboler, märken och bilder samt andra ristningar eller målningar.
- Kors och minnesvårdar.
- Samlingsplatser för rättskipning, kult, handel och andra allmänna ändamål.
- Lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång.
- Ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar samt av andra märkliga byggnader och byggnadsverk.
- Färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdslinje samt gränsmärken och labyrinter.
- Skeppsvrak, om minst etthundra år kan antas ha gått sedan skeppet blev vrak.

- Naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult.

Fornminnesskyddet innebär att ingen utan länsstyrelsen medgivande får rubba, ta bort, gräva ur, täcka över eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning. Skyddet gäller automatiskt, vilket innebär att det inte behövs något särskilt beslut för att det skall gälla. Bestämmelserna gäller oavsett huruvida fornlämningen är tidigare känd eller inte och omfattar även området runt fornlämningen. Råd och anvisningar rörande fornlämningar ges av länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Alla kända och ovan jord synliga fornlämningar i kommunen finns redovisade på den ekonomiska kartan i skala 1:10 000 som ges ut av Lantmäteriverket. Lämningarna markeras där med ett run-R och en streckad begränsningslinje. Riksantikvarieämbetet fältinventerar fornlämningsbeståndet i takt med kartans utgivning och för ett register med en beskrivning över varje fornlämning. På nyare kartblad redovisas även de fornlämningar vars omfattning inte syns ovan jord men som ändå är kända; till exempel boplatser. Sådana fornlämningar markeras med ett run-R inom parentes. Länsstyrelsen kompletterar ett exemplar av kartan och fornminnesregistret med uppgift om alla nyfynd.

BYGGNADSMINNEN

Byggnader som har högt kulturhistoriskt värde kan av länsstyrelsen förklaras som byggnadsminnen. Det grundläggande kravet för att en byggnad skall kunna komma ifråga som byggnadsminne är att den betraktas som *synnerligen märklig*. Lagskyddet kan även ges byggnader som ingår i ett synnerligen märkligt bebyggelseområde, även om varje enskild byggnad inom området inte är speciellt märklig. Även trädgårdar, parker och andra anläggningar kan bli byggnadsminnen. I samband med en byggnadsminnesförklaring upprättas särskilda skyddsföreskrifter som reglerar hanteringen av byggnadsminnet.

Byggnadsminnesskyddet skall användas för att bevara ett ur riksperspektivet representativt byggnadsbestånd som allsidigt speglar hela vår historia och samhällsutveckling. Ansökan om byggnadsminnesförklaring kan väckas av såväl enskilda personer och föreningar som av kommunal eller statlig myndighet. Alla byggnadsminnesärenden handläggs av länsstyrelsen.

KYRKLIGA KULTURMINNEN

Även kyrkor omfattas av särskilda bestämmelser enligt kulturminneslagen. Med kyrkliga kulturminnen avses kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

Det kyrkliga kulturminnesskyddet innebär att kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Alla inventarier av kulturhistoriskt värde skall förvaras och vårdas väl. Begravningsplatser skall vårdas och underhållas så att deras

kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar även sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Anläggningar som har tillkommit före år 1940 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet kan även besluta att yngre kyrkobyggnader och kyrkotomter skall omfattas av bestämmelserna i kulturminneslagen. Kyrkliga kulturminnen i Partille kommun hanteras av länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Göteborg.

MILJÖBALKEN

Från den 1 januari 1999 finns lagstiftningen gällande naturvård, naturresurser, miljöskydd, skötsel av jordbruksmark, renhållning, hälsoskydd, vatten miljöskador med mera samlade i en ny balk, den så kallade Miljöbalken. Målet med den nya lagstiftningen är att främja en hållbar utveckling och på så sätt tillförsäkra levande och kommande generationer en hälsosam och god livsmiljö. Ett delmål i denna utveckling rör vård och skydd av natur- och kulturområden och Miljöbalken innehåller därför särskilda bestämmelser som reglerar bevarandebalken. Balken innehåller dels allmänna hänsynsregler och dels särskilda områdesskydd såsom natur- och kulturreservat, biotopskyddsområde och naturminne.

ALLMÄNNA HÄNSYNSREGLER

Bestämmelserna om bevarandebalken omfattar bland annat områden med natur- och kulturvärden, områden med särskilt värde för friluftslivet och grönområden i tätorter. Dessa områden skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan skada miljön.

Inom ett område av betydelse ur naturvårdssynpunkt kan bevarandebalken ligga i till exempel ett rikt fågelliv, en ovanlig flora eller en kombination av egenskaper som gör området värdefullt för förståelsen av naturen. Bevarandebalken hos ett område av intresse för friluftslivet kan hänga samman med goda möjligheter till bad, fritt strövande i obebyggda områden, goda förutsättningar för vintersport och dylikt. Hos områden av betydelse för kulturmiljövården ligger ...bevarandebalken ofta i äldre värdefull bebyggelse eller i karaktären hos ett odlingslandskap med dess kombination av bruksformer inom jord- och skogsbruk, bebyggelsens struktur, fornminnen och andra lämningar av äldre bosättningar.

Ofta är bevarandebalken gemensamma för naturvärden, kulturmiljövården och friluftslivet. Att behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas innebär att bestämmelsen även omfattar så kallade gröna bälten och gröna kilar kring och i bebyggelsekoncentrationer.

RIKSINTRESSEN

För områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet gäller att områden skall skyddas mot åtgärder som kan skada miljön. Ett område kan vara av riksintresse för naturvärden därför att det särskilt väl belyser viktiga skeden av natur- och kulturlandskapets utveckling eller är ostört och inrymmer en stor mångfald av naturtyper och biotoper. Det kan vara av särskilt stort intresse också därför att det hyser unika och hotade eller sårbara naturtyper, biotoper eller arter.

Bestämmelsen är vidare avsedd att skydda sådana kulturmiljöer som dokumenterar olika utvecklingsperioder i vårt lands historia. När det gäller områden som är av riksintresse för friluftslivet spelar förutsättningarna för naturupplevelser och friluftsverksamhet samt tillgänglighet för allmänhet en stor roll. Beslut om riksintressen tas av Riksantikvarieämbetet respektive Naturvårdsverket.

NATURRESERVAT

Ett mark- eller vattenområde får förklaras som naturreservat i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet. Även ett område som behövs för att skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter får skyddas som naturreservat.

Miljöbalkens bestämmelser om naturreservat täcker in de båda tidigare skyddsformerna naturreservat och naturvårdsområde. Områden som tidigare skyddats som naturvårdsområde skall vid tillämpningen av miljöbalken anses som naturreservat. Värdefulla naturmiljöer är inte bara knutna till växt- och djurliv utan kan också vara spår av landskapsbildningen till exempel rullstensåsar och sprickdalar.

Naturreservatsskyddet skall användas för särskilt värdefulla naturmiljöer, där det finns ett starkare behov av aktsamhet än vad de allmänna hänsynsreglerna ger. Beslut om naturreservat fattas av länsstyrelsen eller kommunen i samråd med Naturvårdsverket. I samband med reservatsbildandet upprättas särskilda skyddsföreskrifter och skötselplaner som reglerar hanteringen av naturreservat. Föreskrifter och skötselplaner finns på länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Göteborg och på kommunens miljö- och hälsoförvaltning.

KULTURRESERVAT

Om syftet med att skydda ett område är att bevara värdefulla kulturpräglade landskap kan området förklaras som naturreservat. Värdefulla kulturlandskap kan vara sådana områden som präglas av äldre tiders hävd och brukningsformer eller innehåller värdefulla kulturlandskapselement. Med kulturlandskap avses inte bara odlingslandskapet utan hela det av människan brukade och påverkade landskapet.

Kulturresevatsskyddet skall användas för att bevara särskilt värdefulla kulturlandskap där det finns ett starkare behov av aktsamhet än vad de allmänna hänsynsreglerna ger. Beslut om kulturresevat fattas av länsstyrelsen eller kommunen i samråd med Riksantikvarieämbetet. I samband med resevatbildandet upprättas särskilda skyddsföreskrifter och skötselplaner som reglerar hanteringen av kulturresevat.

NATURMINNE

Enstaka naturföremål såsom flyttblock, jättegrytor, mycket gamla träd med mera kan av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturminnen. Det grundläggande kravet är att de skall vara "särpräglade naturföremål". Länsstyrelsen och kommunen får meddela sådana föreskrifter som behövs för att skydda och vårda naturminnet.

BIOTOPSKYDD SOMRÅDE

Mindre mark- eller vattenområden som utgör livsmiljö för hotade djur- och växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda får av regeringen, skogsvårdsstyrelsen respektive länsstyrelsen förklaras som så kallade biotopskyddsområden. Med biotop avses en livsmiljö som erbjuder speciella förutsättningar för växt- och djurarter att leva i. Syftet med lagen är att skydda olika typer av små biotoper som man vet har stor betydelse för den biologiska mångfalden.

Skyddet gäller dels generellt för vissa typer av livsmiljöer och dels för enskilda biotopskyddsförklarade områden.

Det generella biotopskyddet omfattar:

- Alléer.
- Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark.
- Odlingsrösen i jordbruksmark.
- Pilevallar.
- Småvatten och våtmarker i jordbruksmark.
- Åkerholmar.

Dessa småbiotoper utgör viktiga livsmiljöer för växter och djur och har stor betydelse för att odlingslandskapet skall bli ett levande och varierat landskap. Inom biotopskyddsområde får inte bedrivas verksamhet eller vidtas åtgärd som kan skada naturmiljön. Skyddet gäller automatiskt vilket innebär att det inte behövs något särskilt beslut för att det skall gälla.

PLAN- OCH BYGGLAGEN

I plan- och bygglagen regleras de krav som kommunen skall ställa vid prövning av ärenden om planläggning och lov. Dessa kravregler innehåller allt från allmänna principer, lokaliseringsfrågor, bestämmelser om placering och utformning till bestämmelser om vilka krav som skall ställas på de enskilda byggnadernas egenskaper.

Utgångspunkten för all planläggning är att den, med beaktande av natur- och kulturvärden, skall främja en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden, kommunikationsleder och andra anläggningar.

För hanteringen av de enskilda byggnadernas kulturvärden gäller särskilda kravregler som finns i plan- och bygglagens 3:e kapitel.

Hänsynskrav – PBL 3:1

Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan.

Varsamhetskrav – PBL 3:10

Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.

Förvanskningförbud – PBL 3:12

Byggnader som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

Underhållsplikt

Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Kraven i 3 kap. är generella regler vilket innebär att de skall användas vid all bygglovsprövning oavsett huruvida bebyggelsen ligger inom planlagt område eller ej och oavsett om krav för särskilda bestämmelser finns preciserade. Bygglovsärenden hanteras av kommunens stadsbyggnadskontor.

BYGGLOV OCH RIVNINGSLÖV

Bygglov krävs för att:

- Uppföra byggnader.
- Göra tillbyggnader.
- Vid (väsentligt) ändrad användning.
- Vid ändring som innebär ytterligare bostad eller lokal för handel, hantverk och industri.

Utanför detaljplan behövs vad gäller byggnad som ingår i samlad bebyggelse inte heller bygglov för att:

- Göra mindre tillbyggnad.
- Uppföra komplementbyggnader eller murar eller plank i bostadshusets omedelbara närhet (med vissa restriktioner vilka dock går bort om grannarna inte bryr sig).

I område med detaljplan gäller utökad bygglovsplikt:

- Vid omfärgning av byggnad eller byte av fasadbeklädnad eller takmaterial samt att göra ändring av byggnad som avsevärt påverkar dess yttre utseende
- Sätta upp eller väsentligt ändra skyltar eller ljusanordningar.
- Uppföra, bygga till eller på annat sätt ändra ekonomibyggnader för jordbruk, skogsbruk eller liknande näring.

Minskad bygglovsplikt:

- Kommunen får i detaljplan eller områdesbestämmelser besluta att bygglov inte krävs i vissa fall.

För en- eller tvåbostadshus krävs inte bygglov för att:

- Färga om byggnad inom område med detaljplan om byggnadens karaktär därigenom inte ändras väsentligt.
- Med mur eller plank anordna uteplats i anslutning till bostadshuset (med vissa restriktioner) anordna skärmtak (med vissa restriktioner).
- Uppföra två komplementbyggnader i omedelbar närhet till huset (med vissa restriktioner).

Utökad bygglovsplikt i område som utgör värdefull miljö:

- Kommunen får i område som utgör särskilt värdefull miljö bestämma att bygglov krävs för att färga ombyggnader eller byta fasadbeklädnad eller fasadmaterial samt för att göra ändring av byggnad som avsevärt påverkar dess yttre utseende även då området inte omfattas av detaljplan.

Åtgärder som kräver rivningslov:

- Inom område med detaljplan krävs rivningslov (om inget annat står i planen). Rivningslov behövs inte för att riva sådana byggnader som inte kräver bygglov (om inte kommunen bestämt annat).

DETALJERNAS BETYDELSE

Ofta är detaljerna på en byggnad eller i landskapet viktiga för helheten. Vad vore till exempel kulturlandskapet utan gårdesgårdar eller ett gammalt industriområde utan skorsten? Förändringar av en bebyggelsemiljö eller ett landskap

kommer ofta smygande. Mindre nytillskott eller avlägsnande av detaljer uppfattas kanske inte som särskilt allvarliga. Men små ändringar följs ofta av flera, och tillsammans har de efter ett antal år reducerat det ursprungliga uttrycket så

pass mycket att vi varken förstår eller känner igen objektet eller miljön.

Detaljerna kan få stora konsekvenser för helhetsintrycket och den historiska kontakten. Ett tegeltak utbytt mot tegel-profilerad plåt, lösa "falska" spröjsar eller avsaknaden av spröjsar i fönster på äldre hus är exempel på när sammanhang slås sönder och blir till sämre kopior. Vi behöver inte bara nämna mycket gamla exempel. Även nyare hus och miljöer kan förvanskas mycket genom oförsiktiga förändringar. Platta tak är viktiga karaktärsdrag för många av efterkrigstidens byggnader, liksom det minimalistiska formspråket med enkelhet i dekor. Vi gör ofta både byggnaden och oss själva en otjänst när vi adderar ett sadeltak på en funkisbyggnad eller en allmoge-farstukvist på en mexitegelvilla. Naturligtvis finns det exempel då takbyten och andra förän-

dringar kan vara aktuella, t.ex. vid takläckage och övriga bristande tekniska lösningar. Men utgångspunkten bör vara en respekt för den arkitektur och tidsperiod för vilken byggnaden har kommit till.

Men varför bör man inte bygga till delar i ett avvikande formspråk? Kort sagt för att det inte passar, varken estetiskt eller tidsmässigt. Att bevara ursprungsutförandet får där- emot inte bli ett självändamål. Vi skall inte bevara för bevarandets skull utan försöka ha ett förhållningssätt där byggnader från olika tider respekteras för dess egenheter. Varje tid har sin arkitektur och alla byggnader har kvaliteter definierade efter den tid de tillkom i. Vi skulle till exempel aldrig komma på idén att sätta på en ny Volvogrill på en gammal Cadillac? Att ta hänsyn till och känna ansvar för vårt kulturarv är en garanti för att vår kulturmiljö kan bestå.

PARTILLE – EN VARIATIONSRIK KOMMUN

Partille kommun är en av Sveriges till ytan minsta kommuner. På 57 kvadratkilometer bor 32 938 invånare (1999), en befolkningstäthet större än Hollands. Ursprungligen utgjordes Partille av tre municipalsamhällen, Sävedalen, Partille och Jonsered. De tre samhällena slogs samman och år 1950 bildades Partille kommun. Trots kommunens ringa storlek finns här ett brett spektrum av kontrasterande miljöer. Här finns både vidsträckta skogsområden med stora naturvärden

och högexploaterade, tätbebyggda bostads- och industriområden. Bebyggelsen består av fyra olika och klart urskiljbara delar – Partille, Sävedalen, Jonsered och Öjersjö. Ett annat karaktäristiskt drag är Partilles funktion som genomfartsbygd. Dalgången kring Sävedalen har allt sedan förhistorisk tid utgjort en viktig förbindelselänk mellan kust och inland i Västsverige.

KULTURLANDSKAPET – VAD ÄR DET?

Förr definierades begreppet kulturlandskap vanligtvis som "äldre jordbruksbygd", men en sådan begränsad innebörd har idag övergivits. Kulturlandskapet är, om vi ser det i ett vidare perspektiv, summan av alla synliga (och osynliga) spår efter förutvarande och nuvarande epokers anläggningar.

Det är viktigt att komma ihåg att ett kulturlandskap inte utvecklas av sig självt. Däremot förändras det medvetet eller oavsiktligt av de människor som utnyttjar det. Kulturlandskapet är ett resultat av den påverkan vi människor har och har haft på naturen och landskapsbilden. Vi kan skönja huvuddragen i kulturlandskapet under olika skeden genom

att betrakta det som en spegelbild av människans förhållande till naturen.

I dag lever vi i en tid med stora omvälvningar i landskapet. Småskalighet och mångfacetteringar i miljön har snabbt förändrats till stora produktions- och boendeytor. De sista resterna av det tidigare orörda naturlandskapet tillsammans med det som återstår av det äldre odlingslandskapet omvandlas nu till högutnyttjat produktionslandskap.

I kulturmiljöprogrammet blir en av uppgifterna att levandegöra bilden av kulturlandskapet både historiskt och i ett framtidsperspektiv. Den andra uppgiften är att välja ut de miljöer, som idag och för framtiden kan ge oss upplevelser

och kunskaper om kulturlandskapets förändring genom tiderna och för dessa föreslå konkreta bevarandeåtgärder.

Ibland talar man om att kulturhistoriska lämningar har fossil karaktär. Med detta menas att de element som ingår i miljön har förlorat sitt samband med den levande bygden. De flesta förhistoriska lämningar är fossila. Deras ursprungliga funktion har gått förlorad. En annan kategori lämningar, som helt eller delvis förlorat sin ursprungsfunktion, men som samtidigt fungerar i det nuvarande kulturlandskapet, kallas **relikta** lämningar. En gammal fägata, som idag ingår

som en del i en motionsslinga eller vandringsled, är en sådan relik kulturbesöksvärd lämning. **Recenta** kallas slutligen alla de inslag i miljön som har behållit sin ursprungliga funktion, till exempel bostadshus och industrianläggningar, vägar och broar som fortfarande används.

De fossila och relikta kulturelementen är viktiga inslag i vår vardagsmiljö. Det gör vårt nuvarande kulturlandskap flerdimensionellt och ökar känslan av påtaglig historisk kontinuitet.

ADMINISTRATIVA INDELNINGAR

I det område som vi i dag kallar Västsverige möttes vid 1000-talets början tre olika riken: Det danska Halland, det norska Bohuslän (vars sydligaste delar kallades Älvsyssel) och det svenska Västergötland. Västergötland sköt ut som en smal kil mot havet mellan de båda andra länderna.

Man brukar räkna med att indelningen i socknar är en av de allra äldsta indelningsformerna. När den här indelningen skedde vet vi inte med bestämdhet men det tycks ha funnits etablerade områden redan när kristendomen infördes. En socken är i princip ett område eller omnejd som ligger samlat kring en gemensam kyrka. Partille socken tillhör tillsammans med socknarna Landvetter och Härryda Sövedals Härad. Häraderna är våra äldsta juridiska distrikt. Varje häradsområde hade förr gemensamt ting. Tingsplatsen varierade från gång till gång. Under århundradenas lopp har ting hållits i flera av Partille sockens byar liksom i de övriga socknarna. På häradstinget fattade man beslut i gemensamma frågor. Det var också på tingen som brottslingar dömdes. Inom häradet hade folk gemensamt ansvar för allmänningar, vägar, broar och vattenleder. 1673 hölls det sista tingen i Partille, därefter hölls ting i Landvetter socken fram till 1800-talets slut, då tingen flyttades in till Göteborg.

Den kyrkliga indelningen innebar att Partille fram till 1600-talets mitt tillhörde Skara stift. Därefter inrättades Göteborgs stift och delar av västra och sydligaste Västergötland flyttades över till det nyinrättade stiftet. Under några årtionden på 1500-talet löd Partille under Nya Lödöse, men blev sedan annexerad till Landvetters pastorat fram till 1921 då Partille bildade eget pastorat.

Den kamerala och administrativa indelningen behöll sitt utseende fram till freden i Roskilde år 1658. När Sverige då inkorporerade Halland och Bohuslän till sina landdomäner inleddes en period med flera stora reformer. Det måste ju ha

varit angeläget att på olika sätt "försvenska" de danska och norska landskapen. Gustav II Adolf hade under 1600-talets första skeden infört länsindelningen, som delade Västergötland i Älvsborgs län och Skaraborgs län. Efter krigsslutet införlivades Partille tillsammans med södra delarna av Västergötland med Göteborgs och Bohus län. Reformen hade förberetts redan vid Göteborgs grundande. Från den tidpunkt då staden anlades och några decennier framöver fick nämligen folket i socknarna Partille, Örgryte, Landvetter och Härryda betala en särskild skatt som kallades "Göteborgs Byggningshjälp".

Socken med sin stämma behöll sin organisationsform fram till 1862. Det året infördes kommunalt styre över hela landet. Reformen innebar att varje socken över en viss storlek bildade en kommun. De flesta lokala samhällsfrågor lades över på kommunerna, men skolorna tillhörde dock kyrkans ansvarsområde.

I början på 1900-talet ansökte man och fick tillstånd att ändra det gamla sockennamnet PARTILLED till Partille. Före 1928 hörde även Utby till Partille socken. Därefter har socken- och kommungränsen sett ut så som den gör idag. 1931 delades Partille i tre municipalsamhällen: Jonsered, Partille och Sövedalen. Indelningen följde de traditionella gränserna mellan områdena och löpte i de avgränsande bäckravinerna. Municipalerna var ett slags mellanform mellan stad och landsbygd. De avskaffades dock strax efter storkommunreformerna på 1950- och 60-talet då en enhetlig kommuntyp infördes i hela landet. Under de följande decennierna minskades antalet kommuner genom flera kommunsammanslagningar och storkommunreformer. Partille kommun har dock lyckats bevara sin självständighet och undgått att bli uppslukad av sin store kommungranne i väster.

TID	KLIMAT	STRANDLINJENS HÖJD ÖVER HAVET	VEGETATION OCH DJURLIV	LANDSKAPSTYP	SPÅR AV MÄNSKLIG VERKSAMHET	ARKEOLOGISKA OCH HISTORISKA PERIODER
-11000	INLANDSISEN					
-10500	Ishavsklimat	ca 90 m				
-10000	Englacialt klimat		tundra			
-9500	julitemp ca +10°C		val, ren, isbjörn			
-9000	kallt och torrt		fjällräv	tundra - kargt öppet landskap		Äldre stenålder
-8500			gles skog m björk pil al och tall ren varg järv			
-8000	Preborealt klimat					
-7500	kyligt och torrt		hassel, björk, tall älg, björn, rådjur, hjort värg räv lodjur	urskog - tätt skogsbevuxet landskap	enstaka boplatser	
-7000	borealt klimat	ca 15 m			flintavfall	
-6500	torrt med varma somrar och kalla vintrar				fynd av redskap	
-6000	atlantiskt klimat					
-5500	värmeperiod med hög luftfuktighet ca +20°C		stora täta lövskogar med ek alm ask lind björk, sälg, hägg al tall rikt djurliv bla svin, hjort, rådjur älg björn varg räv lo säl fisk fåglar			ynre stenålder
-5000						
-4500	subborealt klimat	ca 25 m			stenkammargravar	
-4000	allt svalare ökad nederbörd julitemp sjunker till +16°C					
-3500					de första spåren i landskapet av direkt mänsklig påverkan röjda odlingsytor områden avbetade av husdjur spår av åkrar	
-3000		ca 15 m				
-2500			samma djurliv som tidigare			brons- ålder
-2000			bok och gran vandrar in			
-1500					gravrösen	
-1000		ca 10 m		ängs- och od- lingslandskap med öppna gläntor och glesare skogar		
-500	subatlantiskt klimat		myrmarker och mossar bildas			järn- ålder
+0	svalt och fuktigt	ca 5 m	stora ljunghedar brer ut sig. lövskogen bryts upp av ökande gran- vegetation		stenhöggnader vägssystem gravfält	
+500	regniga somrar					medeltid
+1000		ca 1-2 m			husgrunder fågator odlingsrösen	modern tid
+1500			ängsmarker och hagar markanta inslag i land- skapet kulturväxter	skogslöst land- skap "odlingsstäpp"	bebyggelsekoncentration råvaruuttag - grustag stenbrott skogsskövling transportleder	
+2000			skogsplanteringar minskat djurliv och antal växt- arter	igenväxande kulturlandskap naturresevat		

LANDSKAPET FORMAS

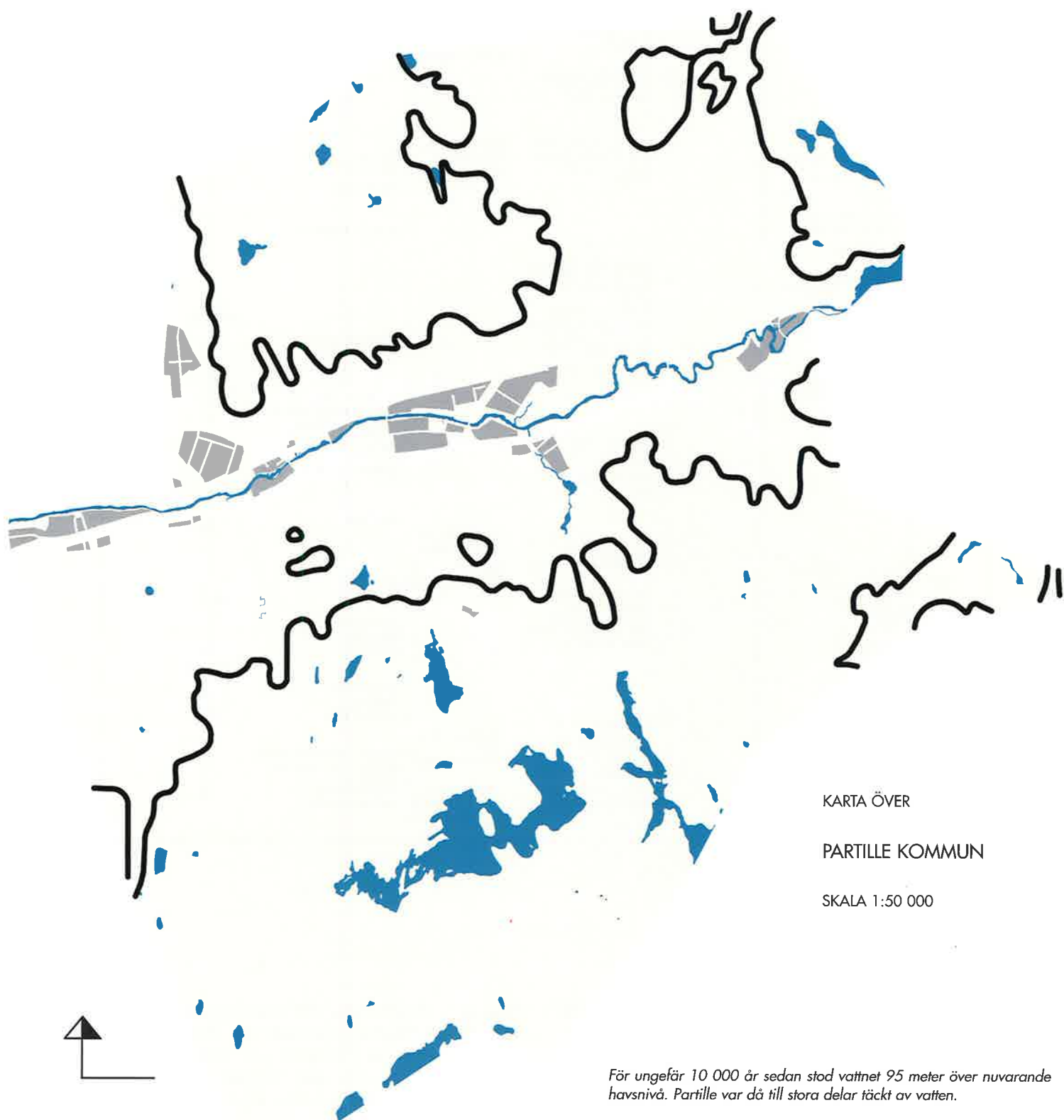
Berggrunden i Partille består av gnejs, som bildades för ungefär 1 700 miljoner år sedan. Gnejsen är vår äldsta bergart, äldre än graniten som annars är typisk för västkustområdet. De mäktiga bergsmassiven som omger Säreån kallas för penepian, det vill säga en urbergsslätt. Själva Säreåns

dalgång är en sprickdal, som i sin förlängning via sjön Aspen når upp till Mjörns sjösystem. En sådan sprickdal börjar som en smal ravin i inlandet och vidgar sig sedan alltmer mot kusten, där det kan formas till breda deltaländ. Sprickdalar är mycket bördiga. På dalgångens botten har det

avsatts lera och kalkrika avlagringar sedan den tid då vatten täckte hela dalgången.

Men låt oss börja från allra första början. För ca 12 000 år

sedan låg ett flera kilometer tjockt istäcke över landskapet. Det tog närmare tusen år för den sista inlandsisen att smälta. Under den här perioden formades landskapet och bergen genom isens väldiga tryck och de framforsande

vattenmassorna. Urberget maldes sönder till morän. Skrapmärken och räfflor bildades när stenar och block spolades över berghällarna med vattnet som rann under ismassorna. På vissa ställen gröptes berget ur av stenar som virvlade runt i det strömmande vattnet. Sådana runda hålor i bergen kallas jättegrutor. Förr trodde man att det var jättar som åstadkommit fördjupningarna. På samma sätt föreställde man sig att stora stenblock hade kastats ut i terrängen av jättar. I Partille finns flera tydliga exempel på inlandsisens påverkan på landskapet bland annat vid Hyltebergsvägen i Lexby, vid Kyrkåsberget och i villaområdet Paradiset.

När isen smälte undan, lättade trycket och landmassorna började höja sig. Samtidigt var avsmältningen tidvis så kraftig att havsnivån steg. Under vissa perioder steg havet snabbare än landet höjde sig och tidigare torrlagd mark kom åter under vatten. När havsytan stod som högst för ungefär 10 000 år sedan såg Partille ut som på kartan nedan.

Länge låg istäcket kvar i svackor och fördjupningar i bergen, men klimatet förbättrades och för varje år smälte ytterligare delar av isen undan och lämnade marken bar. Uppe på bergsplåtarna och längs sluttningarna lämnade isen kvar ett lager av sten och grus. Här och där låg bergen kala. Finmalet material sjönk i lugnvatten till botten i dalen och bildade leror. Fördjupningar av olika slag fylldes med smältvatten och blev sjöar. Från dessa rann bäckar och åar ner mot vattenmassorna i dalgångens botten. Morängruset fyllde ut klyftor och bergspass och täcktes så småningom av tallskog. Öjersjöbygden är ett exempel på ett sådant moränlandskap. Här finns många odlingsrösen och stengärdesgårdar som visar vilket hårt arbete det måste ha varit att odla upp den steniga moränmarken.

JAKT – FISKE – INSAMLING

Att gå ut i skogen en sommardag för att plocka bär och svamp eller att delta i älgjakten är sysselsättningar med uråldriga rötter i vårt samhälle. Fiske, jakt och insamling av ätliga växter och bär är människans allra äldsta försörjningssätt.

Ett jagande och samlande folk lever emellertid i totalt beroende av tillgänglighet och förekomst av naturens resurser. Det innebär att man måste förflytta sig över stora områden. Tillgången på föda styr människans kringströvande. Tidigt lärde man sig säkert att utnyttja olika födoresurser säsongvis. När laxen lekte i vattendragen var man på plats för att fånga den. När hasselnötterna var mogna i nötskogen vandrade man dit för att plocka dem och vintertid utnyttjade man

Den första växtligheten var märklig. Den bestod dels av rena tundraväxter som till exempel fjällsippa och dvärgbjörk, dels av stäppväxter från sydostasien. En del vanliga ogräs var bland de första invandrarna, bland annat groblad och blåklint. Landskapets utseende kan liknas vid skogstundran i norra Finland och i delar av Sovjet. När björkskogen alltmer tätnade förbättrades markskiktet av multnande löv och andra växtdelar. Dagstemperaturen ökade och hassel och tall började breda ut sig. Så småningom följde andra trädslag; alm, lind, ek och lönn. Skogen tätnade och kom att domineras av ädellövträden.

I Partille kan man än idag finna mindre partier av ädellövskog som kan visa oss hur landskapet tedde sig under den här tiden även om de rester av lövskog som vi har kvar är betydligt glesare än den forntida urskogen. Exempel på ädellövskog finns bland annat i Bokedalen, Finngösaravinen, Besebäcken, Kåbäcken och Brodalsbäcken/Tulteredsbäcken. Utefter bergsbranter och sluttningar finns så kallad krattskog, en hedesskog som utgör den äldsta ursprungliga naturtypen i kommunen.

Några årtusenden längre fram hade medeltemperaturen ökat ytterligare och var 2 grader högre än idag. Vegetationen var tät och i de stora lövskogarna fanns det gott om djur: fåglar, vildsvin, uroaxar, älgar och hjortar. I de betande djurens fotspår följde jagande djur. I fortsättningen var det dock människan som skulle komma att sätta störst prägel på landskapsbilden.

isarna för att jag säl och sjöfågel. Människans påverkan på landskapet var så gott som obefintligt. Små tillfälliga lägerplatser växlade och när man övergivit ett ställe växte det snart igen.

De tidigaste fångstmänniskornas redskapsuppsättningar var enkla men funktionsdugliga. Vissa redskapsformer har behållit sina grunddrag genom årtusendena även om materialet har ändrats. Fiskeredskap som nät, ryssjor, ljuster och krokar är i grunden desamma. Spjut och pilbåge har ersatts av geväret, men kniven finns kvar i sin ursprungliga form, liksom även yxan och skrapan. Med hjälp av flintskärar samlade man växter och gräs och med grävkäppar petade man upp ätliga rötter. Till största delen har redskap och för-

varingskärl varit tillverkade i material som har förstörts. Lindbast användes till nät och snören, vidjor av hassel eller björk till korgar, hårdare träslag till skaft på yxor och skär- or. Av skinn och magsäckar gjordes vattentäta förvaringskärl etc. Det som återstår av denna mångfald av redskap och föremål är flintverktygen och enstaka fragment av organiskt material.

Under järnålder och medeltid var jakt ett viktigt komplement till försörjningen. Laxfisket i Säreån har under vissa perioder varit av stor ekonomisk betydelse. Under 1500- talet ägde till exempel staten fiskerättigheterna i ån. Uppgifter om laxgårdar och dämmen kan man ibland finna på lantmäterikartor.

I skogsbygderna har man ända in i vårt sekel kunna dryga ut kassan med försäljning av bär som man plockat i myrmar- kerna och skogarna. Och uppe på Brattefjäll och på de andra höjderna i kommunen kan vi träffa på jaktorn som används vid älgjakterna idag. En annan synlig lämning som visar hur jakt har bedrivits, är en varggård. Den är byggd som en vinklad stenmur intill en bergsbrant i Lexby. Att både varg och björn funnits i skogarna runt Säreåns dalgång förstår vi av namn som Björndammen, Björnekullarna, Ulvås och Ulvfjället. Under vissa år utgjorde rovdjuren en verklig landsplåga. Man jagade med skallgång och enligt lag var alla som kallades till en sådan jakt skyldiga att komma. Varggården i Lexby har säkerligen fungerat som en slags fälla. Vargflocken skrämdes in mot berget så att jägarna som låg utposterade på branten kunde skjuta djuren.

Jakt, insamling och fiske har levt kvar fram till våra dagar även om betydelsen för ekonomin ständigt minskat. Idag är jakt i princip en fritidssysselsättning och bär och svamp plockar vi mest för den fina naturupplevelsens skull.

STENÅLDER 8000–1800 f Kr

Studerar vi de allra tidigaste spåren efter människor finner vi att dessa nästan uteslutande återfinns längs de dåtida kust- erna och vattendragen. För ca 10 000 år sedan var Partille till stor del täckt av en havsvik som trängde djupt in i land- skapet. Sjön Aspen var då en del av denna havsvik. Den smala sprickdalen måste ha varit svårtillgänglig med sina brant sluttande bergssidor.

Människor levde i små spridda grupper och uppehöll sig aldrig länge på samma plats. Några spår efter egentliga bosättningar eller lägerplatser finns inte i kommunen, men man har funnit enstaka redskap som visar att området här utgjorde jaktmarker för dåtidens människor. Benbiten till höger i bild hittades på 80-talet intill Stora Hålsjön. Det kan vara en så kallad fiskesticka, ett enkelt fiskeredskap, som fortfarande används av en del jaktfolk.

Förflyttar vi oss några årtusenden längre fram i tiden har landet höjt sig ytterligare. När havet stod ungefär 25 meter över nuvarande nivå var klimatet varmare än i dag. Höjdplatåer och bergsklyftor var skogsklädda. Uppe på de torra höjderna växte tall och nere längs sluttningarna en tät lövskog med främst ek och lind. I skogsranden trivdes björk, asp, sälg, rönn och hägg och ner mot de fuktiga markerna vid vattnet växte alen. I skogarna fanns gott om villebråd och i havsviken kunde man fiska och jaga sjöfågel. Vi får föreställa oss att de människor som levde här i trakterna höll samman i små familje- eller släktgrupper. Man strövade fritt omkring i markerna och träffade sällan på några andra män- niskor.

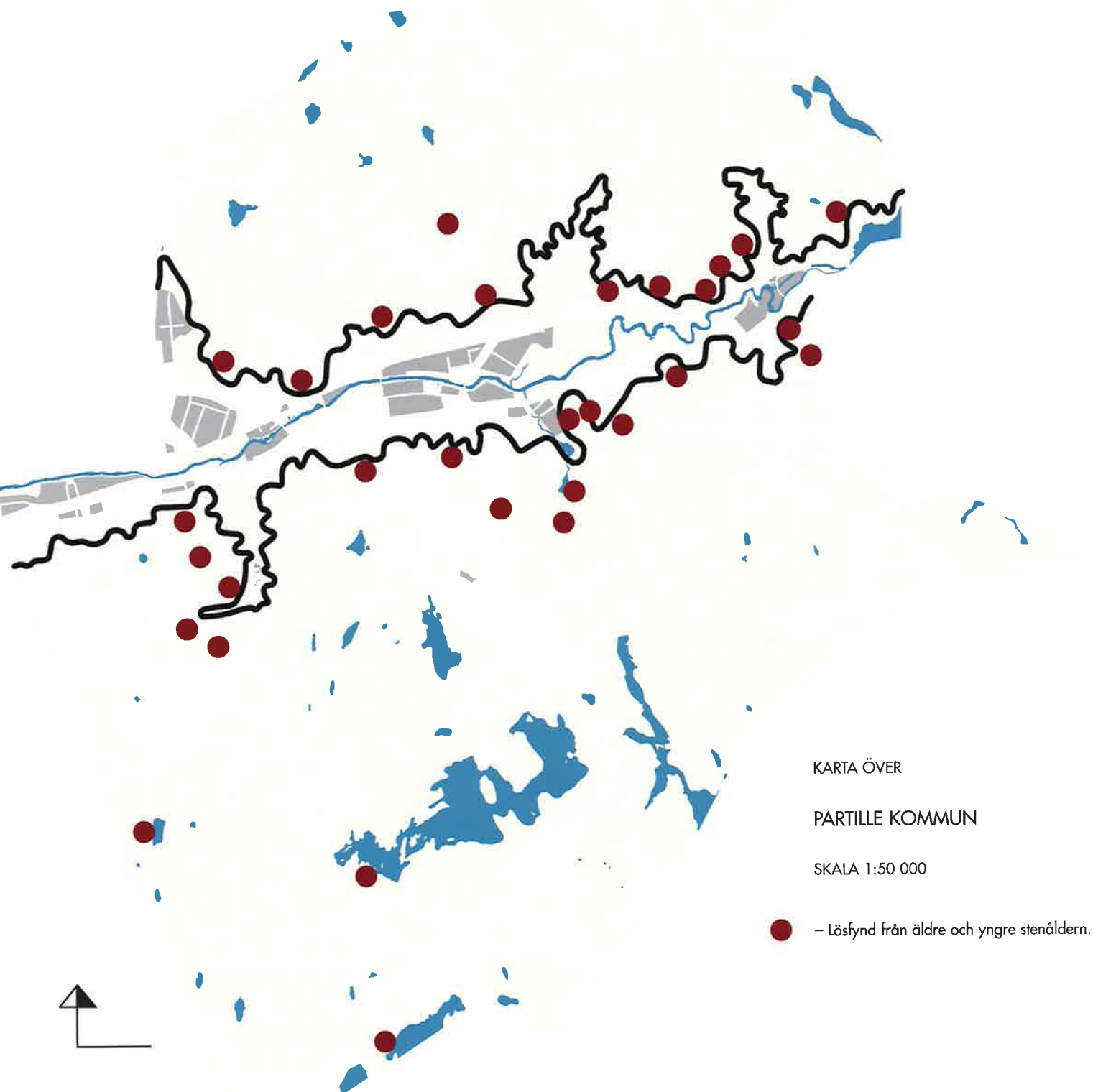
Vattendragen var betydelsefulla kommunikationsleder. På sommaren tog man sig fram i enkla stockbåtar och på vintern kunde man färdas över isarna. När man passerade genom Säreåns dalgång på väg ut mot havet eller på väg in i skogsområdena i inlandet, slog man läger längs stränderna. Idag vet vi att åtminstone några sådana strandhugg har gjorts under årtusendenas lopp. Några rester efter boplatser finns inte i området, men yxor, pilspetsar, hackor och skrapor kan berätta om vid vilka tidpunkter människor vistades i området.

Vi vet idag att man har känt till konsten att odla i ungefär 8 000 år i vårt land. Avtryck av sädeskorna i keramikbitar, skörderedskap i form av flintskärar och årderspår i marken visar att åkerbruk börjar tillämpas så tidigt.

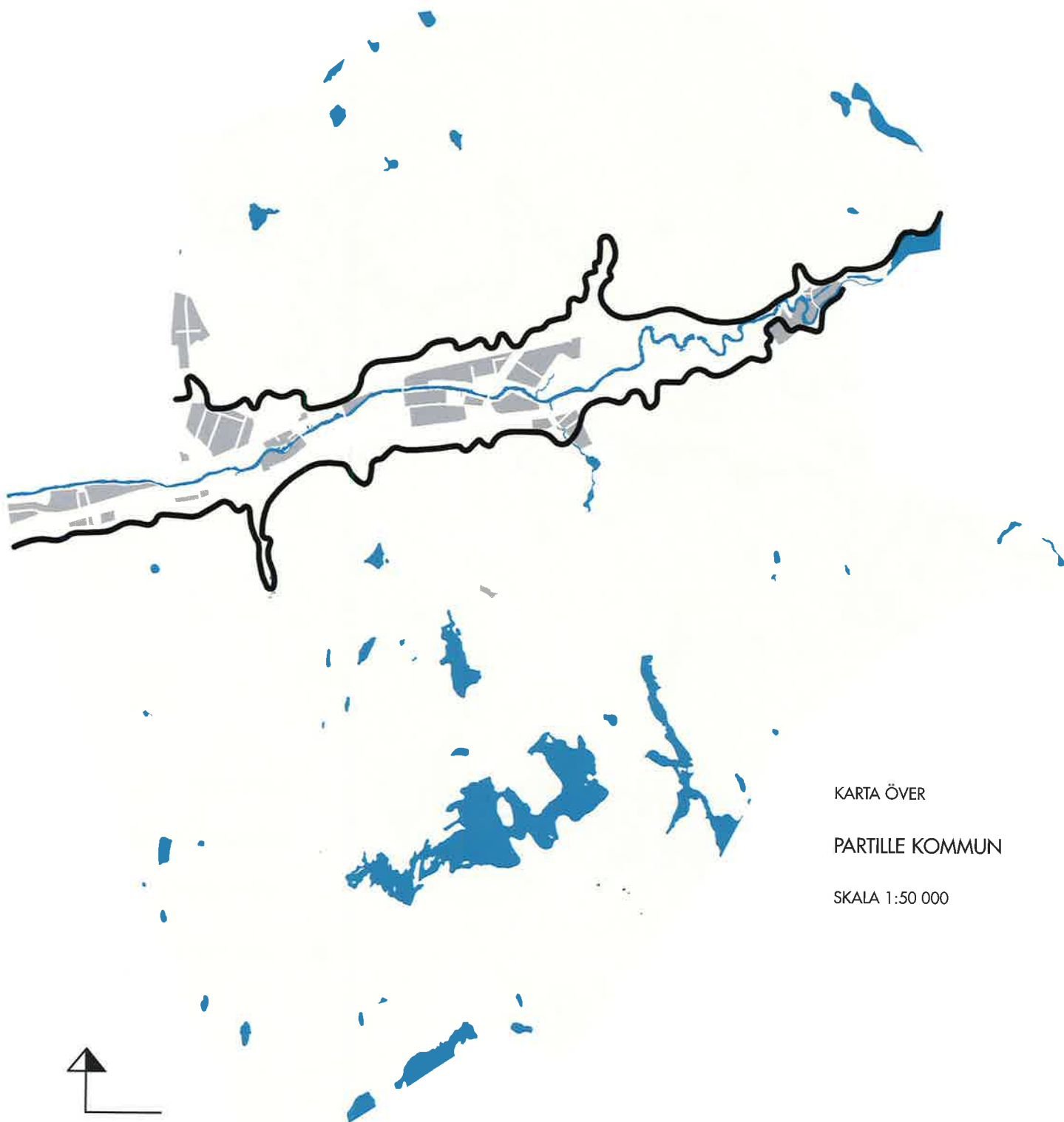
I Partille har dock förutsättningar för jordbruk inte varit sär- skilt gynnsamma. De branta sluttningarna har inte utgjort några perfekta lägen för åkrar. Troligt är att man här i områ- det utvecklade bodkapsskötseln. Först då vattnet sjunkit undan ytterligare kunde jorden tas i bruk. Det är först under den senare delen av stenåldern som vi kan vara säkra på att människor varit mer permanent bofasta i området. Någon gång för omkring 4 000–5 000 år sedan byggdes nämligen hållkistan som ligger i Jonsered på gränsen mellan Partille och Lerums socknar. Stranden gick då ungefär 15 meter högre upp än idag och Partille så ut som på kartan på nästa sida.

Fiskesticka i ben ca 8 000 år gammal, skala 1:1. Foto: Lars Noord, Göteborgs arkeologiska museum.

Strandlinjekarta 25 meter över havet. Stenåldersboplatser samt lösfynd från äldre och yngre stenåldern.

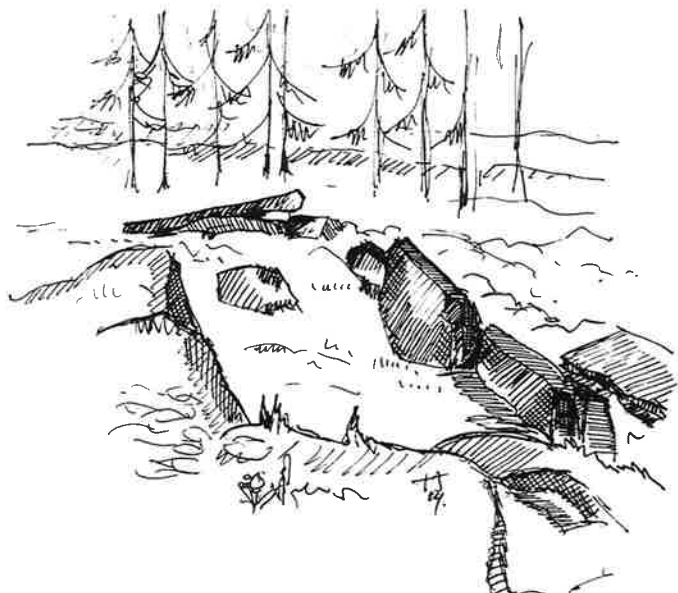
KARTA ÖVER

PARTILLE KOMMUN

SKALA 1:50 000

Strandlinjekarta 15 meter över havet.

Hällkistan är byggd av stora kantställda hällar så att en rektangulär gravkammare bildats. Denna har varit täckt av takblock. Det är en ovanligt stor hällkista cirka 7 meter lång och 3 meter bred och den har nog kostat åtskillig möda att uppföra. Hällkistor, liksom gånggrifter och dösar, byggdes som kollektivgravar för familjer eller släkter.

Idag är kistan trasig. Takblocken som en gång täckte själva gravkammaren ligger söndersprängda vid sidan om. Några av stenhällarna lär finnas inmurade i Jonsereds kyrka. Trots detta kan man fortfarande få en uppfattning om gravmonumentets ursprungliga utseende.

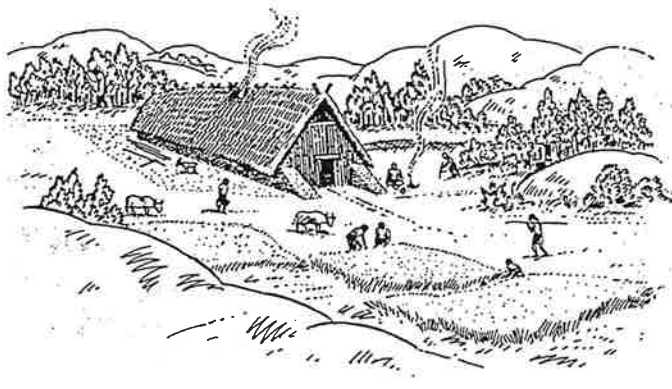
BRONSÅLDER 1800–1500 f Kr

Havet sjönk nu undan och stränderna blev allt bredare. Ner mot vattnet bredde strandängar och fuktiga marker ut sig. Klimatet var fortfarande varmt men under den här perioden blev det så småningom svalare och även regnigare. Ungefär 3000 år före vår tid utvecklas myrmarker och mossar och samtidigt börjar nya trädslag att breda ut sig i landskapet. Från söder trängde boken in och från norr kom granen.

Under bronsåldern och järnåldern utvecklas boskapsskötsel och jordbruk successivt. Ner mot vattnet som nu hade krympt ihop till en bred bäckfåra med ungefärligen samma lopp som idag, kunde boskapshjordarna finna saftigt bete på strandängarna. Särevid var dock betydligt bredare än idag eftersom strandlinjen var tio meter högre än den är nu.

Några spår av bebyggelse från den här tiden har vi inte, men de många rösen som ligger på bergskränen visar att här bör ha funnits en kontinuerlig bosättning. Under årens lopp har också enstaka bronsföremål hittats. Brons var en sällsynt och dyrbar metall och konsten att gjuta bronsföremål var det

Enbart själva bygget vittnar om en fungerande arbetsorganisation och av storleken att döma kan vi förmoda att det rörde sig om en rätt stor grupp människor. En gravplats som denna markerar även ett slags territoriellt revir. De som uppförde graven och deras efterkommande bör därför ha varit bosatta någonstans i närheten under större delen av året. Låt oss göra en kort fantasiutflykt till tiden omkring 2000 f Kr. Med hjälp av vad vi vet och vad vi kan gissa oss till genom jämförelser såg kanske den närliggande boplatsen ut enligt bilden nedan:

En rekonstruerad boplats från yngre stenåldern. Ur: Vid älven, fångst och odling, GAM:s årsskrift 1984.

endast ett fåtal som behärskade. Dessutom måste råvarorna importeras från Europa.

De monumentalt placerade rösen var enmansgravar. Med en fastare bosättning och ett alltmer reglerat markutnyttjande (små åkrar, svedjebruk, betesmarker) växer ett nytt samhällsskick fram. Den nomadiserande kringströvande familjegruppen ersätts successivt av ett fastare och reglerat samhälle. Detta tog givetvis mycket lång tid och takten varierade lokalt. Det finns inte heller någon tydligt markerad gräns mellan det släktbaserade kollektiva samhället och det framväxande hövdingadömet.

Man har spekulerat i om en invandring av nya grupper av människor var orsaken till förändrade gravskick och nya redskaps typer eller om seder och bruk spreds via de långfärder som människor gjorde för att hämta hem råvaror. Vi vet till exempel att man redan under stenåldern idkade någon form av fjärrhandel med flinta. Transport av råflinta och halvfabrikat måste ha skett över långa sträckor. För sådana långa och tunga varutransporter var vattendragen de enda möjliga färdvägarna.

Säveån förbinder havsbandet med inlandet och de stora sjösystemen i Västergötland. Farleden har säkert varit mycket viktig. Kanske lika betydelsefull som Nordre älv var under medeltiden, då timmer och järn fraktades längs älven ner till hamnarna vid kusten för att lastas på tyska, engelska och holländska fartyg.

Kantyxan av brons hittades av byggnadsarbetare vid nya Puketorpsområdet i Sävedalen på 1930-talet. Yxan är knappt 13 centimeter lång. Foto: Göteborgs arkeologiska museum.

JÄRNÅLDER 500 f Kr – 1050 e Kr

Åkerbruk och boskapsskötsel var under lång tid enbart ett försörjningskomplement till jakt och insamling, men någon gång under den här tiden blir människans utnyttjande av naturen för odling och husdjurshållning alltmer synlig. Landskapet påverkas. Det blir öppnare med röjningar, odlingsmarker, svedjade områden och skogsbetning.

Svedjebruket som är den tidigaste formen av jordbruk innebär att man fällde ner skogen och eldade upp ris och grenar på markytan. Man odlade till en början enradigt korn och vete. Utsädet spreds direkt i askan eller petades ner i jorden med en grävkäpp. På en sådan svedjad åkerteg kunde man endast odla några år. Därefter var de lättåtkomliga näringsämnena förbrukade och man övergav den lilla odlingen för

att bryta ny mark någonstans i närheten. Alltmer urskog kom på det här viset att påverkas och tillfälligt förvandlas till åkermark. När en åkerteg övergavs för en ny kunde skogen växa igen, men gläntor och glesare partier blev allt mer påtagliga i skogen.

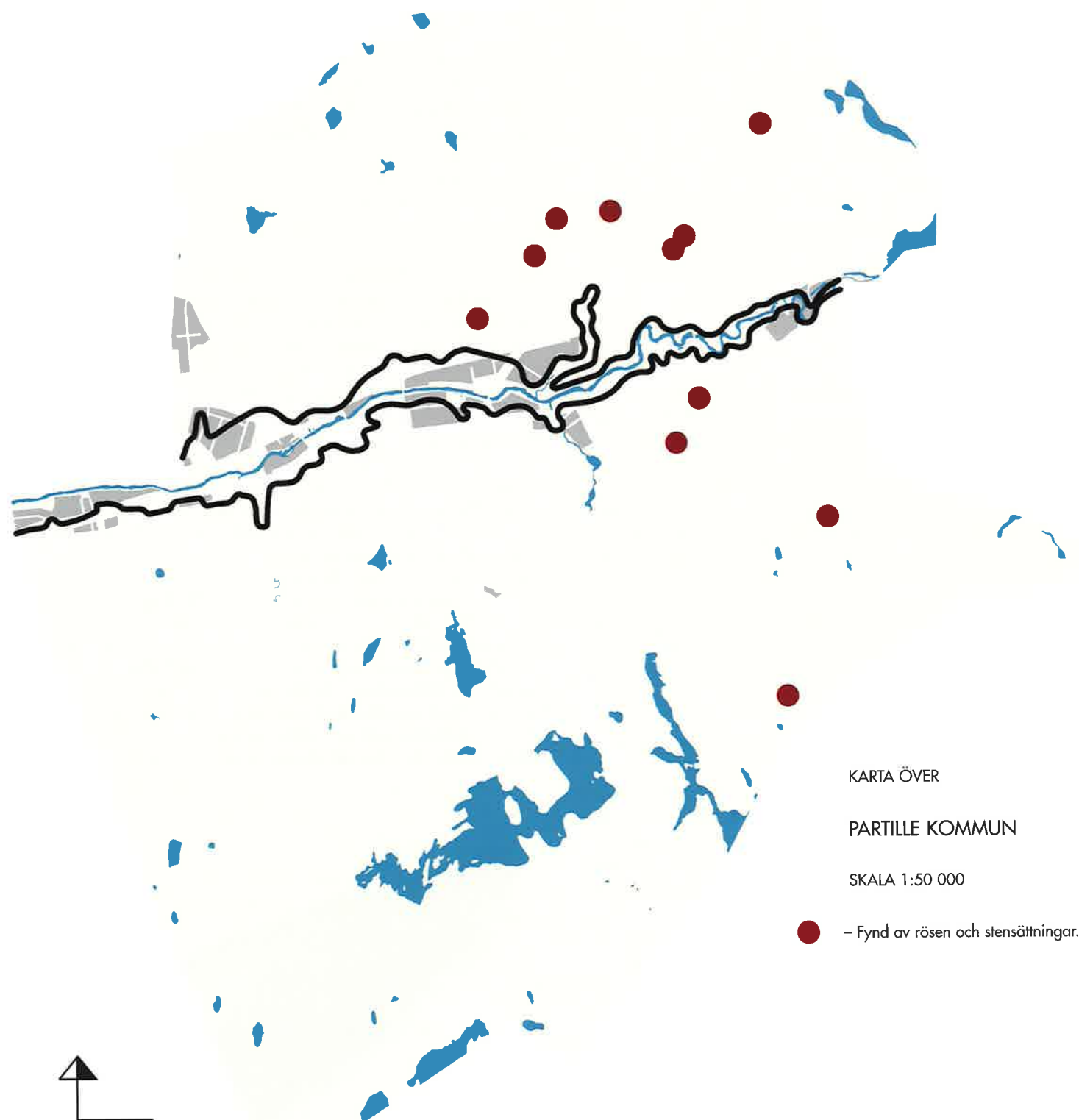
När skogarna på det här sättet glesnades, ändrades även livsbetingelserna för djur och växter. Ett markant inslag i vegetationen under den här tiden är hasseln, som nu brer ut sig. Man vet av boplatssfynd från andra platser att hasselnötter samlades in och lagrades som vinterföda. Exempel på stora hasselnår finns längs Bokedalens dalgång på randen mellan ekskogen och de öppna ängsmarkerna.

Med jordbrukets införande följde nya redskapsformer. Ett exempel är flint-skäran, som användes vid skörden. Skärorna på bilden är funna i Uddared på 1960-talet. Foto: J-E Sjöberg, Göteborgs arkeologiska museum, 1966.

De höga hasselbuskarna kantar odlingsmarkerna i Bokedalen. Foto: Ewa Bergdahl Bulukin, Bohusläns museum 1987.

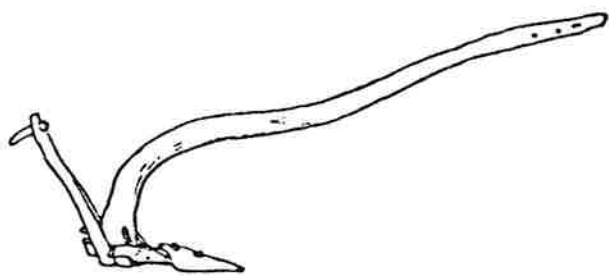
För ca 3000 år sedan gick Sävaståns stränder 10 meter högre än i dag. Kartan visar även utbredningen av rösen och stensättningar i kommunen.

JORDBRUK – SKOGSBRUK – BOSKAPSSKÖTSEL

Mycket långsamt och nästan omärkligt förändrades människors livsbetingelser. Från en kringströvande tillvaro, där försörjningen var baserad på jakt, fångst, fiske och insamling av ätliga växtprodukter – till ett mer fast bosättningsmönster. Vilka de egentliga orsakerna var till denna på sikt genomgripande förändring är fortfarande mycket oklart. Säkerligen var det ett flertal olika faktorer som spelade in. I varje bygd gick utvecklingen i sin egen takt och utifrån sina egna givna förutsättningar. Vi har enbart en mycket allmän kunskap om den långsamma övergången i ekonomin från jakt till boskapsskötsel och från insamling av vilda växter till åkerbruk.

Med ökad bofasthet följde också en koncentration av befolkningen till vissa resursrika platser. Boplatzlämningar finner man ofta vid sjöar och vattendrag och många gånger kan man konstatera att boplatserna ligger på gränsen mellan två eller flera ekologiska zoner, som kompletterar varandra ur resurssynpunkt. Möjligheter att lagra livsmedel ger också en jämnare fördelning av resurserna över året och minskar risken för bristperioder. Det är troligt att en befolkningsökning är en naturlig följd av bofasthet och bättre försörjningsmöjligheter. När kvinnorna inte längre behövde vandra långa sträckor med sina småbarn, var inte barnbegränsningsmetoder nödvändiga. Det föddes fler barn. Men vi ska komma ihåg att de hygieniska förhållanden blev sämre. Kosten blev mer ensidig och sjukdomar och epidemier spreds.

Först när människor blir alltmer stadigvarande bofasta inom ett och samma område, börjar landskapet märkbart påverkas. Boplatserna blev nu större och kontinuiteten längre. Man svedde mark för små åkrar som bearbetades med årder. Boskapsskötseln ökade i betydelse. Djuren vallades i skogarna eller fick beta fritt på strandängar eller fuktmarker. Större boskaphjordar lämnade spår efter sig i naturlandskapet. De

Ett ålder är en enklare form av plog som saknar vändskiva och därför endast ristar fåror i jorden. Åkrar som brukades med årder kryssplöjdes. Ur: Bringéus: Arbete och redskap.

trampade ner vegetation, men tillförde samtidigt marken gödsel och spred växtfröer över stora områden. Genom att studera mängden pollen från olika växter ur jordprover tagna i mossar, kan man utläsa hur växtligheten såg ut för flera årtusenden sedan. Vid tiden för de första åkerbrukarna och boskapsskötarna det vill säga för 5 000-6 000 år sedan, ökar björk och hassel kraftigt på bekostnad av andra lövträd. Många olika gräsarter och ogräs ökar också. Ett ljusare och luftigare landskap växer fram. Skogarna användes inte bara som betesmarker och för svedjebruk. Man tog virke till hus och hägnader, till båtbyggen och till eldning för matlagning och uppvärmning. Det här är den tid då de stora slipade flintyxorna förekommer. Utan dem hade trädfällning och svedjebruk troligen varit omöjligt. I Sävås dalgång har man funnit flera sådana yxor, som lagts ner i jorden som offer, eller gömts för att kunna tas fram vid andra tillfällen eller kanske helt enkelt tappats.

Under hela förhistorien var boskapsskötseln säkerligen av större ekonomisk betydelse än jordbruket för människor här i området. Det fanns inte mycket odlingsbar jord för vattennivån stod ju många meter högre än idag. Strandängar och fuktiga markpartier var dessutom utmärkta betesmarker för boskap. Under järnåldern sker en långsam klimatförsämring som innebar att det blev både fuktigare och kallare. Frost och korta somrar gjorde det svårt att odla i någon större utsträckning. Under slutet av järnåldern bildas allt fler mossar och hedmarker i landskapet. De stora ljunghedarna har man till exempel tolkat som tecken på att boskapsskötseln var utbredd och att människorna medvetet skapade sådana hedmarker för att djuren skulle kunna beta där. Vi

Yxa, som förvaras på arkeologiska muséet, är upphittad på den norra stranden av Hålsjön. Foto: Lars Noard, Göteborgs arkeologiska museum.

vet också att hudar och kött var viktiga exportvaror från Göteborgstrakten under tidig medeltid.

Så småningom flyttar bebyggelsen samman i allt fler reglerade byenheter. Åkerarealerna ökar i omfattning. Klimatförsämringen medför att man börjar med vinterstallning av djuren, vilket i sin tur har till följd att gödsling av åkrarna möjliggörs. Nya odlingsväxter införs som till exempel havre, bondeböna och hirs. Under slutet av järnåldern odlas också hampa, ärtor, lin, rovor och kål. Bosättningarna blir nu alltmer stadigvarande. Gårdarna går i arv från generation till generation. När vattnet sjunker undan ökar betesmarkernas omfång och bosättningarna flyttas allt närmare Säreån. Gravfälten utgör de tydligaste spåren efter järnåldersbebyggelsen.

När människor på det här sättet under århundraden var bosatta på samma platser påverkades det omkringliggande naturlandskapet. Tidigare hade skogen kunnat återta de små åkerlyckorna, som svedjades, odlades några år och sedan övergavs. Men nu var människans domäner tydligt etablerade i landskapet. Vid järnålderns slut har landskapet förändrats från ett tätt skogsbevuxet vildmarksområde till ett öppnare kulturlandskap med spår av virkestäkt och betesdrift.

JÄRNÅLDERNS BETYDELSE

Under järnåldern blev bebyggelsen alltmer stationär. De långa bistra vintrarna gjorde stallning av djuren till en nödvändighet. Man införde under den här tiden slätterängar, det vill säga marker där man regelbundet skördar foderväxter. Även hamling av träden blev allt vanligare.

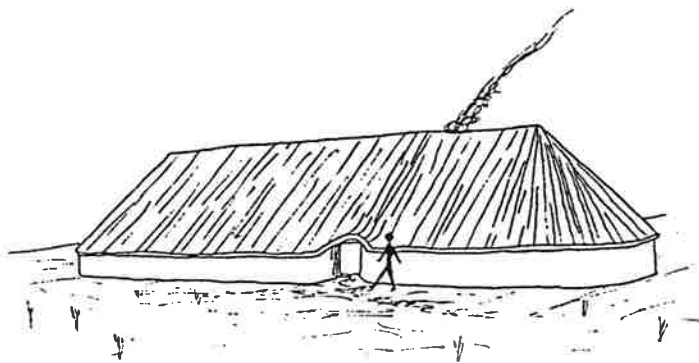
Gården låg oftast på en förhöjning i åkermarken eller på randen mellan inägor och utmarker. Några spår efter järnåldersbosättningar har vi inte i Säreåns dalgång. Ett par gravfält från den här tiden har dock undersökts och tagits

bort. Några hundra meter söder om Säreådalens kyrka låg fram till 60-talet ett gravfält med ett trettiofem runda stensättningar. På andra sidan Säreån vid Lexby har ett annat gravfält funnits.

Gårdarna låg troligen glest i södra Bohuslän och inne i landet har det säkert varit på samma sätt. Studerar vi ortnamnen i kommunen kan vi kanske få en klarare bild av var bebyggelsen låg under järnåldern. Namn som slutar på -m och -by är sannolikt förhistoriska. Ugglums by låg förmodligen i anslutning till det borttagna gravfältet. Närmaste -um-namn i trakten är Bergum. Avståndet ger en antydning om hur glest det var mellan gårdarna. Till en början låg gårdarna utspridda var för sig, men så småningom utvecklades byar genom markdelning och sammanflyttningar. Man bodde i så kallade långhus. Husen var uppdelade i en bostadsdel och en stalldel. Eldstäderna låg direkt på golvet. Långhuset från järnåldern har en sentida efterföljare i de små gårdarnas sambyggda längor.

Mellan gårdarna färdades man antingen med häst eller till fots. Ett system av upptrampade stigar och urgröpta smala vägpartier, så kallade halvågar, växer fram i landskapet. Rester efter sådana vägsträckningar finns i Bokedalens norra del samt i Lexby.

Det finns ingenting som tyder på att området runt Göta älv med dess biarmar varit centralbygd varken under järnåldern eller under vikingatid. Bebyggelsen var gles. De arkeologiska källorna visar på ett ganska slätstrukturerat bondesamhälle i skuggan av den prakt som utvecklades under sista delen av järnåldern i centralområdena vid Oslofjorden, Sydjylland och Mälardalen. Vid ingången till medeltid, ungefär 1 000 e Kr finns redan grunden till den bebyggelsesstruktur som kommer att präglade landskapet fram till skiftesreformerna under 1700- och 1800-talen.

Rekonstruktion av ett järnåldershus.

Träd som hamlas får en speciell form. Stammen slutar i en kraftig klump, från vilken de nya årsskotten växer ut. Förr hamlade man träd för att få vinterfoder till djuren som här längs byvägen i Öjersjö. Foto: Ewa Bergdahl Bulukin, Bohusläns museum 1987.

VIKINGATIDEN

Hur såg det samhälle ut som mötte de första kristna missionärerna? Ja, vi får föreställa oss att det i Söveåns dalgång bodde några hundratal människor samlade dels i Ugglums by, dels i några gårdar på norra sidan av ån, ungefär där Mellby, Lexby och Kåhög ligger idag.

Det vikingatida samhället var ett ättesamhälle stätt i upplösning. Intensiva bruksmetoder hade gjort åkrarna näringsfattiga och markerna utsugna. Det var oroliga tider med maktstrider mellan olika småkungar. Därtill kom en kraftig befolkningsökning. Under slutet av vikingatid kan man konstatera utvandring från Skandinavien till Island, England och Skottland. Storfamiljerna inom ättesamhället var splittrade. Ett litet antal stormän härskade över ett socialt skittat samhälle. På dess botten fanns trälarna. Ättesamhörigheten var stark. Individens värde uttrycktes genom släktskapet. Den sociala ordningen var förankrad i den förhistoriska religiösa traditionen. Centralt i den fornnordiska kulten var fruktbarheten och förfäderna. Begravningsplatserna var därför naturliga miljöer för de religiösa ceremonierna. Gravfältet var oftast medelpunkt i bygden och fungerade även som tingsplats.

Inte mycket skiljer det vikingatida samhället från tidigare samhällsformer. Byarna låg på samma ställen och näringsfång och råvaruuttag var ungefär desamma. Men järnframställningen blev allmän. Varje större gård hade sin smedja. Man tillverkade träkol för att använda vid upphettningen av ugnarna. Myr- och sjömalm bör ha varit de naturliga råvarorna. Rester efter en kolmila har man funnit i södra Bergum. Den dateras till vikingatid.

Ett nytt inslag i samhället som pekar mot att en ny tid var i antågande var uppkomsten av befästa handelsplatser; Birka i Mälaren, Hedeby i Nordtyskland och Kaupang utanför Oslo. Dessa utgör ett slags förstadium till städer. Vikingatidens handelsfärder och plundringståg möjliggjordes genom ett utvecklat skeppsbyggeri. De vikingatida båtarna var klinkbyggda grunda segelskepp. I Äskekärr vid Göta älv strax norr om Göteborg fann man på 1920-talet resterna efter ett vikingatida lastskepp. Med liknande båtar har man säkert färdats även längs Söveån.

KRISTENDOMENS INFÖRANDE

Runt 1000-talet fanns både engelska och tyska missionärer här i området. De blev väl mottagna av Olav den helige i Norge och 1104 bildade man ett kristet ärkestift med Lund som centrum. Storfamiljerna insåg tidigt den kristna lärans politiska möjligheter. Biskoparna utsågs nämligen av kungen och det var också han som skulle godkänna präster och kyrkor. Genom markförvärv och gåvor ökade snart kyrkans ägande. Klostren längs kustbandet fick ekonomiskt inflytande över stora områden. Övergången från den hedniska tron till kristendomen var delvis förberedd och underlättades av att det vikingatida ättesamhället knakade i fogarna. De sociala skillnaderna ökade. Stormännen lyckades samla allt större privata förmögenheter och för att vidmakthålla och befästa de sociala och ekonomiska positionerna blev arvsregler om äganderätt viktiga.

De äldsta skrivna dokumenten som finns bevarade, om vi bortser från runstenarna, är köpehandlingar och tvistebrev från 1100-talets slut. I dessa behandlas just frågor om ägande och arvsrätt. När ägandet privatiserades blev det viktigt för den enskilde individen att hålla samman förmögenheten så mycket som möjligt. "Gånge hatt till och huva från" är ett välbekant uttryck från landslagarna, som visar hur tidigt detta tänkande förankrades. Lagtexten underströk den manliga arvsrätten.

De första kristna kyrkorna var byggda i trä antingen timrade eller med en stavkonstruktion. Genom att göra väggarna av resta timmerstockar istället för liggande var man inte begränsad till timmerstockarnas längd utan kunde göra kyrkorummen större. Under 1100- och 1200-talen ersätts många av dessa träkyrkor av stenkyrkor. Dessa tidigmedeltida stenkyrkor var tornlösa. De placerades centralt i bygden helst i ett skyddat läge och ofta i anknytning till den tidigare hedniska träffpunkten; offerlunden eller gravfältet.

Partille kyrka är troligen från 1200-talet. Den äldsta delen saknar fönster åt norr, vilket var vanligt på de medeltida kyrkobyggnaderna. Norr ansågs var de onda makternas tillhåll. Även Bergum och Angereds kyrkor är från 1200-talet.

DET MEDELTIDA BONDESAMHÄLLET 1000 – 1500 e Kr

I det tidigmedeltida samhället är den politiska och administrativa indelningen stabiliserad. Riksbildningen innebär att landskapen fick ett mer kontinuerligt styre. Kristendomen är nu etablerad och i varje bondebyggd finns en kyrka. Det var heller inte ovanligt att stormän byggde privata kyrkor vid sina gårdar. Munkarna i klostren inför nya odlingsmetoder

och grödor i landet. Längs den bohusländska kusten fanns kloster i bl.a. annat Dragsmark, Kongahälla, Lödöse och Marstrand. Klostrens och kyrkans inflytande var mycket stor både ideologiskt och ekonomiskt.

Under medeltiden växer städer upp i slättbygderna och till

dessa koncentreras handel och hantverk. Skråväsendet organiserar hantverkarna och handelsmän från Tyskland och Holland flyttar hit. Stadsbildningarna under 1000- och 1200-talet hänger också samman med andra organisatoriska förändringar i samhället. Det är nu Sverige konsolideras som rike. Den administrativa apparaten byggs ut. Samtidigt kan man skönja konturerna av det kommande ståndssamhället. Men 1200-talet innebär också ett ekonomiskt uppsving. Det blir nu möjligt att producera överskott för avsalu på handelsmarknader. Men denna möjlighet omgärdas av en mängd restriktioner och förbehålls ett litet fåtal i samhället. Handelsmän som ville verka i det svenska medeltida samhället var tvungna att ansöka om särskilda privilegier.

Under 1200-talet nedtecknades våra landskapslagar. I dessa speglas samhällsförändringarna tydligast. Landskapslagarna framstår som instrument för de nya feodala herrarnas intressen. Beslut som förr hade fattats av ätternas edsgårdsmän, flyttas nu över till de s k stormannanämnderna, som representerar det nya härskande skiktet i samhället. I västgöotalagen till exempel, regleras livet för den enskilde ner till minsta detalj. Här kan man läsa om bötesstraff, ägotvister och arvsrätter. Skatte-, arrende- och tributsystem som förstärker frälseståndens ställning växer successivt fram under 1200- och 1300-talen. För den enskilde bonden innebär allt detta bara tyngre ekonomiska bördor och pålagor. Många lämnade sin jord och gav sig till någon herreman som livegen, mot att de på det sättet underställdes hans beskydd.

Under slutet av 1300-talet härjade pesten i hela Europa. Det beräknas att omkring två tredjedelar av totalbefolkningen i många bygder insjuknade och dog. När folkmängden på det här sättet minskade drastiskt ökade efterfrågan på arbetskraften. De många och segslitna bondeupproren ute i Europa och även här i Sverige under 1400-talet är en direkt följd av att arbetskraften efter det stora manfallet värderades högre. Dagsverkare kunde efter peståren begära mer för sitt arbete än tidigare, men bondeupproren slogs ner. Det gamla feodala systemet med arbetsplikt ersattes av arrendesystem, där bonden skulle betala i pengar. De många upptäcktsfärderna och handelsresorna hade påskyndat utvecklingen mot en penningekonomi i Europa. Även här hemma sker en liknande utveckling, även om de flesta bönder och dagsverkare levde kvar i en naturhushållning under lång tid framöver.

Hur bebyggelseutvecklingen såg ut i Söveåns dalgång under medeltiden vet vi inte med bestämdhet. Enstaka skriftliga medeltida dokument berättar om ägoförhållanden och marktvister. När jordböckerna upprättas under 1500-talet omnämns ofta äldre namnformer för gårdar och byar. Med ledning av sådana källor kan vi förutsätta att de områden som redan vid järnålderns slutskede är bebodda fortsätter att expandera. Ugglum, Mellby, Lexby och Kåhög är platser som bör ha haft bebyggelsekontinuitet. Att man bildade

byar med fast reglerade ägo gränser kan vi se som ett resultat av att konkurrensen om de bästa jordarna ökade i de bördigaste områdena. Både rättvisekrav och praktiska hänsyn motiverade en samorganisation av jordens nyttjande för odling, bete, bebyggelse och vägar.

I sitt testamente upprättat 1346 skänker kung Magnus Eriksson sin egendom i Ugglum tillsammans med andra gods och gårdar till Vadstena kloster och några årtionden senare erhåller klostret i gåva alla kvarnar i "Medelby i Partaella socken". Ett rättsdokument från 1312 berättar att domprosten i Skara och västgöotalagmannen Gudmur Magnusson var oense om gränsdragningen vid en marklott i skogsområdet mellan Fässberg och Ugglum. Av de här handlingarna framgår att både kyrkan och kungamakten ägde mark och gårdar i Partille redan under medeltiden. Partille finns omnämnt i skriftliga källor från 1362, men ser vi till kyrkans placering kan vi förmoda att här har legat en större gård redan tidigare.

Den odlade arealen ökar under medeltiden i omfattning. Med hjälp av järnskodda plogar kunde man nu plöja upp tyngre jordar. Men de näringsrika och stenfria lerjordarna nere i dalgångens botten var troligen bäst lämpade till slätterängar. Eftersom boskapen numera stallades in över vintrarna behövdes foder i allt större mängder.

Den ökande handeln i Europa och Hansastädernas inflytande sätter sina spår även i Sverige och i Göteborgstrakten. Det är under den här perioden som Lödöse vid Göts älv blomstrar och Kongahälla vid Nordre älv expanderar. Mätt med våra dagars mått är städerna dock mycket små.

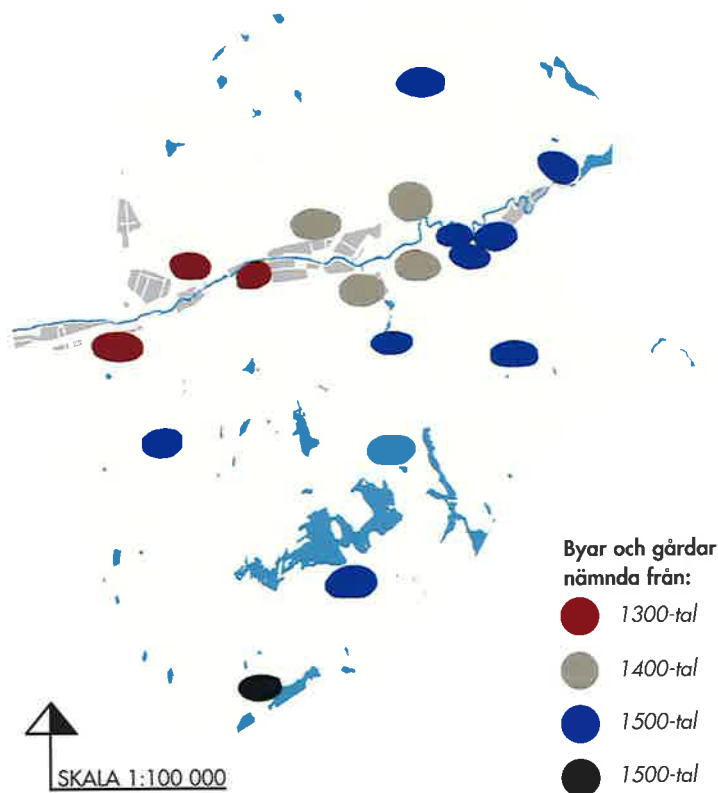
För socknarna vid Göta älvs och Söveåns mynningar innebär närheten till städerna en möjlighet till avyttring av överskottsprodukter, men också ytterligare tvång och försörjningsplikter gentemot stadens borgarskap, som var beroende av de omkringboendes födoproduktion. Från byar och storgårdar levererades spannmål med mera in till städerna.

Kontakterna med handelsstäderna i Europa byggs upp. Med nya typer av handelsskepp, de så kallade koggarna, fraktades järn och boskapsprodukter från vårt land till de nord-europeiska Hansastäderna. På 1250-talet har Sverige förhandlat sig till "korridoren vid Göta älvs mynning" något som ytterligare ökar handelsmöjligheterna. Under 1300-talet utgör Lödöse en av rikets viktigaste städer.

Vid medeltidens slut kan vi konstatera att ytterligare några byar tillkommit i Söveåns dalgång. Namnen Skultorp och Uddared är medtagna i källor från 1400-talets slut. Nu kan vi skönja det bebyggelsemönster som följer fram till idag. Bebyggelsen växer successivt från väster mot öster och som vi ska se så småningom allt längre ner mot dalgångens botten för att slutligen klättra upp i skogsbygderna på höjderna.

NYA LÖDÖSE

När Sverige har lyckats förhandla sig till en smal korridor ut mot havet i väster blir det allt viktigare att försvara denna landremsa av stort strategiskt värde för handeln. Nya Lödöse anläggs 1473 längre ner längs Göta älvs dalgång där Säreån flyter ut i Göta älv (nuvarande stadsdelen Gamlestaden i Göteborg). Gamla Lödöse fortsätter dock att fungera något århundrade. Alla män i Västergötland åläggs två dagsverken för att bygga en stadsmur runt denna nya hamn mot väster. Av stadsdokumenten framgår att en del Partillebor slog sig ner som borgare i Nya Lödöse. Den naturliga förbindelsen mellan Nya Lödöse och Partille var Säreån som slingrade sig genom dalen upp mot sjön Aspen. Av mer prominenta borgare som ägde gårdar i Nya Lödöse kan nämnas Per Brahe, riksråd åt Gustav Vasa och även åt hans söner under många år. Han var samtidigt ägare till en gård i Partille, liksom till många andra egendomar runt om i landet. Under 1500-talet besöker Gustav Vasa Nya Lödöse. Borgarna i staden beklagar sig då över att bönderna i grannskapet hellre sålde sina lantprodukter i Uddevalla, Marstrand och Kungälv, där de fick mer i utbyte för sina varor. Lödöse fungerade dock som Sverige port åt väster fram till Göteborgs grundande under 1600-talet första årtionden.

KRIG OCH ÖKANDE KLASSSKILLNADER UNDER 15- OCH 1600-TALET

Ute i världen har några djärva upptäcktsresande funnit handelsvägar till nya världsdelar. Införseln av ädelmetaller från Sydamerika skapar en hastig inflation i Europa. Den jordägande adeln konkurreras ut av en växande kapitalstark köpmannaklass. Statsmakterna försöker genom monopol och handelsprivilegier få kontroll över varumarknaderna. Systemet kallas merkantilism.

Gustav Vasa bygger under 1500-talet upp en effektiv statsapparat i Sverige. Grunden till vår tids förvaltning och byråkrati läggs nu. Jordeböcker och skattelängder upprättas. Skråväsendet motarbetas och genom införandet av protestantismen i landet kan statsmakten återta all jord som kyrkan lagt under sig.

Under 1600-talet första hälft, den s k stormaktstiden växer Sveriges inflytande i Europa. Otaliga erövringskrig avlöser varandra. Bohuslän och Halland införlivas med Sverige under den här perioden. Befolkningen ökar, vilket innebär nyodlingar och röjningar i tidigare obruten skogsbygd. Bergshanteringen expanderar. Under 1600-talet är Sverige en av de ledande kopparproducenterna i världen.

Många städer, bland annat Göteborg anläggs. Invandringen av utländska specialister är stor. Men i mitten av 1600-talet vänds medaljens baksida upp. Statskassan sinar. Efter Gustav II Adolfs död börjar man istället för pengar dela ut jordegendomar till adeln i ersättning för deras tjänster. En ny feodal ordning håller på att införas. De många krigen har samtidigt försvagat befolkningen och de ständiga utskrivningarna av soldater har tömt landsbygden på manfolk. 1680 genomför Karl XI en reduktion. Stora delar av de jordegendomar som adeln fått i förläningar exproprieras. Adelsmännen lyckas dock genom byten behålla de bästa jordarna för egen del. Samtidigt inför man ett avlönings-system in natura. Nu upprättas också Indelningsverket som innebär att ett visst antal gårdar ska sörja för en soldats eller en statlig tjänstemans uppehälle. Det nya systemet bekräftar en återgång till naturhushållningen och innebär ett definitivt slut på stormaktstiden.

BEBYGGELSEUTVECKLINGEN I PARTILLE

Låt oss efter denna snabba historiska resumé återvända till Partille och se hur de stora politiska händelserna påverkade området. Bygden expanderar kraftigt under de första decennierna på 1500-talet. Främst märks detta på de många nyodlingarna och röjningarna i skogsmarkerna. Många gårdar och byar har namnändelser som visar detta. Ändelsen -red är en förvanskning av -röd som betyder röja. Namnen Jonsered, Uddared, Stertered, Manered och Tultered vittnar om nyodlingar. Nere i dalgången har de äldre byarna växt och gränserna mellan gårdarnas inägor är sedan länge fastlagda.

FÖRTECKNING ÖVER ANTALET HEMMAN I PARTILLE sn 1550

Namn: Enhet: Storlek: Ägoförhållanden:

HÖGEN gård 1/1 krono med tillhörande laxfiske

JONSERED gård 1/1 frälse

KÅHÖG by
Mellangården 1/1 frälse
Västergården 1/1 skatte
Östergården 1/1 skatte

LEXBY by
Brunnegården 1/1 skatte
Hålegården 1/1 skatte
Klintegården 1/1 skatte
Mellangården 1/1 skatte
Smedjegården 1/1 skatte
Västergården 1/1 skatte
Östergården 1/1 frälse

MELLBY by
Bergegård 1/2 skatte
Bäckegården 1/2 skatte
Lidegård 1/1 frälse
Storegård 1/1 skatte
Västergården 1/2 skatte
Rotegård 1/2 skatte

PARTILLE by
Östergården 1/2 krono
Kålkullegården 1/2 krono
Mellangården 2/3 skatte
Stomme 1/1 kyrko

PUKETORP gård 1/2 frälse

RÅHULT gård 1/4 skatte

SKULLTORP by
Västergården 1/1 skatte
Östergården 1/1 frälse

STÄRTERED gård 1/2 skatte

TULTERED gård 1/2 skatte

UDDARED by
Västergården 1/2 skatte
Östergården 1/2 skatte

UGGLUM by
Baggegården 1/2 skatte
Björsegråden 1/1 skatte
Hallegården 1/1 kyrko
Högen 3/4 skatte
Kullegården 1/2 skatte
Mellangården 1/1 skatte
Storegård 1/1 skatte
Sörgården 1/1 skatte
Bråtegården 1/2 frälse

ÅSTEBO gård 1/4 skatte

ÖJESJÖ by
Brasegård 1/8 skatte
Gökegård 1/4 skatte
Hallen 1/4 skatte
Mölnlyckegården 1/4 skatte
Ramsegården 1/8 skatte
Storegård 1/2 frälse

Omkring år 1550 finns det i Partille socken åtta byar och sju ensamliggande gårdar. I Jordböckerna anges mantalet för varje gård. Mantalet eller "hemmanstalet" anger gårdens skattekraft. Stora gårdar utgjorde hela hemman, medan mindre gårdar angavs i hälfter, fjärdedelar eller till och med åttondelar. Hemmanen benämndes skatte-, krono- eller frälsehemman beroende på om dessa ägdes av självägande bönder, staten eller det adligaståndet. Mera speciella slag av hemman var akademi-, anner-, hospitals-, kyrkohemman med flera. Av tabellen ovan kan vi utläsa att stora gårdarna låg i dalgångens botten. Byarna Lexby, Ugglum och i viss mån även Högen, var stora både till antalet gårdar och till den odlade arealen. I Partille socken ägde adeln sju gårdar och staten två under 1500-talet.

Ca 80 procent av gårdarna låg samlade i byar, medan de övriga var ensamgårdar. Generellt kan man säga att bebyggelsens läge och former bestämdes av terrängförhållandena och tillgången på odlingsbar jord. Så låg till exempel gårdarna i Ugglum samlade i en klunga. I Lexby däremot, låg bebyggelsen spridd längs den branta klippväggen.

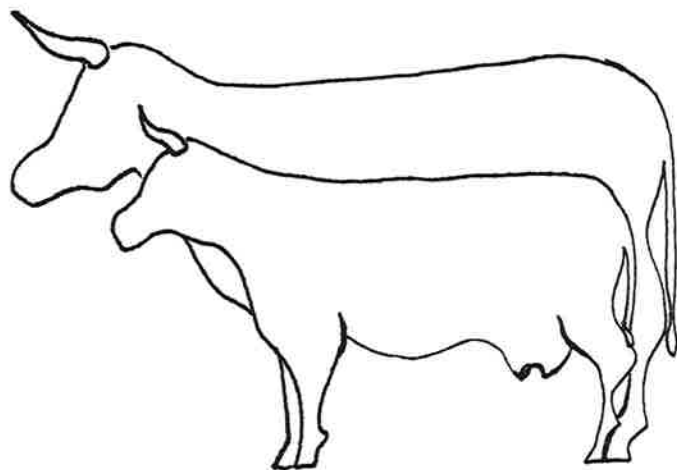
De intensiva jordbruksmetoderna gör jordarna utsugna. Detta tillsammans med en kraftig befolkningsökning är orsak till att man bryter ny mark uppe i skogsbygderna. Under 1500- och 1600-talen etableras även Öjersjö-Hallen, Kvastekulla, Högen, Puketorp och Råhult. För många var kanske utflyttningen till skogsbygderna ett sätt att komma ifrån ett beroendeförhållande i modersbyn. Den arvlöse kunde bryta ny mark på byns utmarker och så småningom bli hemmansägare. De många odlingsrösena uppe i skogsområdena berättar om den möda det kostat att odla den steniga terrängen. Odlingsrösen finns till exempel i Råhults skogsbygder, sydöst om Fjälltorpet i Kåbäcken och längs landsvägen vid Högen.

Boskapsskötseln var den dominerande näringen. Av inägora upptog därför ängen den största delen. Det var ängens areal och bördighet som bestämde storleken på åkern. Man var beroende av gödseln för att återföra näring till de hårt utnyttjade åkertegarna. I en ensädesbygd där åkern aldrig låg i träda krävdes nio delar äng till en del åker. Åkrar och ängar låg samhängnade kring byn, åkrarna i långsmala stripor på grussluttningarna nära bebyggelsen och skiftad mellan ägarna i byn. Ängen var vanligtvis samfälld. Åkrarna plöjdes i markerade ryggar. Självdränerande södersluttningar var bäst att odla på. Den långa vinterperioden förkortade sädens mognadstid och för frostriskens skulle föredrog man steniga partier, eftersom stenarna höll kvar värmen i jorden längre. Även en omgivande skog hjälpte till att hålla frosten borta.

Via fägor kantade av stenmurar eller gärdesgårdar av sly leddes boskapen ut till betena i skogen. Man svedjade ljungmarker för att få gräset att spira. Betning förekom också i bäckraviner och bergskrevor och på höstade åkrar och ängar, som på det sättet fick en naturlig tillförsel av gödsel.

Utmärkerna får under den här perioden ett alltmer förändrat utseende. De många nyodlingarna har skapat ett öppnare skogslandskap med ängslyckor och åkrar längs höjdsträckningarna. Den största förändringen är emellertid att skogen

håller på att ta slut. Städer, befästningar och skeppsbyggeri slukade mängder av timmer och ekskogarna var begärliga. Även sillnäringens blomstringsperioder påverkade råvaruuttagen i skogen. Det krävdes stora mängder ved till de många trankokerierna som låg som ett pärlband längs den bohuslänska kusten. Kulmen nåddes på 1700-talet, då samtida reseskildrare beskriver landskapet som nästan helt kalt. Det "skallota" Bohuslän var då ett faktum och att detta gällde i lika hög grad längs Göta älv och Sävån kan vi förstå när vi betänker att praktiskt taget hela Göteborg vilar på en pålningsgrund av ekstockar. Dessutom byggdes de flesta byggnader av trä. Virket för Göteborgs behov togs under 1600-talet från Alingsåsskogarna, men när timret där började tryta, lät man hugga ner ekskogarna i Partille och Landvetter. Många av de enligt hävd samfällda skogarna gjordes till kronoskogar och det blev förbjudet för bönderna att ta virke ur dessa skogar. Däremot fick bönderna som förut låta djuren gå på bete i områdena. Kronan behöll länge rätten till ekträden, men släppte mot viss skogsränta den övriga skogen tillbaka till bönderna i häradet.

En genomsnittlig ko i Västergötland för 700 år sedan var bara en dryg meter hög.

FÖRBÄTTRADE KOMMUNIKATIONER

Från 1500-talets mitt växer ett etablerat vägnät fram. Transporter av varor fick till exempel endast ske på vissa av kronan fastställda vägsträckningar. Detta för att man skulle kunna belägga gränshandeln med tullar och kontrollera utförseln av varor ur landet. En av dessa större landsvägar passerar Sävåns dalgång och löper mot väster till Nya Lödöse. I byarna åläggs bönderna att hålla vägarna farbara.

I Kiettel Classon Felteus geografiska avritning av Bohuslän 1658 finns landsvägen mellan Göteborg och Alingsås redovisad längs Sävåns sydsida. Från 1600-talets slut införs ett system av gästgiverier längs vägsträckningarna. Där kunde man byta hästar och få kost och logi. Tidigare hade kyrkan sört för de resandes bekvämlighet i så kallade själarum.

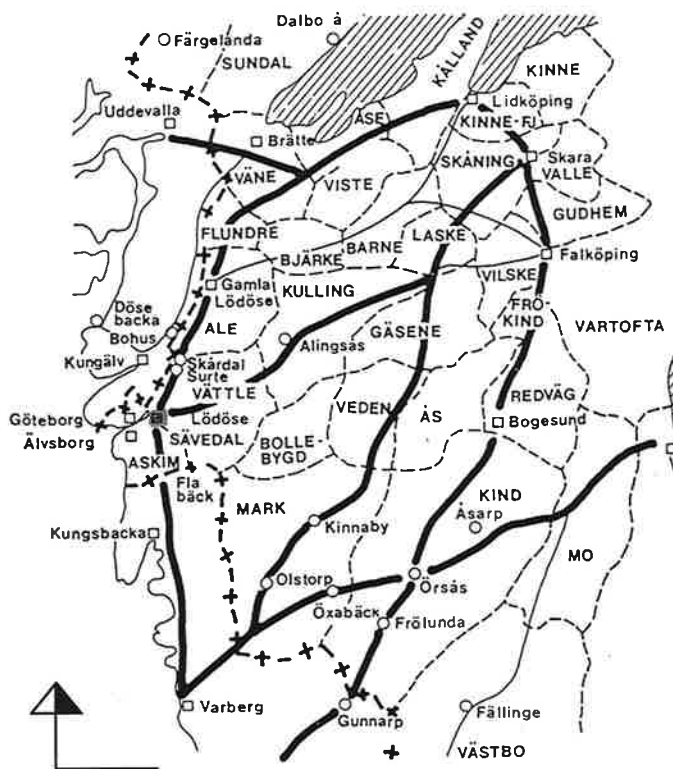
Före 1700-talet var det mycket ovanligt med resor. Längre sträckor var både farliga och strapatsrika och undveks helst. Post och kungliga påbud framfördes via ridande kurirer. Den engelske ambassadören Whitelocke passerade dock Partille 1653 på sin resa till drottning Kristina i Uppsala. Han beskriver själv vägsträckan mellan Göteborg och Lerum som "mycket stenig, ojämn och lång". Trots att det stora reseföljet startade tidigt på morgonen från Göteborg, var de inte framme i Lerum förrän sent på kvällen.

När vägnätet förbättras under 1600-talet (Sverige behövde inte minst av militärstrategiska skäl ett väl fungerande vägnät), börjar man även sätta upp milstenar med två mils mellanrum. Trämilstolpar var det vanliga fram till mitten av 1700-talet. I Partille finns exempel på både en hel- och en kvartsmilstolpe. I Jonsered något hundratal meter hitom länsgränsen står vid vägen en 1/4 milstolpe i granit och i väg-

Milstolpe från 1737 vid Kvastekullavägen.

skålet vid Kvastekullavägen finns en helmilstolpe i kalksten från 1737. De enklare by- och markvägarna var inte så gedigna. De bestod av breda system av hjulspår och rid- och klövjestigar mellan gårdarna. Vägsträckningarna följde bergssidornas kanter. När man övergick till att använda kärror för transporter blev slitaget på de smala skogsvägarna större. Kärrornas hjulpar skar djupt ner i marken under regniga perioder. Så kallade hålvägar uppstod. Rester efter sådana hålvägar finns fortfarande mellan Gottorp och Tultered i Bokedalens norra del och i den äldre delen av Lexby.

Kartan visar vägnätets utbredning i Västergötland under 1540-talet. Från Nya Lödöse utgår tre allmänna landsvägar, varav den mellersta löper längs Sävån upp mot Alingsås och vidare till Skara. Ur: Linge: Gränshandel i svensk politik under äldre Vasatid.

PARTILLE UNDER KRIGSÅREN

Under senare delen av 1500-talet och under hela 1600-talet härjades området svårt av de många gränsstriderna mellan Danmark och Sverige. Danska härar passerade flera gånger Sävåns dalgång. På sommaren år 1566 lär danskarna ha skövlat och bränt ner omkring 100 gårdar. De svenska trupperna lär vid något tillfälle ha varit förlagda till bergspasset mellan Kyrkås och Björnekullarna, där det ännu i dag finns lämningar efter befästningarna. I början av 1600-talet sätts Sävédals härad tillsammans med andra närliggande

landområden i pant hos danskarna för Älvsborgs fästning. Det tog sex år innan Sverige hade betalat tillbaka den ofattbart höga lösensumman som danskarna begärde. 1635 plundras Partille och Landvetters kyrkor av fientliga härar. Enligt sägen lär ett av de stora slagen mellan de danska och svenska trupperna ha stått vid Sävån på ett område mellan Partille herrgård och Ugglums by. Detta var 1657, året innan freden i Brömsebro. Under krigsåren blev landsbygden både ödelagd och utarmad. För befolkningen var det inte bara de många pålagorna och de höga skatterna som tyngde. Utan

ersättning måste de under långa perioden forsla livsmedel och utrustning till hären. Ibland tvangs de också delta i befästningsarbetena. Vågran betraktades som förräderi. Borgarna i Göteborgs stad beklagar sig över att nästan allt manfolk i Sävedals härad är utskrivna knektar.

Kontakterna mellan bönderna i Partille och borgarna i Göteborg ökade med stadsvaktssoldatsystemet, under vilket

flera gårdar i Partille var rotade. Soldattorp har funnits på Ugglums, Lexbys, Kåbäckens, Kåhögs och Öjersjös ägor. Idag finns endast ett soldattorp bevarat, torpet Högen under Ugglum. Före jordskiftesreformerna låg soldattorpen i närmare anslutning till den övriga bebyggelsen, men när skiftena genomfördes fick soldaterna flytta till utmarkerna.

1700-TALET – UPPLYSNINGSIDÉER OCH EKONOMISKT UPPSVING

Efter de långa krigsåren innebär 1700-talet en återhämtningsperiod för befolkningen. Karl XI:s reduktion och Karl XII:s otaliga krig hade tvingat tillbaka landet till en naturhushållning. Sverige var kulturellt isolerat och det kärva ekonomiska läget krävde en åtstramningspolitik. Men 1700-talet innebär samtidigt att de första tecknen på en omvälvande samhällsförändring börjar skönjas.

Merkantilismen fortsatte att prägla den ekonomiska politiken. Sveriges export av järn och trä var fortfarande stor. Den industriella revolutionen ute i Europa satte sin prägel på samhället även här hemma. Staten stöder den tunga bergsindustrin och utvecklandet av inhemsk manufakturindustri. Inom socker-, tobak- och textilbranscherna anläggs manufakturer bland annat runt Göteborg och Alingsås. Det var främst kvinnor som var sysselsatta i denna storskaliga hantverksproduktion. 1700-talet innebar också ett ökat intresse för landsbygden. Med upplysningssidéernas spridning följde krav på förbättrade jordbruksmetoder. Den ökande befolkningmängden och det allt intensivare utnyttjandet av odlingsarealerna hade sugit ut jordarna. 1500- och 1600-talens nyodlingar kunde inte fortsätta längre. Marken räckte helt enkelt inte till. Allt fler människor var jordlösa backstugusittare eller torpare, som levde i byarnas utkanter. Utmarkerna hade tagits i anspråk så långt det var möjligt. Ett jordbruksproletariat höll på att växa fram.

OSTINDISKA KOMPANIET

Göteborg upplevde sin största blomstringsperiod under 1700-talet. 1731 bildades Ostindiska kompaniet, ett handelsbolag med otroligt stor betydelse under hela seklet. Med en modern liknelse kan vi påstå att Ostindiska kompaniet gjorde "det svenska undret" möjligt. Handelsbolaget bildades av skottar och engelsmän som kom till Sverige med riskvilligt kapital. Kompaniet exporterade med sina stora segelskepp trä, tjära, hampa och järn till Spanien, där några av Europas största skeppsbyggerier låg. För de svenska varorna kunde man byta till sig silver, som man använde i Kina i utbyte mot te, siden och porslin. På mycket kort tid gjorde Ostindiska kompaniet enorma vinster. Det ekonomiska

överskottet kom Göteborgs stad med omgivningar tillgodo. De många direktörerna för kompaniet skänkte staden stora donationer samt köpte upp egendomar i områdena runt Göteborg. Vi kan bara nämna några kända namn som till exempel Sahlgren, Chalmers och Alströmer. Ostindiska kompaniet "sponsrade" även tidens vetenskap och kultur. Bland annat påstås kompaniet ha hjälpt till med pengar till Carl von Linnés många forskningsresor i landet.

Vid 1700-talets slut gick emellertid kompaniet i konkurs efter en rad olika bakslag. Den ökade konkurrensen ute i Europa samt höjda tullar och avgifter och förlista skepp gjorde bolaget bankrutt. Under 1700-talets sista årtionden var det istället det inkomstbringande sillfisket som kom att dominera i Västsverige. Under 1700-talets slut inträffar nämligen den sillfiskeperiod som fick den största ekonomiska betydelsen för Bohuslän. Mellan åren 1752 och 1808 anläggs hundratals trankokerier längs kusten. Den obeskrivliga stanken från fiskgrumset gjorde att man helst placerade kokerierna så långt bort från tätbebyggda områden som möjligt. Sverige exporterar under de här åren stora mängder saltsill och tran som bland annat användes till gatubelysningen i de europeiska storstäderna. Inåt landet var effekterna av sillruschen stor. Många jordlösa drog utåt kusterna för att söka sin bärning som fiskare. De många trankokerierna krävde stora mängder bränsle och inlandets skogar skövades. Även till båtar och hus krävdes timmer. I samband med olika försök att förbättra odlingsmetoderna använde man på sina håll, speciellt på de lite större gårdarna, sillgrumset som gödsel. Bönderna fick under de här åren avsättning för sina jordbruksprodukter hos den växande skaran lycksökare som trängdes längs kusterna. Nya grödor blir allmänna. Bland annat införs potatisen av den vittbekante Alingsåsbon Jonas Alströmer. Potatistäpporna blev vanliga vid nästan varje gård och torp. De många burgna familjerna i handelshusen i Göteborgs stad krävde sin försörjning. Landerier och trädgårdsodlingar bredde ut sig längs dalgångarna och vattendragen. Trots de begynnande omstrukturaliseringarna var befolkningsökningen ett faktum, vilket kanske berodde på "vaccinet, freden och potäterna" som Tegnér uttryckte det.

PARTILLE OCH JONSEREDS HERRGÅRDAR

Bygden kom nu att domineras av de stora jordegendomarna Partille stom och Jonsered. Redan år 1569 erhåller Brynte Birgersson Lillje gårdarna Jonsered och Råhult i Partille socken av Johan III och år 1583 köper Oluff Nilsson Partille stom och Kåbäckens vattenfall samt en äng i Ugglum av Kronan. Brynte Birgersson Lillje köper även upp flera gårdar i Kåhög samt ål- och laxfiskerättigheterna i Sävåån. De stora jordägarna tillhörde släkter med goda förbindelser med borgarna i staden. Genom giftermål och jordförvärvande ökade man storgodsens arealer.

Av en uppmätning av Partille Herrgård gjord år 1702 framgår att gården består av två tvåvåningsbyggnader i trä. Under hela 1600-talet och 1700-talet ägs Partille stom av adliga släkter som genom köp av omkringliggande gårdar utökar godsets jordareal väsentligt. Vid mitten av 1700-talet är följande gårdar uppköpta: Kålkullegården, Rotegården i Mellby, Östergården i Skultorp, Bråtegården i Ugglum samt Nordgården i Utby.

Även Jonsered utökade sina markdomäner under 1600-talet. 1626 klagar Göteborgs borgare över att ägarna till Jonsered "satte lås för kungsådran", det vill säga Sävåån. Flottning av timmer och transport av varor kunde därefter endast ske efter erläggande av tullavgifter till Jonsereds ägare. Vid reduktionen 1670 fick Jonsered säteri rusthållsplikt men förblev i adelssläktens ägo. Sedan slutet av 1700-talet betecknas gården som herrgård.

Före Gustav Vasas tid var nästan all bebyggelse likartad. Kyrkobyggnaderna utgjorde i princip de enda undantagen. De olika byggnadsstilarna var först och främst ett resultat av tillgång på byggnadsmaterial och hantverkarskunnande. Från och med stormaktstiden börjar dock frälsegårdarna att ändra utseende. Manbyggnader får en mer ståndsmässig prägel. Arkitekturade säterier och herrgårdar blir nu ett nytt och markant inslag i landskapsbilden.

RESOR OCH TRANSPORTER

Den uppblomstrande handeln och hantverket fick till följd att vägnätet byggdes ut och förbättrades. Man fraktade allt mer med vagnar. Särskilt manufakturerna var beroende av transporter av råvaror och färdiga produkter. De första stenvalvsbroarna byggs nu. Av äldre brokonstruktioner finns enstaka rester i kommunen. Bland annat vid den gamla byvägen genom Mellby; Riddar Tures väg och vid torpet Solhöjden över Lättjärnsbäcken. Även rester efter de gamla vägsträckningarna där dessa inte sammanfaller med det nuvarande vägnätet, kan spåras i landskapet.

Längs huvudleden växte ett stort antal krogar och värdshus upp. På Partille Herrgård låg ett gästgiveri och i Ugglum, Finngösa, Skultorp, Högen och Manered låg mindre utskänkingsställen. En del av mer eller mindre tillfälligt slag. Ett tiotal krogar lär ha funnits på vägsträckan genom kommunen. Införandet av potatisen hade även satt fart på brännvinsbrännerierna. 1796 anlades till exempel ett kronbränneri på Partille Herrgård.

Vägsträckningen genom Sävåns dalgång ansågs vara besvärlig. Speciellt fruktade man backarna vid Jonsered och för att undvika olyckor fick man ofta be bönderna om hjälp att bromsa farten i nedförsbackarna. En beskrivning av hur landskapet tedde sig för en resenär från Lerum till Göteborg ger Linné i sin dagbok från 1746.

"Landet ändrade sig så snart man inkommit uti Göteborgs län där landsvägen 1 mil från Lerum gick neder för ett högt berg. Strax öppnades Göteborgs län med ett långt smalt fält av ängar och åkrar, som sträckte sig hela milen in åt Göteborg. Detta liknade nog Temsfloden (allena det stått under vatten), då man ifrån havet seglar in åt London, fast de på bågge sidor liggande berg voro här mer skallote och klippfulle. Då denna trakt fordom stått under vatten, har ofelbart detta varit inloppet och hamnen för västgötarna, under den tid de foro i härnad. Skogen tog allt mer och mer av, så att man sällan såg några träd, utom dem som blivit planterade vid gårdarna. Gärdesgårdarna vore låge och smale, uppmurade av kullerstenar, som vid första påstötandet ramlade omkull."

NYA JORDBRUKSMETODER OCH ODLING AV KÖKSVÄXTER

Med de många resenärerna som färdades längs de förbättrade vägarna följde även att nya idéer snabbt fick spridning. Under 1700-talets mitt stod det klart att något måste göras åt problemen på landsbygden. Arvsskiften och markköp hade splittrat upp ägandet av jorden i smala tegar på ett sätt som blev alltmer ohållbart. Det var inte ovanligt att en

bonde kunde äga ett 30–40-tal tegar, en del så smala att det knappt gick att vända häst och plog.

Under 1700-talet infördes storskiftet som föreslog en radikal sammanslagning av de olika hemmanens ägor. Storskiftet fick dock inget gehör på landsbygden. Bönderna fortsatte att odla

När Partille herrgårds jordegendom expanderade kraftigt under 1700-talet manifesterades detta bland annat i den påkostade mangårdsbyggnaden, även kallad Slottet.

sin jord i gemensamma arbetslag. Man föredrog det så kallade bytvånget. Däremot var det vanligt att de större gårdarna och säterierna passade på att bryta sig ur byalaget. Partille Herrgård genomförde till exempel storskifte trots böndernas protester. Inte förrän under mitten av 1800-talet inleds de skiftesreformer som kom att sätta sin prägel på kulturlandskapet och skapa de odlingsmiljöer som vi idag har kvar. I strävan att utöka åkerarealen infördes bättre plogar och man började även dränera marken genom dikning.

Vid Partille Herrgård fanns en tysk trädgårdsmästare under 1700-talet. Han införde trädgårdsodling i större skala samt anlade en fruktträdgård. Via honom spreds kunskap om odling av trädgårdsprodukter och i flera av byarna började man odla köksväxter för att dryga ut ekonomin. Man specialiserade sig i viss mån på olika produkter. I Kåhög odlades morötter och potatis. Morotsodlingar fanns även i Partille by. Skogsbygderna i Öjersjö lämpade sig bättre för pepparrot och i Ugglum satsade man främst på kålrötter. Den här trädgårdsodlingen i större skala var unik i landet. Avsättning för produkterna fick man i Göteborg dit mäng-

der av grönsaker fraktades för försäljning på torgen. Tidigare hade holländska köpmän gjort stora vinster på rotfruktsförsäljningen. I början av 1700-talet förbjöds emellertid importen av utländska grönsaker, vilket i högsta grad kom Partilleborna till godo.

Via de många reseberättelserna kan vi få en ganska tydlig bild av landskapet och näringarna under 1700-talets slut. Överintendent Carl Hårleman besökte Partille 1749 och beskriver områdets många kåltäppor och morotsodlingar. Anders Barchaeus lämnar i sin "Resebeskrifning i Concept för år 1773" en redogörelse för åkerbruket på Partille Herrgård. Den stora trädgården och den ståndsmässiga byggnaden var typiska för herrgårdarna under den här tiden. Ägarna var ofta anhängare av upplysningstidens idéer och praktiserade ett modernt jordbruk. Andra binärningar till jordbruket var under 1700-talets slut salpetersjudning. Vissa gårdar ålades att lämna en viss mängd i skatt årligen. Salpeter användes vid kruttillverkning och framställdes av gödsel. Anteckningar om salpetersjudning finns på gården Högen, och från Lexby och Skulltorps byar.

Den främsta orsaken till kulturlandskapets förändring under 1800-talet är skiftesreformerna. I de större byarna i Partille genomfördes storskifte i slutet av 1700-talet, men först med laga skiftet sker en radikal omläggning av jordägandet. Laga skiftet innebar en mer rättvis fördelning av jorden mellan markägarna än de tidigare skiftesreformerna. Man försökte nu ta större hänsyn till åkrarnas bonitet och beskaffenhet så att omfördelningen inte ensidigt kom någon till godo. Laga skifte genomfördes i Lexby, Ugglum, Mellby och Kåhög mellan åren 1830–60. I skogsbygderna skiftades betydligt senare. Här var det glesare mellan gårdarna och ofta låg de redan längs en gemensam byväg som i Hultet och Öjersjö. Före skiftesreformen var bebyggelsen mycket tät. En del gårdsfunktioner var förlagda i särskilda byggnader, till exempel järnsmidet. I utkanten av inägorna låg torpen och backstugorna.

Efter skiftesreformen spreds gårdarna. Målsättningen var att varje gård skulle ligga i anslutning till sina ägor och resultatet blev därför en utglesning av byarna. Nya bebyggelselägen uppstod på höjder i åkermarken eller längs skyddade bergssidor. Ett tydligt exempel på ett sådant utglesat bebyggelsemönster är Lexby.

Skiftena förändrade radikalt byorganisationen. Det gamla "bytvånget" det vill säga att alla var beroende av varandra och hjälptes åt vid plöjning, sådd och skörd, försvann och ersattes med individuell brukning. I och med att ägorna sammanfördes till större enheter blev det nu möjligt att återigen stycka av marken. Tidigare hade rent praktiska skäl omöjliggjort ytterligare hemmansdelning. Nu inleddes en intensiv nyodlingsperiod, som orsakades av den allt starkare befolkningstillväxten. Samtidigt växte landsbygdsproletariatet.

Torpbebyggelsen som fanns under 1800-talet har i dag nästan helt försvunnit. Husen har byggts om till bostäder eller sommarstugor och miljön har kraftigt förändrats. I skogsbygderna kan man ibland finna rester efter husgrunder och jordkällare från den här perioden. Av äldre bevarad torpbebyggelse finns i kommunen till exempel Gärdet i Bokedalen. Bostadshuset i sten är från slutet av 1800-talet. Tillsammans med torpen Freden och Gottorp utgör Gärdet exempel på en sammanhängande torpmiljö i ett utmarksområde.

Under slutet av 1800-talet startade också den omfattande uppodlingen av de gamla ängsmarkerna. Ängsmarken förvandlades successivt till åker. Detta har medfört att det idag är ytterst sällsynt med kultiverade lövängar. Jordbruket intensifieras. Foderväxter som potatis odlas i större skala. Någon gång vid 1800-talets mitt införs allmänt växelbruket som ger högre avkastning på markarealerna. De bördiga men tunga lerjordarna som förr användes till betesmarken

odlas nu med hjälp av nya och effektivare jordbruksredskap. De flesta stengärdesgårdar är från denna tid. När ägoblandningen upphörde, blev det meningsfullt för den enskilde bonden att särhägna sina ägor.

Från och med skiftesreformerna på 1800-talet vet vi mer om hur bebyggelsen såg ut i detalj. Ofta förekommer beskrivningar och uppmätningar av byggnaderna på lantmäterikartorna. I handlingarna till skiftet i Mellby 1830 beskrivs till exempel Bäckegråden på följande sätt:

"Manhus, 21 alnar lång, 9 bred och 5 hög. (12,3 x 5,3 x 2,9 M) täckt med tegel, innehåller stuga med ett fönster och kakelugn, förstuga, kök med spis. Intill förstugan en kammar med spis och bakugn samt ett fönster.

Ladugård 21 alnar lång, 9 bred och 5 hög av stolpar och bräder täckt med tegel, 2:e lador och en loge.

En annan timrad byggnad 23 alnar lång 12 fi bred och 5 hög klädd med tegel, innehåller 2:e stallar och 2:e fähus."

När gårdarna flyttades ut byggde man i en del fall nya och större manbyggnader. Dessa gjordes ofta i form av dubbelhus eller om det var en stor gård som salsbyggnad. Ladugårdarna uppfördes i skiftesverk eller resvirke med intimrat fähus och stall. För det mesta var endast manbyggnaderna brädfordrade. Under 1800-talet började man även rödmåla boningshuset och tegeltak blev allt vanligare. Av de allra äldsta byggnadstyperna – ryggåsstugor, stenstugor och högloftsstugor – finns inga bevarade i kommunen. Exempel på enkelstugan som var en vanlig hustyp under hela 1800-talet finns däremot i fornstugan Tället i Sävedalen.

Den vanligaste hustypen under 1800-talet var dock framkammarstugan som var en utbyggd enkelstuga. Man förlängde helt enkelt byggnaden med en stocklängd så att en framkammare bildades. Ofta var framkammarstugorna försedda med utbyggnader, så kallade skänkor eller skyggor. Parstugan har sin upprinnelse i de militärbostäder som började uppföras från och med 1600-talet. Parstugan "Arnebo" i Tultered är ett sådant före detta soldattorp. Ibland har man byggt till äldre hus med en rumsenhet och fått en planform som liknar parstugan.

Dubbelhus blev vanligt under 1800-talet. Rumsindelningen består av fyra huvudrum med murstock i centrum av huset. De dubbelhus som byggdes runt sekelskiftet fick ofta utsmykningsdetaljer i trä på verandor och vindskivor.

Salsbyggnaden kom till Sverige under 1600-talet. Planformen var vanlig hos prästgårdar och officersboställen, men även större bondgårdar byggde ibland mansbyggnaden i en sexdelad plan.

Bebyggelsen som växte fram under 1800-talet blev alltmer differentierad. Samhällets sociala skiktningar syntes tydligare i bebyggelsemönstret. De små torpen och backstugorna förblev enkla framkammarstugor, medan storgårdarna byggdes ut både i bredd och höjd. På herrgårdar och säterier markerade man sin ställning med ståndsmässiga huvudbyggnader och stora trädgårdar, parker och alléer. Närheten till Göteborg präglar områdets bebyggelseutveckling.

En äldre gårdstyp som var vanlig på mindre gårdar var den sambyggda längan. Manhus och ladugård ligger här under samma tak. Ett exempel är "Minas" som ligger i Öjersjö-Hallen.

Från 1800-talets slut och fram till idag karakteriseras jordbruksutvecklingen av tillbakagång och stagnation. I hög grad har jordbruket påverkats av 1900-talets samhällsut-

byggnad och industrialisering. Den odlingsbara marken har styckats upp i industritomter. Jordbruksnedläggelserna kulminerade under 1960-talet. De gamla byenheterna försvann definitivt med utbyggnaden av villaområden och tätbebyggelse. I vissa områden gick det mycket snabbt. 1926 fanns fortfarande ett tjugotal äldre gårdar kvar i Ugglum. I dag har områdets gamla bykaraktär ersatts av en modern villabebyggelse.

Kåhøgs gård är idag det enda kvarvarande jordbruket. Gården arrenderar mark runt om i kommunen och brukar bland annat Jonsered herrgårds ägor. Genom gårdens kreatursdrift hålls ännu delar av de gamla betesmarkerna öppna.

DEN AGRARA ODLINGS- OCH BEBYGGELSEMILJÖN FÖRÄNDRAS

All industriell utveckling har sin upprinnelse i de traditionella hantverken. Järnframställning och smide, träslöjd och textilslöjd utgör kunskapsbasen ur vilken en alltmer specialiserad produktion växer fram. I det preindustriella jordbrukssamhället hade man som biinkomster tillverkat vissa träprodukter för avsalu, till exempel trätunnor som användes av fiskarna att salta sill i. En vanlig biinkomst i Partilleområdet under 1800-talets slut var gatstenstillverkning. Gatstenarna såldes styckvis i Göteborg. Dessa och liknande binärningar fortsätter man med långt in på 1900-talet i skogsbygderna.

Men för att förstå den industriella utvecklingen i Västsverige, måste vi kasta en snabb blick tillbaka på 1700-talets stora samhällsförändringar i Europa. Kolonialisering av nyupptäckta världsdelar, Amerikas oavhängighetsförklaring, den borgerliga revolutionen i Frankrike, upplysningsidéerna, nya tekniska uppfinningar, den växande bourgeoisien och en blomstrande handel. Allt detta sammantaget karakteriserar 1700-talets sista årtionden ute i Europa. Omstruktureringsarbetet av jordbruket fick till följd att en växande skara jordlösa människor drogs till städerna för att söka arbete i manufakturerna och fabrikerna. Lavinartat växte de sociala klyftorna i samhället i samma takt som industrialiseringen ökade. Vid 1700-talets slut var det nya ekonomiska systemet ett faktum. De jordägande klassernas makt var tillända. Kapitalstarka industriägare och handelsmän utgjorde nu samhällets ledande skikt. En ny tid hade inletts. Här hemma sker en liknande utveckling om än i något mer dämpad takt. Delar av Ostindiska kompaniets vinster används för investeringar i manufakturindustrier runt Göteborg. Man satsar främst på textilindustrin, men även på förädling av importprodukterna tobak och socker.

Men de sista årtiondena av 1700-talet innebär för Sveriges del en kraftig ekonomisk stagnation. Ostindiska kompaniet gick i konkurs. Kapitalbrist, missväxtår och långvariga krig betydde osäkra konjunkturen och minskad produktion.

Från och med 1800-talets första decennier ökar emellertid industriutvecklingen igen. Mekanisk drift införs bland annat inom textilindustrin och en rad nya anläggningar byggs, främst längs vattendragen, eftersom man ännu var beroende av vattenkraften. Från och med mitten av 1800-talet utvecklas Göteborg till en ledande industristad. Handel och sjöfart ökar visserligen också i betydelse, men industrierna blir alltmer markanta inslag i miljön. Vid den här tiden avskaffas skråväsendet och fri etableringsrätt införs så att vem som helst med tillräckligt kapital kan starta fabriksstillverkning. Man inför fullständig näringsfrihet och de flesta tullar och restriktioner kring exporten hävs. Detsamma sker som bekant ute i Europa och en omfattande handel med råvaror och färdiga produkter kommer igång. Bankväsendet växer fram och järnvägarna börjar byggas. Under 1800-talets första hälft sker industrietableringarna företrädesvis på landsbygden där vattenkraften och råvarorna finns, men när ångdriften kommer i allmänt bruk förskjuts den industriella expansionen till de större städerna, där det finns bättre tillgång på arbetskraft och större marknader.

Industrialiseringen och de förbättrade kommunikationerna gynnar Göteborg. Hamnen byggs ut, sjöfarten får ett uppsving och en rad mekaniska verkstäder anläggs för att förse industrierna med maskiner och verktyg. Det var ur dessa mekaniska verkstäder som så småningom Göteborgs storvarv växte

fram. Verkstadsindustrin expanderar kraftigt under 1900-talets inledande decennier, medan textil- och livsmedelsbranscherna stagnerar. Efter den allmänna nedgången i ekonomin under 1930-talet har industrialiseringen i göteborgsområdet en högkonjunktur. På 1950-talet inleds koncentrationen av produktionen till färre och större enheter; en utveckling som har pågått fram till idag. De flesta produktionsbranscher har under de senare åren drabbats av konjunkturedskärningar och strukturrationaliseringar. Tyngdpunkten på varv och industri i göteborgsområdet har nu förskjutits. Under 1970- och 80-talen är ökningen av den offentliga sektorn i samhället det mest utpräglade draget. Den här i grova drag skisserade utvecklingen har, som vi strax ska se, paralleller i Partille.

JONSEREDS FABRIKER AB

Fram till 1830 var Partille en ren jordbruksbygd. Här fanns inga industrianläggningar alls. I byarna förekom binärningar som till exempel salpetersjudning och tillverkning av träprodukter och hemslöjdsartiklar för avsalu. Dessa binärningar utövades dock i mycket liten skala och hade ingen betydelse för den övergripande ekonomisk strukturen.

1833 lades grunden till Jonsereds fabriker. William Gibson och hans kompanjon Alexander Keiller flyttade då sitt repslageri och segelväveri från Göteborg till Jonsered och köpte samtidigt säteriet med dess jordegendomar. Före ångkraftens införande var tillgången på vattenkraft det avgörande för industrietableringarna. Dessutom var Säveån farbar hela vägen från Göteborg till Jonsered. Råvarorna kunde fraktas med pråmar upp till fabriken. Fabrikslokalerna byggdes på en holme mitt i Säveån. Två broar förband holmen med fastlandet.

Under hela 1800-talet expanderade fabriken kraftigt. 1850 arbetade 64 personer i företaget. 1880 fanns mer än 400 anställda och 1920 hade den siffran fördubblats. Den slutna samhällsform som Jonsered utgjorde, ställde stora krav på självförsörjning och mångsidig tillverkning. Företaget använde sig ogärna av entreprenörer utifrån. Det mesta tillverkades inom fabriken. För arbetarna innebar slutenheten en viss grundtrygghet, men även en påtaglig ofrihet. Fackliga aktiviteter var länge bannlysta i samhället. Företaget sörjde för all social service och innehade på så sätt en total monopolställning i samhället.

1856 invigdes järnvägen mellan Göteborg och Jonsered som var den första delen av Västra stambanan. Företagets gods-transporter kunde därefter fraktas med järnvägsvagnar betydligt snabbare och enklare än via pråmtrafiken i Säveån. En station anlades på själva fabriksområdet, där också ett stationshus och en järnvägsrestaurang som kallades "Schweitzeriet" byggdes. Restaurangen, som bör ha varit Sveriges första järnvägsrestaurang, var ett populärt utflyktsmål för borgarna i Göteborgs stad. Så småningom flyttades stationen och placerades utanför fabriksområdet. När stambanan drogs vidare

längre inåt land mot Lerum och Alingsås, försvann tillströmningen av folk till den lilla restaurangen och verksamheten lades ner.

Under hela 1800-talet dominerade Jonsereds fabriker Partille. Någon annan industri fanns inte i orådet. Arbetskraften rekryterades till en början från den omkringliggande bygden. Ganska snart övergick emellertid rekryteringen till att bli intern, det vill säga att man satsade på de inom samhället uppväxande barnen. Det var inte ovanligt att tre generationer av samma familj arbetade vid fabriken.

INDUSTRINS UTBYGGNAD LÄNGS SÄVEÅN

Kring sekelskiftet inleds en expansiv period med en rad industrietableringar i Partille kommun. Ett tiotal nya fabriker anläggs på båda sidor om Säveån. 1898 grundas Partille Yllefabriks Aktiebolag. Fabriksbyggnaden uppfördes på en tomt som tidigare hade tillhört Partille herrgård och varit platsen för dess ekonomibyggnader. Här låg förr även ett bryggeri, som under 1800-talets slut drevs av ägarna till herrgården. Yllefabriken tillverkade ullgarn och konfektionstyger. 1920 hade företaget cirka 150 anställda. Fabriksdirektören Jebsen köpte runt sekelskiftet upp stora partier av markerna öster om Mellby. Här styckade han upp villatomter, anlade vägar och byggde broar och dammar vid Besebäcken. Grunden lades till det som senare kom att bilda Partille villastad, även kallat "Paradiset". 1900 etablerades en kemisk industri som tillverkade galvaniseringsprodukter på en tomt strax öster om Partille station. 1920 hade Aktiebolaget Skandinaviska Affineriet ett 80-tal personer anställda. Man framställde diverse kemiska preparat samt galvaniseringsapparater. En konserveringsindustri etablerades norr om Säveån 1906, men lades ner 1915. Fabriksbyggnaden användes därefter av en kemisk industri, som bland annat tillverkade rengöringsmedel.

Den industrietablering som emellertid kom att sätta störst prägel på landskapsbilden var utan tvivel Motorfabriken Eck, som grundades 1908. 1920 fanns omkring 250 arbetare vid fabriken, som låg placerad i omedelbar anslutning till Partille station.

För de anställdas räkning uppfördes ett antal tjänstebostäder norr om Säveån. Tjänstemannavillorna byggdes i trä med karakteristiska sekelskiftesdetaljer, bland annat brutna tak och takkupor. Söder om järnvägsspåren invid Säveån byggdes arbetarbostäder. Husen rymde fyra enrumslägenheter vardera. 1916 uppfördes även ett marketenteri i anslutning till bostäderna. Arkitekt för hela projektet var August Bark.

Av övriga industrier som grundades under den här tiden kan nämnas Korkfabriken (1900), Shoddyfabriken (1917) och Partille Elektriska AB (1906) som var ägare till Kåbäckens kraftstation och försedde de omkringliggande industrierna med ström.

Ett tydligt mönster när det gäller industrins etablering i Partille är att de östra delarna först tas i anspråk. Om detta var ett resultat av transporttekniska eller marktillgängliga skäl är svårt att utläsa. Jämför vi industriutbyggnaden med den tidigare bebyggelseutvecklingen, ser vi tydligt hur de går i motsatta riktningar. Sävedalen var det område inom kommunen som längst blev opåverkat av industrialiseringsvågen. Först 1919 anläggs den första fabriken inom området; Feldts gjuteri.

I stort kan industriutvecklingen under mellankrigsperioden fram till femtiotalets allmänna ekonomiska uppsving karaktäriseras som en successiv tillbakagång för Jonsereds fabriker samtidigt som det sker en ökad etablering av mindre industrier och företag i Partille. Den största av dessa var Daros, som tillverkade gjutjärns gods och kolvringar.

DET MODERNA PARTILLE TAR FORM

Efterkrigstiden innebar ett generellt uppsving för näringslivet och tillsammans med bostadsbristen medförde det en kraftig efterfrågan på bostäder. Exempel på områden som byggdes under efterkrigstidens början är Daros radhus och flerfamiljsbostäder vid Tage Madsens väg och hyreshusen vid Hubertusvägen. Under femtiotalet växte ett stort antal två- och trevånings tegelhus fram längs Parallellvägen, i Uddared och vid Kyrktorget. Under de sista åren på femtiotalet byggs de första höghusen i kommunen. 1958 stod Finngösa huset färdigt och redan 1963 var de höga punkthusen längs Oluff Nilssons väg inflyttningsklara. Det första radhusområdet i Lexby byggs under 1950-talet.

MYCKET HÄNDER UNDER 1960- & 70-TALET

Med sextiotalet inleddes en utbyggnadsperiod som karaktäriseras av storskalighet. Stora homogena bostadsområden växte fram. Radhusområdena i Lexby är tidstypiska exempel liksom flera villaområden, till exempel Tranvägen, Gullringsvägen, Släntvägen och Olofsvägen. 1960-talet är också centrumbyggandets tid. Vallhamra torg, Oxledsområdet, Långåkern och Bockemossen stod färdigt i slutet av 1960-talet, samtidigt som motorvägen genom kommunen invigdes. Även en bit in på 1970-talet fortsatte man med de storskaliga utbyggnadsprojekten. Björndammen var inflyttningsklart 1971–73 och samtidigt byggdes Partille centrum ut. Björndammens utformning präglades till stor del av integrationstankar, där flera verksamheter skulle samsas under samma tak. Domus och

En helt ny typ av bostadsbyggande satte fart som ett resultat av industrialiseringen och den kraftiga befolkningsökningen. Paradisets villastad började uppföras 1890 för de mer välbeställda skikten. 1906 började även Sävedalens villasamhälle anläggas. Sävedalens villa- och egnahemsområde fick en mer blandad befolkning, även från arbetar- och medelklass. Kåhög, Skulltorp, Uddared och Stårtered är områden som började ta form efter 1920-talet. Området Puketorp började bebyggas med HSB:s typhus på 1940-talet.

församlingshemmet stod klara 1972 och två år dessförinnan stod kommunhuset färdigt. Av 1970-talets bostadsområden bör även nämnas radhusen i Soldatängen, Mellanlyckan, Sörlyckan, Klevlyckan och Ådäljan som är tidstypiska exempel.

1900-talets bostadsbyggande i kommunen är i huvudsak koncentrerat till de södra delarna. Norr om Sävån är den äldre villabebyggelsen och de resterande jordbruksfastigheterna dominerande. Endast delar av Kåhög, radhusområdena Jenny Hill och Lexby samt delar av Paradisets villastad bryter detta mönster. Under de senaste årtiondena har bebyggelsen klättrat upp på höjderna. Kommunens södra delar har exploaterats kraftigt med stora bostadsområden, centrumbildningar och kommunikationsleder.

AVMATTNING UNDER 1980- & 90-TALET

Under 1980-talet inträder en avmattning i byggandet av nya bostadsområden i hela landet. Trots avmattning får ändå Partille under perioden nya bostadsområden i Björndammsterrassen, Skuleberg, Timmerslätt och Brasebacken.

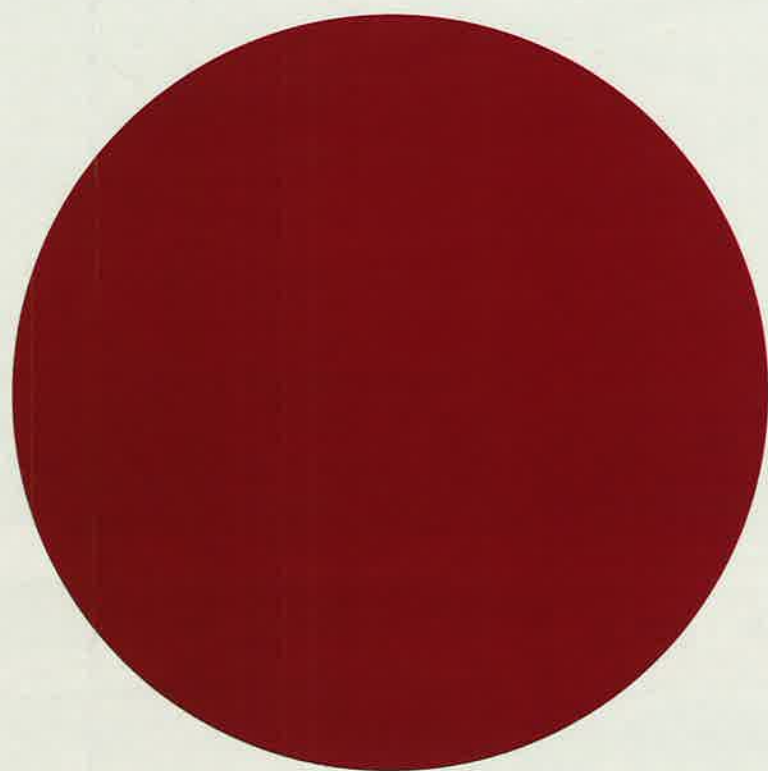
Byggandet under början av 1990-talet koncentreras främst till Furulund och Öjersjö. De största satsningarna när det gäller samhällsservice är biblioteket i Partille centrum, sjukhem i Ljungkullen samt skolor, daghem med mera i Öjersjö. Antalet hushåll blir fler men mindre och ensamboendet ökar.

Flygfoto från 1966 före den stora centrumomvandlingen, Partille kyrka syns innanför markeringen.

Flygfoto från 1996. Partille centrum har varit föremål för omfattande förändringar de senaste trettio åren. Partille kyrka syns innanför markeringen.

ÄLDRE OBJEKT OCH
MILJÖER MED HÖGA
BEVARANDEVÄRDEN

ÄLDRE OBJEKT OCH MILJÖER MED HÖGA BEVARANDEVÄRDEN

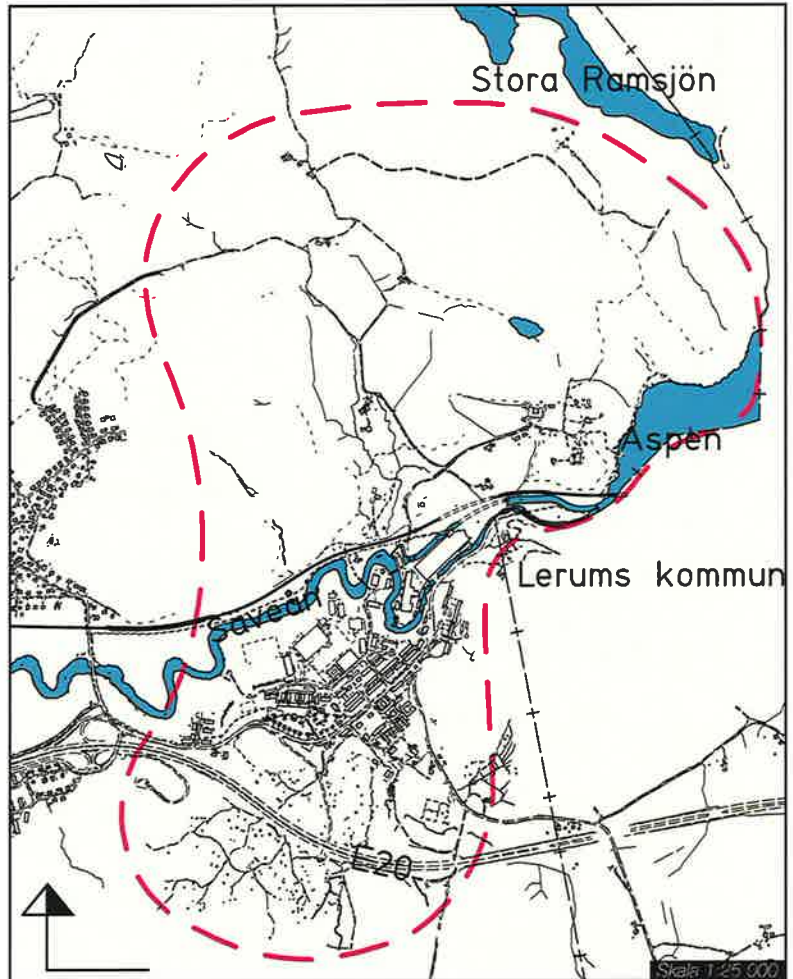
JONSERED & BOKEDALEN

Området omfattar bostads- och industribebyggelsen inom Jonsered, Jonsereds kyrka, jordbruksbebyggelsen och landskapet i Bokedalen, Jonsereds herrgård med omgivande park och byggnader samt koloniområdet Amerika.

Riksantikvarieämbetet har utsett hela Jonseredsområdet till kulturmiljö av riksintresse. Det innebär att miljön är av nationellt värde och betraktas som en av vårt lands kulturskatter. Området rymmer inom sig exempel från både jordbruks-, industri- och högreståndsmiljö som var för sig och tillsammans skapar en nyansrik och värdefull bild av ett gånget samhälle.

JONSEREDS INDUSTRISAMHÄLLE 1

Jonsereds fabriker grundades av William Gibson tillsammans med hans sväger och kompanjon Alexander Keiller på 1830-talet. Jonsered är därmed ett av Sveriges äldsta industrisamhällen och området speglar industrialiseringens första tid i Sverige på ett sätt som få andra platser. Den täta industri- och bostadsbebyggelsen i samhället innehåller en anglosaxiskt påverkad arkitektur från 1840-talet och framåt. Den något yngre bebyggelsen i samhällets utkant är präglad av nationalromantiken som t ex

Sveriges äldsta rådhus, bostadslängan Nybygget i Jonsered.

Jonsereds fabriker omkring 1900 med tegelbyggnader och karaktäristiska skorstenar.

Portbyggnaden är uppförd på 1840-talet och tillhör den äldsta bebyggelsen inom fabriksområdet. Bilden är tagen omkring 1930.

Hallebacken, flerbostadshuset Udden, missionskyrkan och Logen Göta.

Jonseredsmiljön är ett exempel på hur samma företag långt fram i tiden styrt fabriken och alla delar av samhället. Ideologin kan utläsas i den fysiska miljön med till exempel skola och ålderdomshem, allt i fabriken regi. I slutet av 1800-talet delade företaget ut kolonilotter i ett område söder om fabriksanläggningen, området kom att kallas Amerika. Jonsereds sociala uppbyggnad blev på många sätt en förebild för våra dagars sociala trygghetssystem.

Det småskaliga egnahemsområdet Hallebacken uppfört på 1910-talet.

Jonsereds kyrka uppförd 1860.

JONSEREDS HERRGÅRD ②

Jonsereds herrgård i natursten och puts från 1868 med omgivande trädgårdsanläggningar, allén, tjänstebostäder och ekonomibyggnader ger en väl sammanhållen och åskådlig bild av en tidstypisk herrgårdsmiljö. Säterierna och herrgårdarna byggdes och drevs ofta som ett slags föredöme och mönsterjordbruk. Den rationella driften som infördes i och med uppförandet av den nya herrgården och den brittiskt inspirerade arkitekturen spreds till omgivande jordbruk. Ett exempel är ladugårdsbyggnaden på Kåhögs gård som uppfördes i herrgårdens regi utifrån samma arkitektoniska referenser.

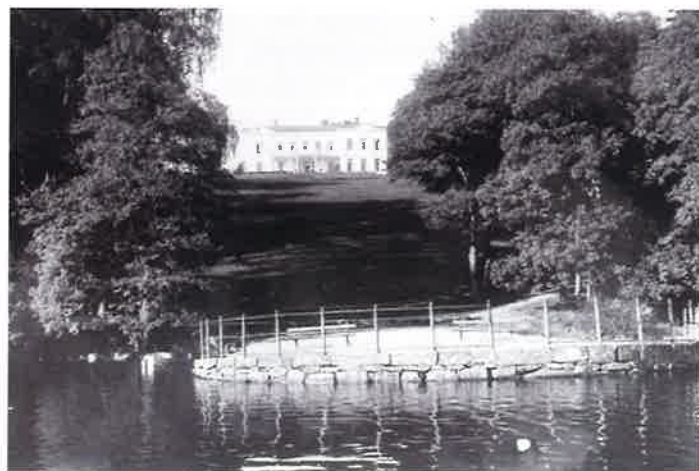
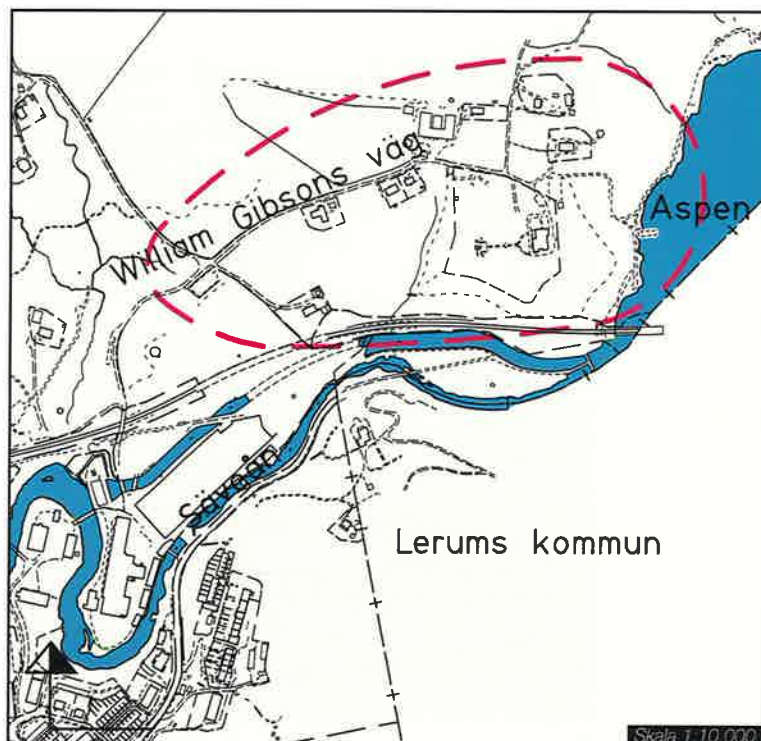
Huvudbyggnaden till Jonsereds herrgård uppfördes 1868.

Ekonomibyggnaderna tillhörande herrgården. Ladugårdens arkitektur har tydliga brittiska referenser.

BOKEDALEN ③

Landskapet i Bokedalen är av parkkaraktär med rika lövträdsbestånd av hög ålder. Bokedalens naturreservat sträcker sig från järnvägen och norrut till Jonsereds herrgård och vidare utefter bergssidorna mot sjön Aspen och över ett gammalt kulturlandskap. Här syns rester av stenmurar och

Äldre foto taget från sjön Aspen.

äldre vägsträckningar. Åkermarken är mestadels brukad och bildar tillsammans med betesmarker ett kulturlandskapsavsnitt av stort värde. I dalens övre del finns några bevarade torpmiljöer tillkomna från 1820 och framåt. Av dessa kan nämnas torpen Freden och Gottorp.

Bokedalens naturreservat med rika lövträdsskogar.

LEXBY BY, KÅHÖGS GÅRD, TULTERED

Området innefattar dels bebyggelsen inom Lexby by samt kulturlandskapet utefter bergskanten och utefter Lexbydalsvägens södra avsnitt. Området omfattar även Kåhögs gård med omgivande marker samt vissa delar av Tultered. Området har mycket höga natur- och kulturvärden och ger goda exempel på tidig och varierande agrar miljö; Lexbys ryggade åkrar, gamla manbyggnader, odlingsrösen, terrasseringar och fägata. Kåhögs gård med öppna betesmarker och utmarkerna i Tultered med torpbebyggelse och kvarnrester. De spridda gårdarna skapar tillsammans med åkrar och öppna betesmarker, gärdesgårdar och stenmurar ett rikt, öppet och levande kulturlandskap.

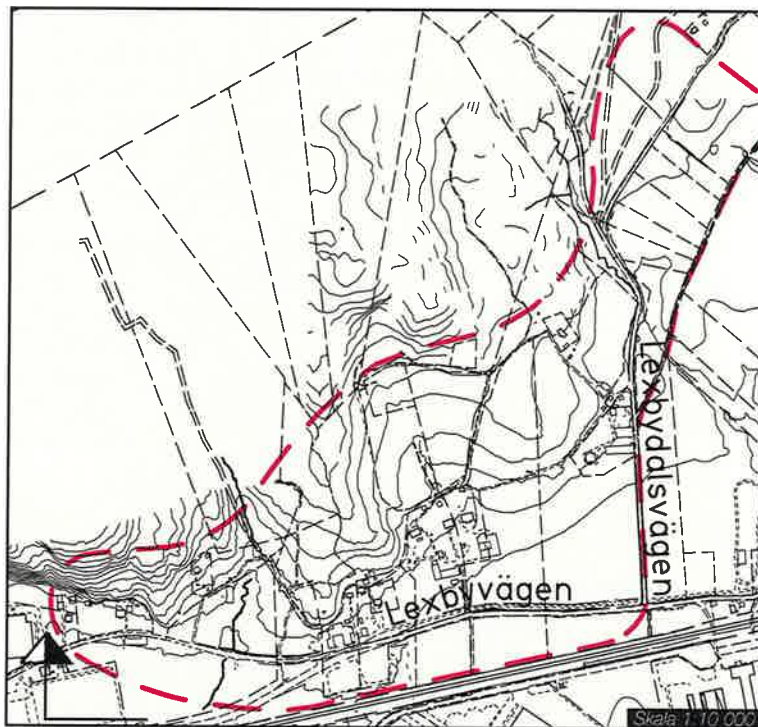

Vy över Kåhögs gård, Partilles enda kvarvarande heltidsjordbruk.

LEXBY BY ④

Före laga skifte 1838 var bebyggelsen i Lexby tät och där fanns sammanlagt sjutton gårdar, se *faktaruta om laga skifte*. De utskiftade gårdarna fick emellertid en mera spridd placering och endast fyra gårdar kom att ligga kvar på sina ursprungliga platser. Av dessa är framförallt Lexby 5:17, men även Lexby 11:1 av betydande intresse. Lexby 5:17 torde åtminstone delvis vara uppförd på 1700-talet. Under den äldre delen finns valvkällare i natursten och vid fägatan en smedja, numera raserad. Manhuset på Lexby 11:1 är uppfört 1904 med rik snickeriornamentik.

I landskapet kan skönjas såväl äldre vägnät som tidigare bruksmetoder. Ryggade åkrar finns utefter Lexbydalsvägen och av vägnätet är den äldre fägatan av särskilt intresse. Huruvida åkrarna är äkta eller inte är emellertid omtvistat.

Smedjan på Lexby 5:17.

Manhusbyggnaden på Lexby 5:17. Grunden skall vara uppförd på 1700-talet.

Den gamla fägatan framstår fortfarande tydligt i landskapet.

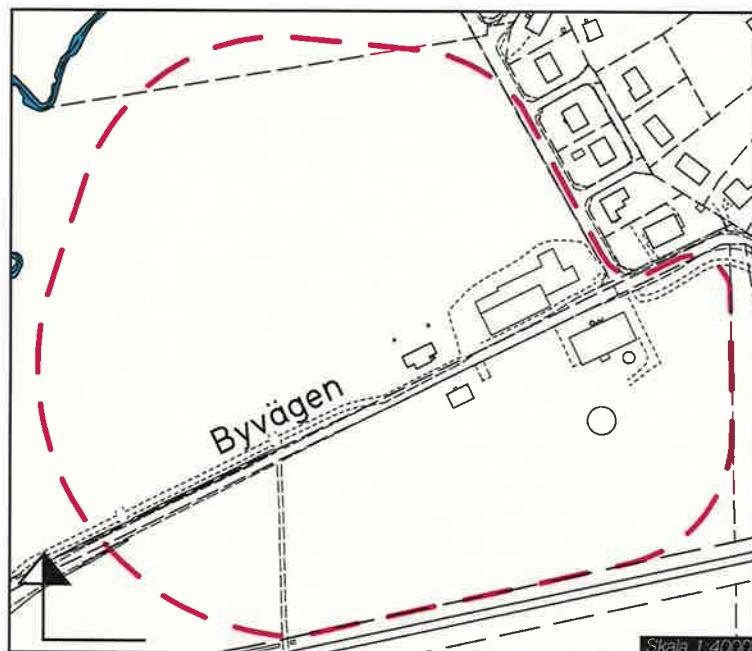
Manhusbyggnaden på Lexby 11:1 med rik snickeriornamentik uppförd 1904.

KÅHÖGS GÅRD 5

Denna brukningsenhet som ursprungligen bestod av Kåhög Mellängård, Kåhög nr 7 och Lexby Östergård 8:3 inköptes under 1700-talet till Jonsereds-komplexet. Gården drevs av Jonsereds herrgård delvis med hjälp av dagsverkare. Det var först på 1870-talet, när egendomen tillhör Jonsereds fabriker, som det dyker upp en arrendator på Kåhögs gård. År 1954 lade Jonsereds fabriker ner sin jordbruksdrift och herrgårdens mark, ladugård och magasin tillfördes Kåhögsarrendet. Gården har genom åren även fått många andra tillskottsarrenden.

Arrendatorsbostaden och ladugården skall vara uppförd på 1850–60-talet och ladugården 1887. Kåhögs gård är idag kommunens enda kvarvarande heltidsjordbruk och kreatursdriften håller delar av de gamla markerna öppna.

Jordbrukslandskapet kring Kåhögs gård är av stort kulturhistoriskt intresse och en tillgång för såväl boende i området som förbipasserande.

Kåhögs ladugård med brittiskt influerad arkitektur.

Det öppna landskapet vid Kåhögs gård är mycket karaktärsskapande och av stort värde för hela Partille.

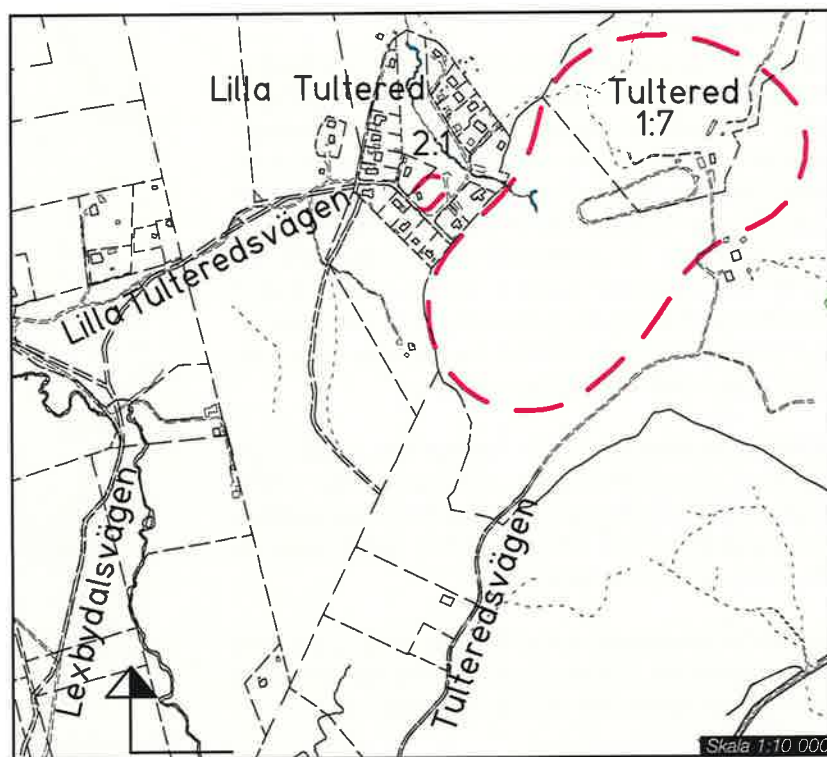
FAKTA OM: LAGA SKIFTE

Laga skifte lagfästes 1830 men kom att genomföras vid lite olika tidpunkter runt om i landet. Innan skiftesreformerna låg boningshus och ladugårdar mycket tätt i byar till synes utan ordning. Åkrarna var vanligen uppdelade i smala tegar som brukades av respektive bonde. Målsättningen med laga skifte var att varje gård skulle skiftas ut och ligga i anslutning till sina ågor med större sammanhängande åkerarealer. Resultatet blev därför en utglesning av byarna och nya belyggelsemönster uppstod tex på höjder i åkermarken eller längs skyddade bergssidor.

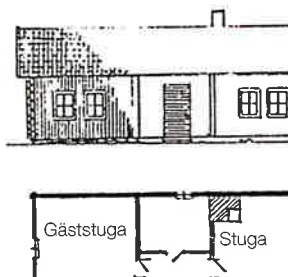
TULTERED 6

Namnändelsen -red i Tultered tyder på att området är en gammal nyodling. Under 1500-talet expanderar bygden och nyodlingar blir vanliga. Området har således en lång kontinuitet som odlingsbygd.

Parstugan Tultered 1:7 (Gamla Stavas eller Arnebo) är en av kommunens äldre torp och ett fint exempel på nyodlingsmiljö. Parstugan, egentligen en utbyggd enkelstuga, var den vanligaste hustypen i 1800-talets bondesamhälle, *se faktaruta om parstuga*. Den rödfärgade träbyggnaden står på en kallmurad naturstensgrund och har en entré i form av en farstukvist. Idag är torpet emellertid något förändrat sedan ursprunget. Ett nytt plåttak har bl.a. fått ersätta det gamla tegeltaket och de ursprungliga fönstren har bytts ut. Byggnaden har kvar sina proportioner och fasaderna är i stort välbevarade, bortsett från en verandautbyggnad på husets baksida.

Torpet Arnebo eller Gamla Stavas.

Tultered uppvisar ett öppet kulturlandskap med tydliga spår efter äldre brukningsätt.

Ett välbevarat äldre torp i Lilla Tultered.

I området inom Lilla Tultered finns ytterligare ett äldre torp väl bevarat, Tultered 2:1 (Lilla Tultered). Mangårdsbyggnaden, ett före detta soldattorp, uppfördes på 1850-talet och ladugården omkring 1900. Rester av en kvarnanläggning påträffas vid Tulteredsbäcken. Torpet ingår i en bebyggelsemiljö med flera torp och små hus, de flesta idag mycket förändrade.

FAKTA OM:

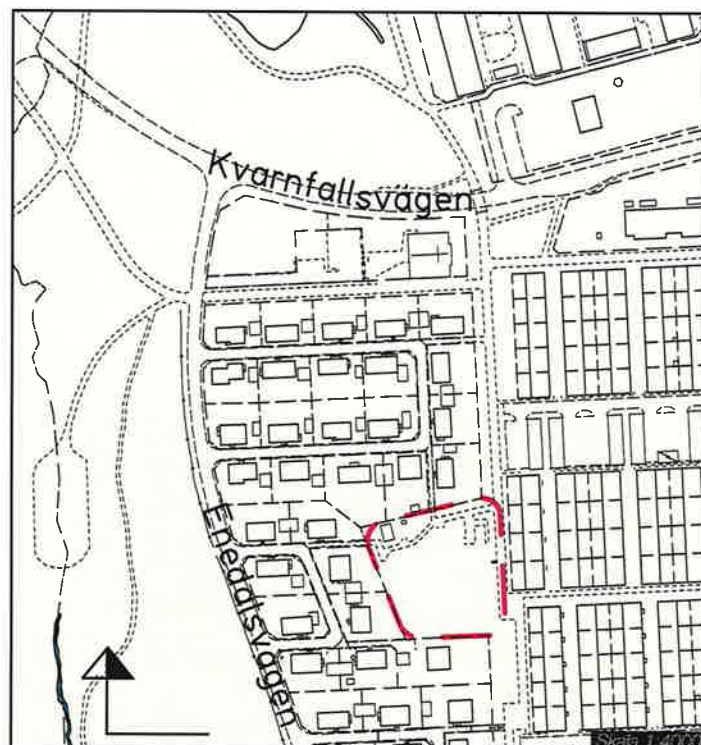
PARSTUGA

Parstugan är enkelt uttryckt en förlängd enkelstuga med ett rum på vardera sidan om den centralt placerade ingången och köket. Parstugan har sina rötter från 1600-talet, då hus-typen ofta uppfördes för soldater i och med indelningsverkets tillkomst. Under 1800-talet började man även att bygga parstugan i två våningar.

SOLDATTORPET UGGLUM 7

Soldattorpen beboddes från början av indelta soldater. De olika byarna och gårdarna delades in i rotar som enligt lag var ålagda att hålla en eller flera soldater. Till soldattorpen hörde ofta en mindre jordlott att odla på.

Soldattorpet i Ugglum, byggt 1857, är kommunens enda bevarade soldattorp. Byggnaden flyttades på 1800-talet från Ugglum till Ugglums hult (nuvarande Soldatängen). Byggnaden vilar på en naturstensgrund och konstruktionen är i trä. Väggarna är klädda i vitmålad panel med röda knutar och på taket ligger enkupigt lertegel. Idag är soldattorpet med omgivning insprängt som ett litet reservat mellan moderna bostadsområden. Det lilla skogsområdet runt soldattorpet är viktigt för att förstå det äldre sammanhang som byggnaden varit en del av.

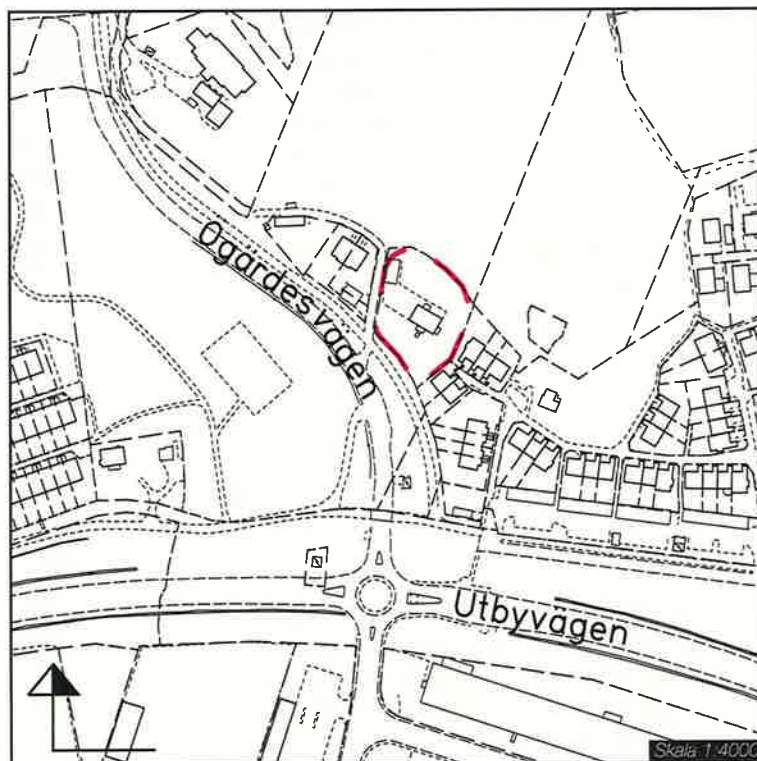

Nymans hus i Hultet, nuvarande soldattorpet. Bilden till höger är tagen omkring 1910–1915.

LILJEBERGSKA HUSET 8

Nuvarande hus, på Mellby 5:24, är en del av ett större hus som ursprungligen låg på Otterhällan i Göteborg. Husdelen flyttades på 1700-talet till Mellby, men är troligen byggd tidigare. Gården byggs till år 1809. År 1984 köper hembygdsföreningen huset av Ida Liljeberg för att användas som hembygds-gård. Då hade byggnaden funnits i slkten Liljebergs ägo i mer än 200 år.

Mellby 5:24 eller Liljebergska huset låg ursprungligen på Otterhällan i Göteborg.

SÄVEDALENS SMÅSKOLA 9

Pepparkakshuset, som byggnaden ofta kallas, är ett före detta skolhus uppfört 1909. Byggnaden ligger på en öppen gräsbevuxen platå mitt i Sävedalens villaområde. Byggnaden är av trä med mörkbrun locklistpanel och en sockel av granit. Den övre våningen kragar ut en aning på konsoler i fasaden och byggnaden kröns av ett sadeltak med röd tegeltäckning. Den äldre fönsterindelningsen med sina vita snickerier är bevarad. Den före detta skolbyggnaden utgör ett värdefullt inslag i området.

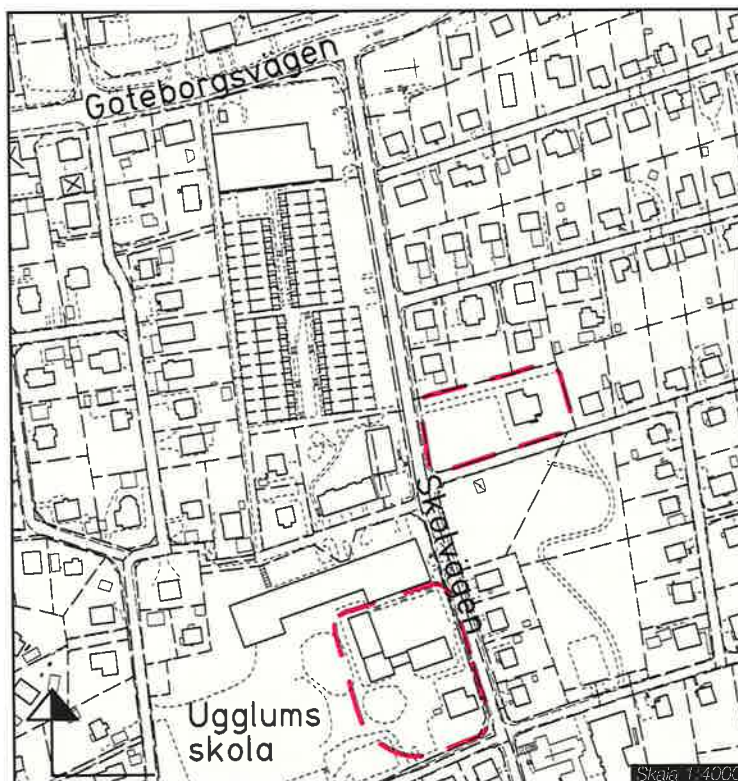

Sävedalens småskola uppfört 1909.

UGGLUMS SKOLA 10

Ugglums skola uppfördes 1914 och var från början folkskola, ritad av arkitekten Arvid Bjerke. År 1926 gjordes en tillbyggnad ritad av arkitekt Sven Wedemark.

Skolan består idag av två större byggnadskroppar i trä som står i vinkel mot varandra. De större byggnaderna är sammankopplade med lägre byggnader. Skolsalarna är placerade i två våningar. Fasaden är av bred liggande så kallad fjällpanel färgsatt i brunt med vita snickerier och taket är täckt med tegel. Skolgården är inhägnad och planteringar förekommer runt byggnaden. Ugglums skola är alltså i bruk som skolbyggnad och är av högt kulturhistoriskt värde.

Ugglums skola, eller Sävedalens skola som den hette då, 1929.

Fasad med liggande panel på Ugglums skola år 2000.

PARTILLE SÖDRA GRIFTEGÅRD & KYRKSKOLAN

PARTILLE SÖDRA GRIFTEGÅRD 11

Planeringen av kyrkogården påbörjades 1898 då kyrko- och skolrådet hade att ta ställning till förvärv av mark för skolorhus, kyrka och kyrkogård. 1901 övertog kyrkostämman mark norr om Partille Östergård för anläggning av ny kyrkogård. Invigningen av kyrkogården skedde troligen 1903. 1922 utvidgades den nya kyrkogården söderut till att omfatta även den tomtmark som varit avsedd för kyrka. Planen utfördes av arkitekt A Berglund. Åren 1933 och 1945 utvidgades begravningsplatsen österut till nuvarande omfattning. Någon kyrkogård i ordets rätta betydelse blev det aldrig eftersom den av Adrian Pettersson ritade nya kyrkan inte blev uppförd.

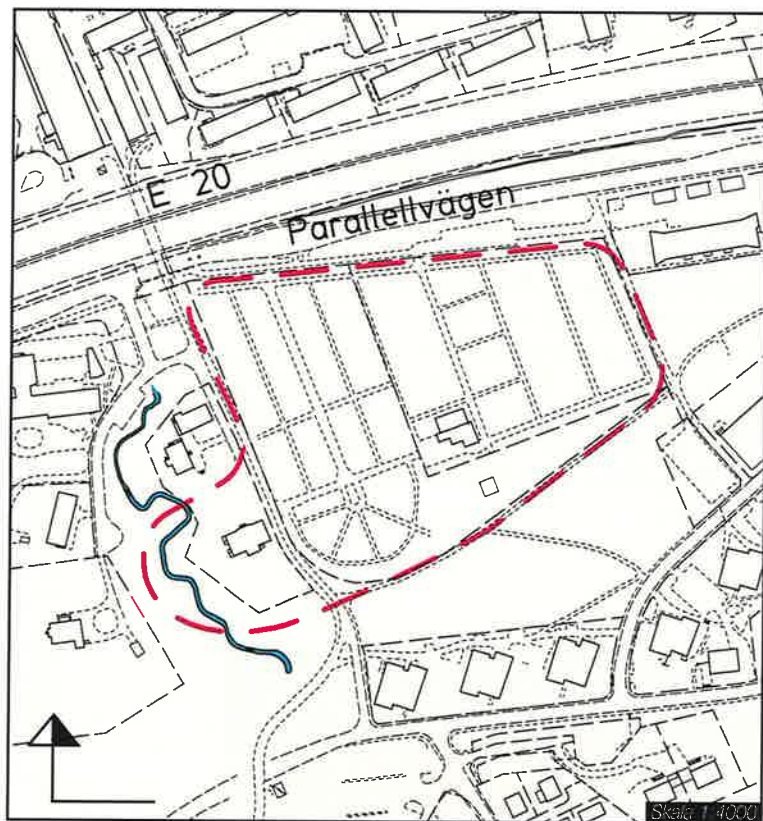
Nämnas i detta sammanhang bör även Prästgården. Prästgården, eller Prästgårdsvillan som den kallas idag, ligger på en höjd i anslutning till Partille södra griftegård. Byggnaden ritades av arkitekt K S Hansson och stod färdigt i september 1924. Fasaderna är klädda i träpanel och arkitekturen har en tydlig prägel av 1920-talsklassicism.

KYRKSKOLAN 12

Kyrkskolan uppfördes år 1901 och är fortfarande i bruk som skolbyggnad. Skolan fick namnet Kyrkskolan då den skulle placeras bredvid kyrkan, som emellertid aldrig blev uppförd. Arkitekt var William Gibson den 3:e, ägare till Jonsereds fabriker. Byggnaden är uppförd i en fullmurs tegelkonstruktion i rött lertegel med gul tegeldecor. Fönstren är spröjsade och byggnaden kröns av ett sadeltak med falsad bandplåt.

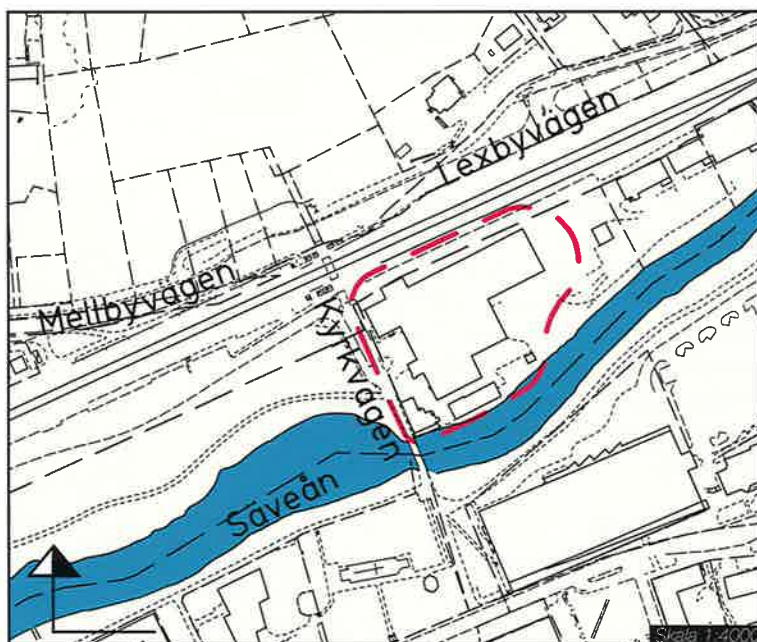
Kyrkskolan, uppförd 1901, ligger strax intill Partille södra griftegård.

Partille södra griftegård började anläggas i slutet av 1800-talet och invigdes sannolikt år 1903.

MOTORFABRIKEN ECK 13

I början av 1900-talet etablerades ett flertal industrier utefter Sävån. Den industri som kom att sätta störst präge på landskapsbilden var utan tvivel Motorfabriken Eck, grundad 1908. Här tillverkades elektriska motorer och verktygsmaskiner som svarvar, borrar och slipar. Fabriken ligger i omedelbar anslutning till Partille station. Av de stora fabriksanläggningarna är fortfarande vissa delar intakta, trots att flera bränder har härjat byggnaderna under 1900-talet och den ursprungliga verksamheten ersatts med andra. Ecks fabriker är i dag en av de få kvarvarande fabriker som en gång etablerades längs Sävån. Närheten till järnvägen och till Partille villastad Paradiset där direktör Eck bodde (Villa Gavelås) visar på en väl sammanhållen miljö.

Vykort över Ecks fabriker, sannolikt runt 1910.

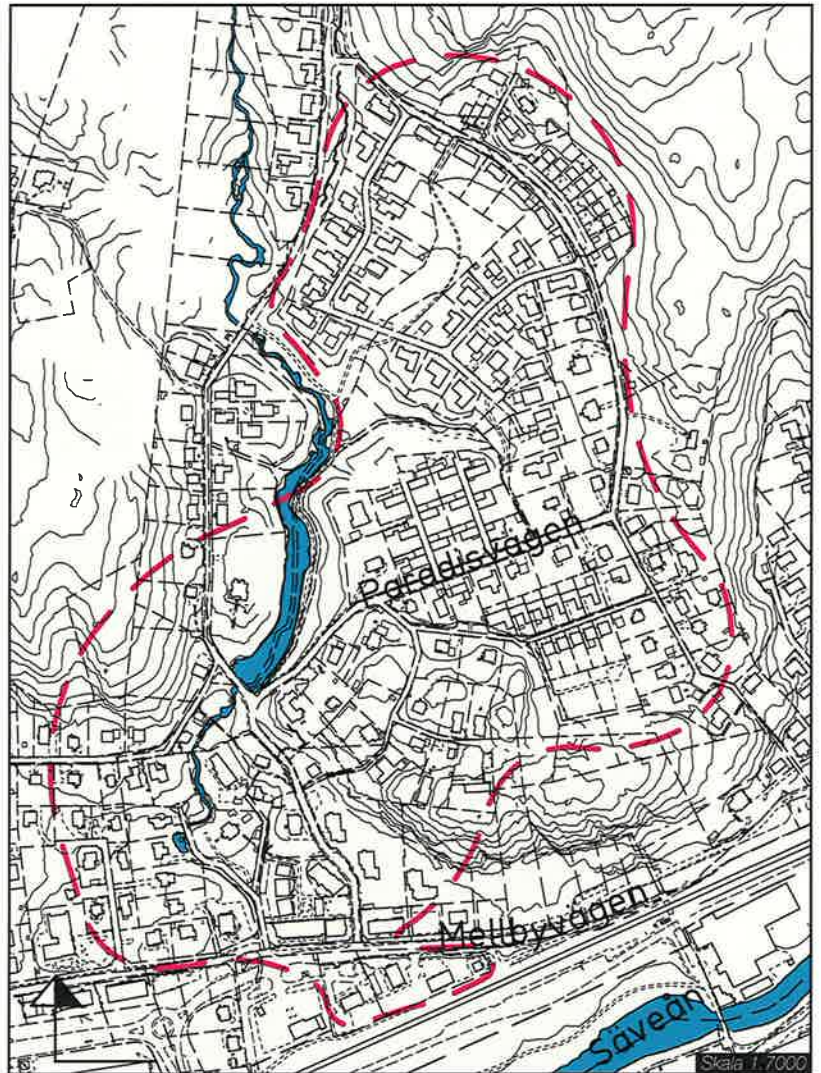
Närheten till vattnet och framförallt till järnvägen var viktig och sambandet framgår tydligt än idag.

VILLASTADEN PARADISET & PARTILLE STATION

Området innefattar bebyggelsen från järnvägsstationen och vidare upp till Paradiset utefter Ulvåsberget. Stationshuset, som är Sveriges enda bevarade station i jugendstil, och de stora villorna inom Paradiset med sina många utsmykningsdetaljer och välsköta trädgårdar, är representativa för den tid då industrialismen skapade stora ekonomiska överskott.

PARADISET 14

Villastaden Paradiset grundades 1890. Det var ett exklusivt område där fabriköer, tjänstemän och storstadsbor ur de välbeställda skikten byggde sina villor. Villorna byggdes i trä med karaktäristiska nationalromantiska detaljer som brutna tak, takkupor, fjällpanel och utskjutande burspråk. Viktiga aspekter var även äktheten i material och att detta framträdde tydligt i arkitekturen. Denna nationalromantiska byggnadsstil hämtade sin inspiration i svensk forntid, främst vikingatiden med dess speciella formtraditioner. Från de andra husen skiljer sig bland annat Villa Porthälla som uppfördes åt direktör Ernst Harbeck 1919. Villan ritades av arkitekten Carl Hj. Zetterström efter medeltida tyskt mönster. Utsiktstornet på Kyrkåsbergets topp, med tysk förebild, tillhörde en numera riven villa vid bergets fot.

Välbevarad typisk nationalromantisk villa uppförd år 1912.

Villa Porthälla, även kallad Borgen, uppförd 1919.

Nuvarande Besebäckens förskola är ett exempel på de påkostade villorna som uppfördes i Paradiset.

I områdets västra del finns fyra välbevarade hus i ljus slätputs, tydligt inspirerade av funktionalism, se faktaruta om funktionalism. Husen är ritade av arkitekt Bengt Edman 1959. Husen ligger i anslutning till varandra i en lummig vegetation invid Besebäcken. Arkitektens strävan var att med standardiserade byggeklotar ta till vara förutsättningar för entréer, uteplatser och utblickar. Ytterväggarna utgörs av tunna betongskikt sprutade mot mineralullsskiva. Övriga material är trä och glas. De rena volymerna med smala utskurna fönsterband och närheten till naturen med bäcken har tydliga drag av 1920-talets modernism såsom den kom till uttryck i europa. Bygglådetänkandet hör till 1960-talet.

De ljusputsade villorna från 1959 ligger förtjänstfullt inpassade i den lummiga terrängen.

FAKTA OM: FUNKTIONALISM

Funktionalismen uppstod som en protest mot den gamla stilarkitekturen och satte som sitt mål att lösa problemen uteslutande med tanke på ändamålet. Den mest funktionella lösningen var den vackraste. All dekoration som inte hade konstruktiva betingelser förkastades. Stora fönsteröppningar skulle släppa in mer sol och ljus och skapa kontakt med naturen. I Sverige kom det riktiga genombrottet i och med Stockholmsutställningen 1930. Internationellt var det arkitekten och stadsplaneraren Le Corbusier som främst representerade de nya idéerna.

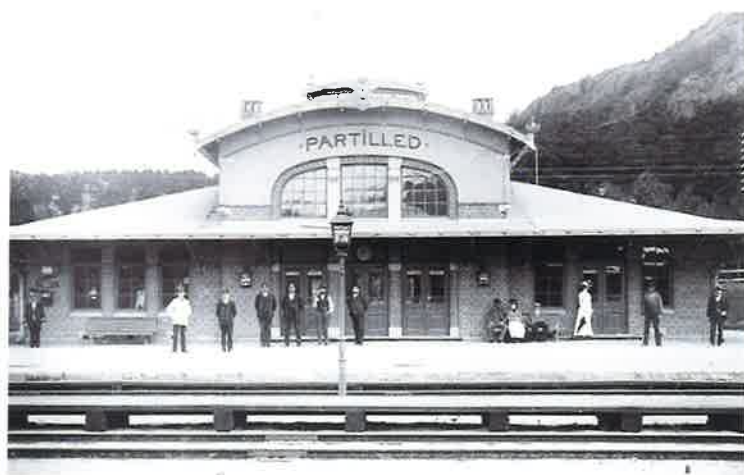
Inom Paradisets villastad finns representanter från olika tidsperioder och villorna på båda sidor om Ormstigen är exempel från 1950-talet. Villorna uppfördes 1955 efter ritningar gjorda av Bo Cederlöf. Konstruktionen är betongplatta på mark, regelstomme, järnvitriolbehandlad furupanel i kombination med rött fasadtegel och svart korrugerat eternittak för enkelt och rationellt byggande.

PARTILLE STATION 15

Järnvägsstationen med tillhörande bostadshus utförda i jugendstil uppfördes 1901. Arkitekt var Folke Zettervall, chefsarkitekt vid Statens Järnvägar. Stationshuset, som till sin exteriör påminner om en dåtida järnvägsvagn ger en bild av den stationsarkitektur som utvecklades runt sekelskiftet. Stationen blev ett centrum och industrierna ett alltmer markant inslag i miljön. Stationsbyggnaden förklarades som byggnadsminne år 1990.

Villorna längs Ormstigen uppförda 1955.

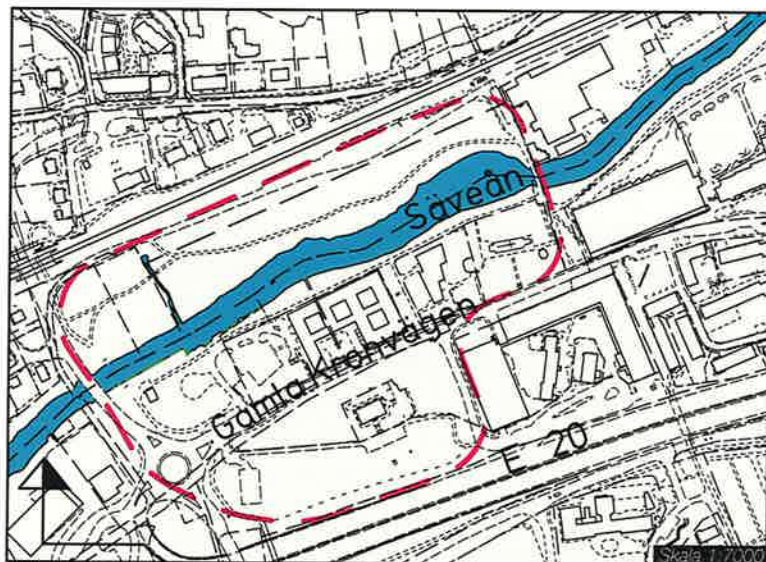

Partille station år 1920.

CENTRALA PARTILLE 16

Området omfattar bebyggelsen söder om Sävån med kyrkan och kyrkogården, herrgården med omgivningar, kommunalhuset samt parkområdena på båda sidor av ån. Frukträderna i parkområdet kommer från tiden då järnvägsanställda hade sina kolonilotter här.

Området har representativa bebyggelseinslag från olika historiska epoker; den medeltida kyrkan med sin kyrkogård, Partille herrgård med sin klassicistiska arkitektur och även tidstypiska bebyggelsemiljöer från både 1950- 60- och 70-talen. Ecks gamla fabriksområde är även det ett mycket värdefullt inslag där det ligger strategiskt placerat utefter Sävån.

PARTILLE KYRKA

Partille kyrka, ursprungligen troligen från 1200-talet, är uppförd i putsad gråsten och har i stort behållit sin ursprungliga form. Om- och tillbyggnader har dock gjorts och interiört är kyrkan till stor del 1700-tal. Kyrkans läge i dalgångens mitt och i nära anslutning till Säveån är typisk. Kyrkan med griftegården är kommunens enda bevarade medeltidsmiljö och illustrerar var den medeltida centrumbildningen låg. Kyrkan är identitetsskapande för Partille centrum som i övrigt i huvudsak har en mycket senare bebyggelse.

*Klockstapeln till
Partille kyrka.*

Partille kyrka är kommunens enda bevarade medeltidsmiljö.

PARTILLE HERRGÅRD

Partille herrgårds historia sträcker sig tillbaka till 1300-talet, men gårdens uppsving ägde rum framförallt under 1600- och 1700-talet. Nuvarande byggnad uppfördes mellan 1770-1780 av dåvarande ägaren David af Sandeberg. Som arkitekt står engelsmannen William Chambers, men troligen har även stadsarkitekten i Göteborg Carl-Wilhelm Carlberg medverkat till byggnadens utformning. Sandeberg lät även anlägga terrasser, trädgårdar och flygelbyggnader samt planterade lindallén som löper upp mot herrgården.

Under 1994-1995 genomfördes restaurering av herrgården och delar av den forna inredningen återfördes från Röhsska museet där den tidigare förvarats. Även den omgivande trädgården omfattades av restaureringsarbetena. Herrgården är byggnadsminne sedan 1995.

Partille herrgård har anor från 1300-talet, men den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes mellan 1770 och 1780.

Partille herrgård med den engelska trädgården år 1912.

SÄVEÅN OCH STADSPARKEN

De gröna partierna på båda sidor om Säveån har stor betydelse för helhetsmiljön. Idag har området karaktär av en parkanläggning och ger en naturlig inramning åt vattendraget. Tydliga spår finns från gamla kolonilotter och uppströms även rester av forna industribebyggelse.

PARTILLE KOMMUNHUS

Kommunhuset uppfördes 1970 efter ritningar av Celander Forser & Lindgren. Huset är byggt i betongelement med fri-

lagd ballast, fasadmaterialet i dansk sjösten återkommer även invändigt. Den kompakta strukturen med små inre ljusgårdar, plant tak och rätvinklig plan är tidstypisk. På den södervända entrégården finns modernistisk vattenkonst, skulpturen kallas för Kommunalvalen (Acke Janson). Byggnaden är välbevarad och arkitekturen är speciell och utpräglad. Nämnas i detta sammanhang bör även Församlingshemmet, där stor omsorg lades vid arkitekturen när det byggdes 1968. Församlingshemmet är ritat av Stig Henrik Lundgren.

Det gröna stråket längs Säveån utgör lungan i centrala Partille.

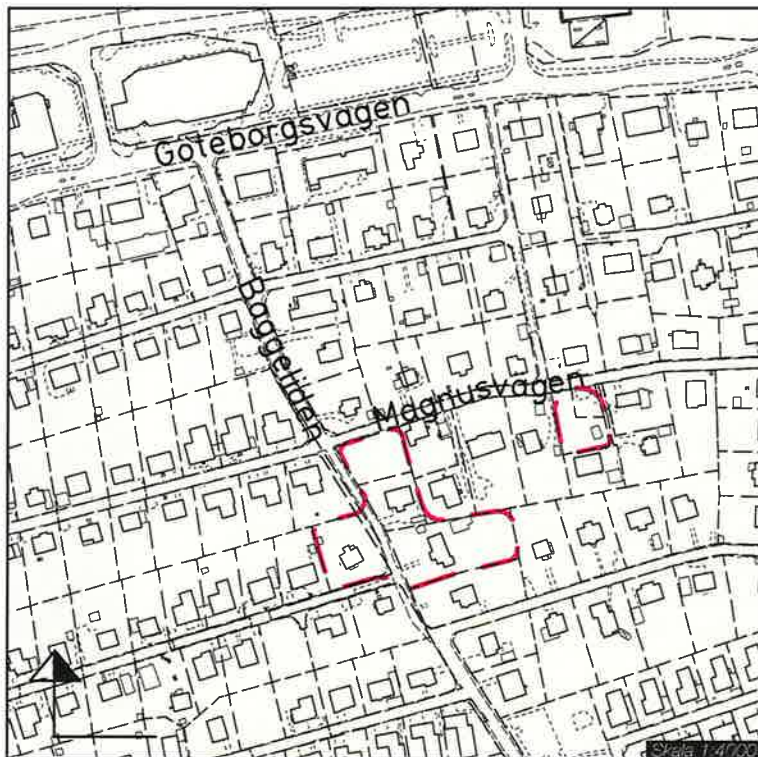

Partille kommunhus uppfört 1970.

BAGGELIDEN 17

Området innefattar rester av den äldre bymiljön längs nuvarande Baggeliden i Sävedalen samt det i området centralt placerade grönområdet Bockemossen. Den äldre bebyggelsen utgörs av äldre manbyggnader från 1800-talet, varav ett par är omgivna av stengärdsgårdar och hamlade träd.

Före skiftesreformen var bebyggelsen mycket tät och boningshus och ladugårdar låg nära varandra, till synes utan ordning. Laga skifte genomfördes i Ugglum under åren 1830–60, med förändrade bebyggelsemönster som följt.

Av värdefulla kvarvarande byggnader bör framförallt nämnas Ugglum Mellangård 6:212, Ugglum Mellangård 6:166, Ugglum Hallegård 188:13 samt den lilla enkelstugan Tället - Ugglum 6:240 (byggd 1821). Tället befinner sig idag inom trädgården till en modern villa, fjärran från den gamla inramningen av det äldre kulturlandskapet, se **faktaruta om enkelstuga**.

Namnändelsen -um i Ugglum och det numera bortgrävda järnåldersgravfältet tyder på en förhistorisk bosättning och ger en bild av var järnålderns bebyggelse låg. Miljön utgör en historisk kunskapsbank med kommunens förmodligen längsta bebyggelsekontinuitet.

Ugglum Hallegård med en välskött värträdgård.

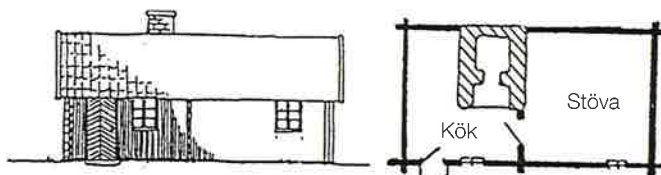
Ugglum Mellangård 6:166.

Enkelstugan Tället.

FAKTA OM: ENKELSTUGA

Enkelstugan är den äldsta hustypen som fortfarande finns kvar i kommunen. Den dominerande grundformen utgörs av kök och "stöva". Ingången var förlagd till köket, som därigenom fick karaktären av ett förum. Denna hustyp kom att utgöra en vanlig form av bostad för allmogen under 1800-talet.

ÖJERSJÖ – HALLEN 18

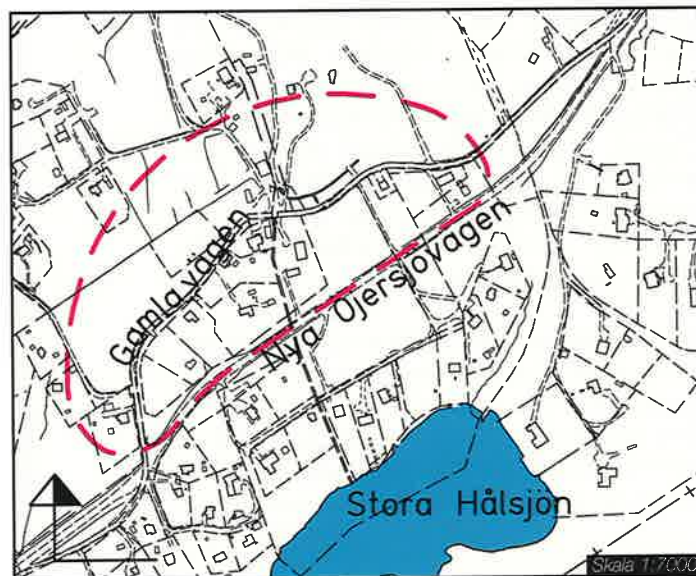
Området omfattar bebyggelsen utefter den gamla vägsträckningen, kantad med avbärare i granit och trä. Hemmanet innehåller idag fyra gårdar, dock utan egentligt jordbruk. Byn bildades under 1500–1600-talet. Området är ett gott exempel på agrar jordbruksbebyggelse i skogsbygd. Här ligger gårdarna utspridda längs den gamla byvägens sträckning. Åkrar och beteshagar hålls öppna och många av de gamla ekonomibyggnaderna och stenhägnaderna står kvar på sina ursprungliga platser. Miljön med flera exempel på äldre byggnadstraditioner är välbevarad och har stora kulturhistoriska kunskapsvärden. Nuvarande byggnader härrör från 1800-talets senare hälft med vissa ombyggnader under senare år.

HALLEGÅRDEN

Den gulmålade Hallegården av timmer med gul stående locklistpanel är troligen från omkring 1850. Byggnaden kröns av ett sadeltak täckt av enkupigt lertegel. Fönster, foder och vindskivor är vitmålade. De ursprungliga spröjsade fönstren har ersatts med fönster utan spröjs. Bortsett från detta är byggnaden relativt välbevarad och dess tidigare planlösning visar flera drag av äldre byggnadstradition.

MINAS

Ytterligare ett exempel på äldre byggnadstradition är Minas, en sammanbyggd länga med manhus och före detta ladugård under samma tak. Stommen är av liggtimmer, sten och resvirke. Fasadmaterialet består av stående vankantad lockpanel, målad i falurött. Fönster och vindskivor är målade vita. Byggnaden är välbevarad exteriört bortsett från vissa snickerier som är utbytta eller senare tillkomna.

Hallegården i Öjersjö, troligen uppförd runt 1850.

Ursprungligen var Minas en sammanbyggd länga med bostad och ladugård under samma tak. Byggnaden är uppförd någon gång under 1800-talet.

ÖJERSJÖ GAMLA SKOLA

Öjersjö småskola med lärarbostad uppfördes 1887. Fasaderna är klädda med ljus liggande fasspontpanel. Byggnaden kröns av ett sadeltak täckt med tvåkupigt rött lertegel. Fönstren har till största delen korsformade poster och spröjs i nederbågarna. Entrén utgörs av en pardörr med jalousifyllning och överljusfönster. Huset användes som skola fram till 1934 och inrymmer från och med år 2000 skolmuseum i hembygdsföreningens regi.

Öjersjö gamla skola med lärarbostad uppförd 1887.

SOTENÄSVÄGEN 19

Området är ett sammanhängande miljöavsnitt med hus från 1930–40-talen uppförda i funktionalistisk stil, i vissa fall med inslag av 1920-talsklassicism. Den äldre karaktären är helt eller i hög grad bibehållen. En viktig miljökomponent är de från gaturummet synliga gavlarna. Gavelkonturerna är tydligt markerade. Husens enhetliga placering ger en visuell effekt av ett upprepat mönster. En relativt stor andel har äldre typ av fasadklädsel och som regel finns inga tillbyggnader. Typiskt i gatumiljön är även kantstenarna av murad natursten eller putsad betong som avgränsar trädgårdarna längs gatulinen. Kantstenarna kröns ofta av häckar eller låga järnstaket.

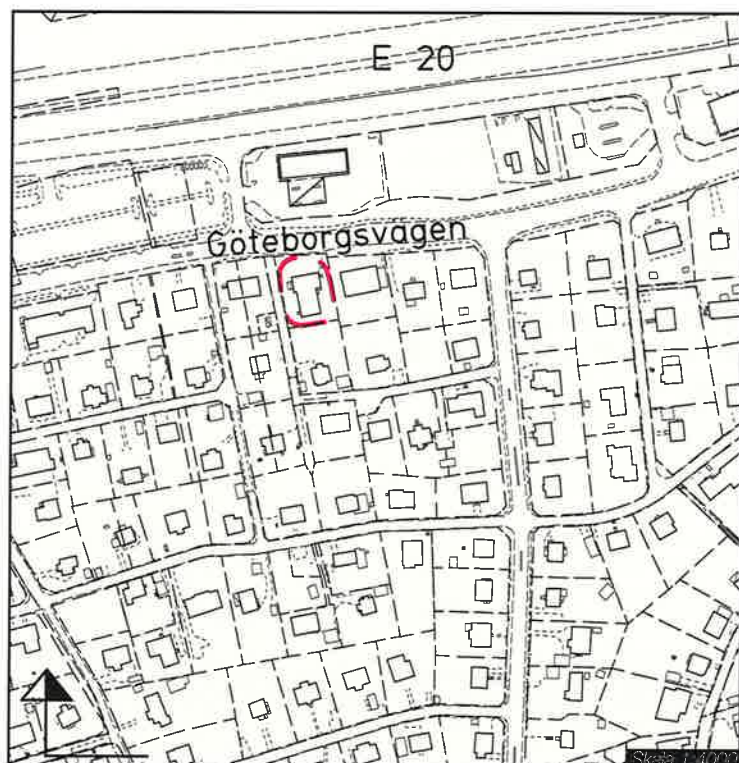
Exempel på funktionalism utefter Sotenäsvägen.

SÄVEDALENS FOLKETS HUS 20

I och med att Sävedalens Socialdemokratiska Arbetarekommun bildades 1926 aktualiserades bristen på möteslokaler. En undersökning utfördes i syfte att utröna ifall det fanns ett intresse för ett Folkets hus i Sävedalen. Resultatet visade att tillräckligt många personer var villiga att teckna andelar för att initera projektet. År 1931 uppfördes Sävedalens Folkets hus, och det var S Svanberg som levererade ritningarna. Huset som byggdes i två våningar i trä med källare i sten uppfördes under en period då den traditionella arkitekturen avlöstes av den framväxande funktionalismen. Av funktionalismen märks inte mycket i utformningen av fasaderna, utan det är klassicerande stilideal som var vägledande för arkitekten vid upprättandet av ritningarna.

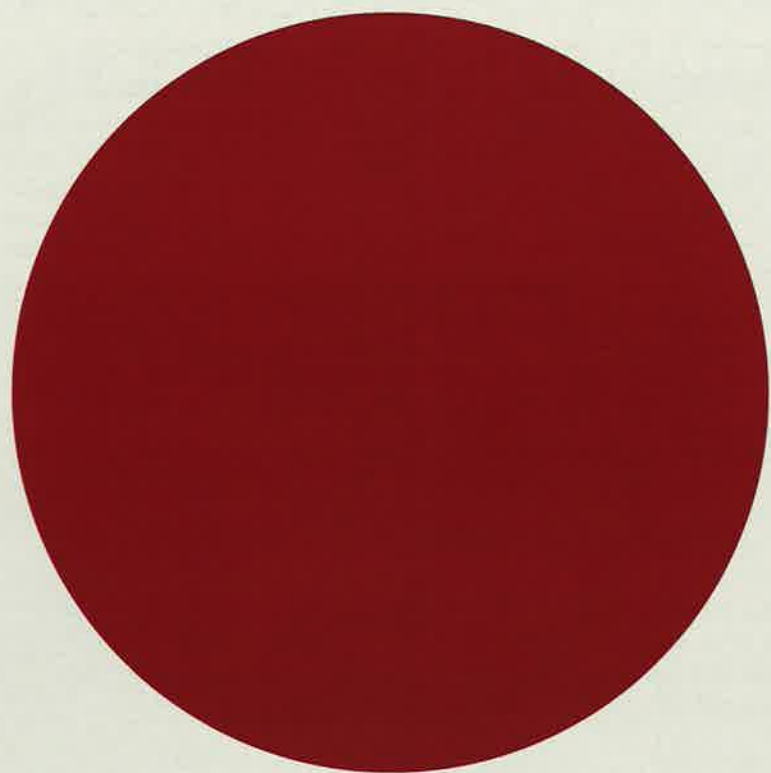
Byggnaden inrymde ursprungligen en biograflokal med 219 sittplatser, tre mindre salar, kafélokal, butikslokal och vaktmästarebostad. Sävedalens Folkets hus har alltsedan uppförandet spelat en viktig roll för Sävedalens föreningsliv, både som arena för politiska samtal och för underhållning. Byggnaden är idag till stora delar välbevarad, inga nya volymer har lagts till och inga stora byggnadsdelar är rivna. Huset har emellertid under åren varit föremål för mindre ombyggnader/renoveringar och uppvisar sedan 1992 en ny fasad.

Sävedalens Folkets hus 1935.

Sävedalens Folkets hus från en annan vinkel 2002.

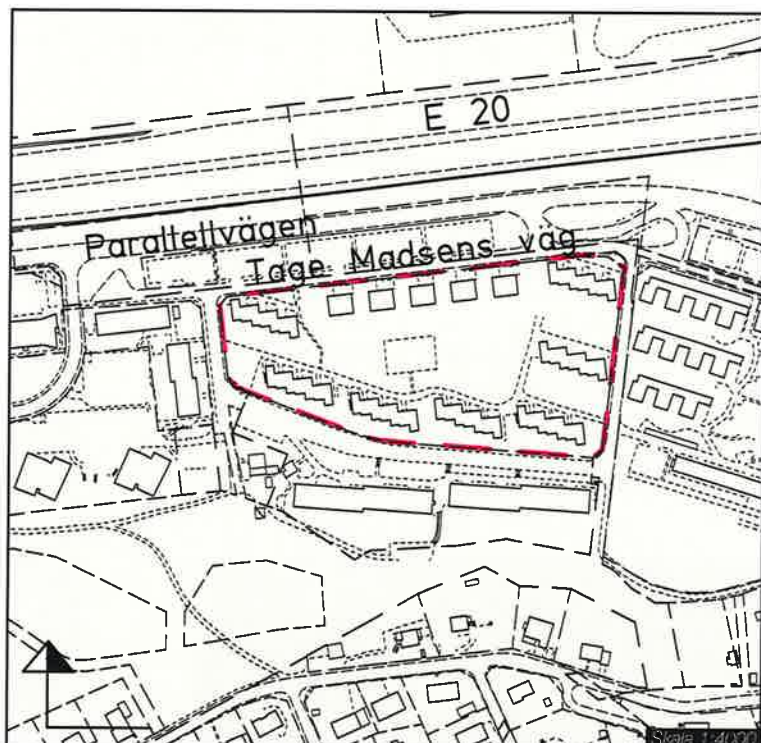

BEVARANDEVÄRDA
OBJEKT OCH MILJÖER
FRÅN EFTERKRIGSTIDEN

TAGE MADSENS VÄG – 1950-tal ²³

Området innefattar Daros fabrikers tjänstebostäder omedelbart söder om E20. Byggnaderna uppfördes 1950.

Industrins expansion krävde snabb byggnation och fabrikerna lade oftast upp riktlinjerna för sina behov själva. Bebyggelsen kom att utgöras av en- och flerfamiljshus klädda i träpanel. Huskropparna målades i ljusa pastellfärger och förbands i längor. I dag är fasaderna emellertid förändrade och träpanelen utbytt mot kulört profilerad plåt. Bebyggelsen som har tysk påverkan ritades av arkitekt Anders Lindvall. Området är arkitekturhistoriskt mycket intressant och utgör ett spännande och i Västsverige sällsynt exempel på efterkrigstidens industriarbetarbostäder. Värdefulla jämförelser kan göras med till exempel den tidigare industribebyggelsen i Jonsered.

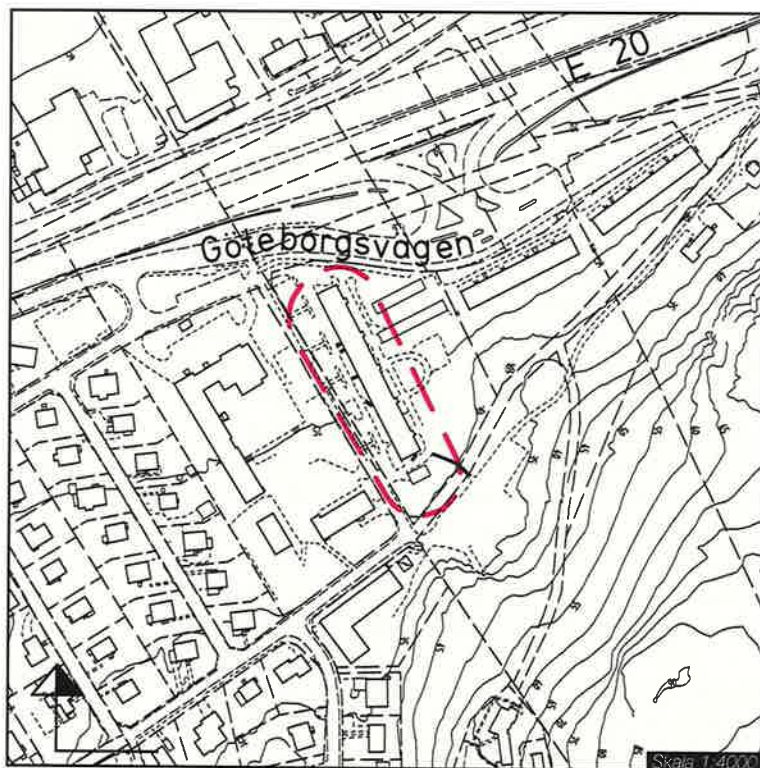
*Tjänstebostäderna
nybyggda 1950.*

Daros tjänstebostäder år 2000. Idag har den ursprungliga träpanelen bytts ut mot profilerad plåt.

FINNGÖSAHUSET – 1950-tal 24

Finngösa huset Partille 125:1 är ritat av arkitekt Lennart Kvarnström och uppfördes 1957–58. Byggnaden är ett tiovånings lamellhus som från början var ämnat att utgöra en del i ett större projekt i hela Sävveåns dalgång. Huset är uppfört i betong med grå fasadelement och uppglasade trapphus. Den ursprungliga fasadbeklädnaden var fasadelement i s.k. chockbetong men de finns ej kvar idag. Byggnaden betraktades vid uppförandet som ett experimentbyggande med nya idéer bla när det gällde planlösningen. Finngösa-huset kom till i ett förstadium till det så kallade miljonprogrammet som nådde sin kulmen först ca tio år senare, **se faktaruta om miljonprogrammet**. Byggnaden som är förhållandevis tidig för dess storskalighet är i dag en symbol för Partille kommun, omtyckt av vissa men inte fullt så omtyckt av andra.

I detta sammanhang bör även punkthusen och Trådrullarna vid Oluff Nilssons väg nämnas. Trådrullehusen som består av fem gula tegelbyggnader ligger i utsatt läge längs motorvägen. Husen ritades av av arkitekt Stig Nordh och uppfördes 1960. Byggnaderna är ganska väl bevarade med dess karaktäristiska gavlar som gett dem namnet Trådrullarna.

FAKTA OM: MILJONPROGRAMMET

För att kunna möta en eskalerande bostadsbrist i Sverige efter andra världskriget togs politiska beslut om ett storskaligt bostadsbyggande. Från mitten av 1960-talet och tio år framåt skulle en miljon bostäder byggas i landet. På grund av brist på arbetskraft i byggsektorn genomfördes en kraftig rationalisering av byggprocessen. De mycket storskaliga områdena vi ser från denna tid är en produkt av det industrialiserade byggandet. Under perioden byggdes även många mindre hyreshus och flera radhus- och villasområden.

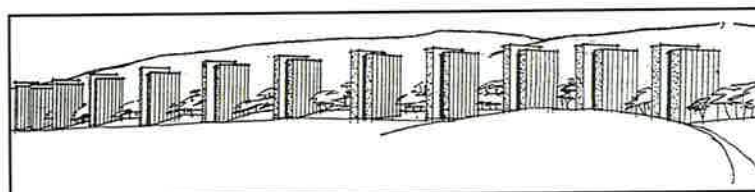
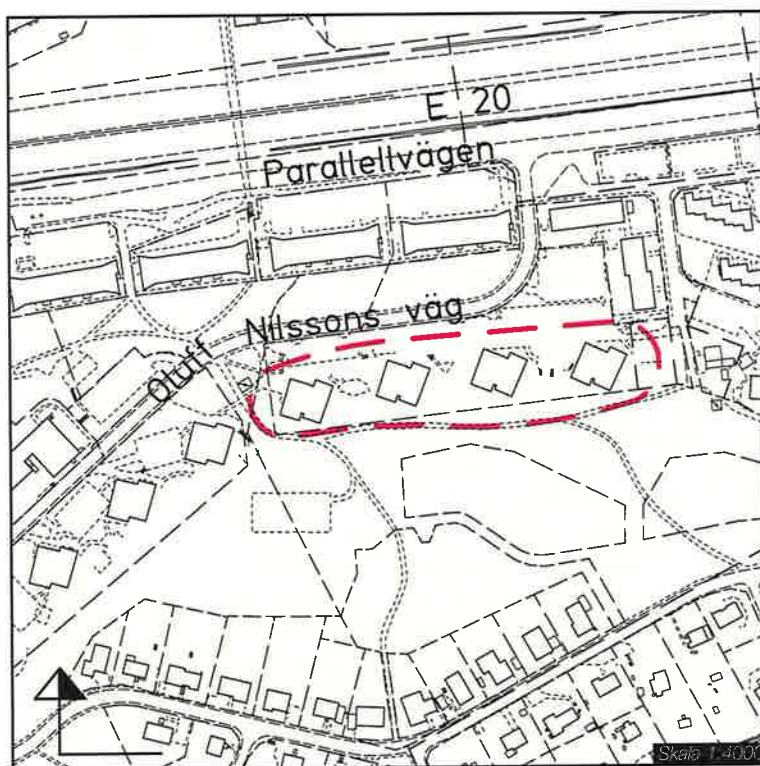

Finngösa huset var ett experimentbygge och kan ses som ett förstadium till miljonprogrammet.

PUNKTHUSEN VID OLUFF NILSSONS VÄG – 1960-tal 25

Punkthusen vid Oluff Nilssons väg uppfördes 1960 efter ritningar upprättade av Bo Cederlöf och Rudolf Hall. Nybyggnaden av de tolv punkthusen föregicks av en stadsplaneförändring. Enligt den gamla stadsplanen skulle de tre kvarteren Kaskeloten, Blåvalen och Nordkaparen bebyggas med sammanlagt tolv punkthus avsedda att uppföras till 30 meters höjd och innehålla vardera tio våningar. Stadsplanen ändrades till att byggnaderna fick uppföras till en och samma nivå över kommunens nollplan. I och med den kuperade terrängen byggdes husen i olika höjder för att på så sätt få en jämn konturlinje. Bebyggelsen skulle markera dalkanten fick omdömet Partilles nya skyline i Göteborgs Handel och Sjöfartstidning 17/6 1959.

I dag är åtta av byggnaderna kraftigt förändrade genom tilläggsisolering och plåt, men övriga fyra byggnader som ligger längst norrut är relativt intakta. Byggnaderna består av två volymer som inbördes förskjutits något ifrån varandra. Med anledning av den lutande terrängen är punkthusen uppförda i suterräng. Byggnaderna är konstruktivt uppförda i en gjuten betongstomme med fasadmateri- al av gjutna lättbetongplank. Fasad- elementens markerande skarvar lättar fasaden och gör intrycket av byggnadshöjden lättare att hantera.

Partilles Nya skyline som området omnämndes i Göteborgs Handel och Sjöfartstidning 17/6 1959.

Punkthusen under uppförande 1962.

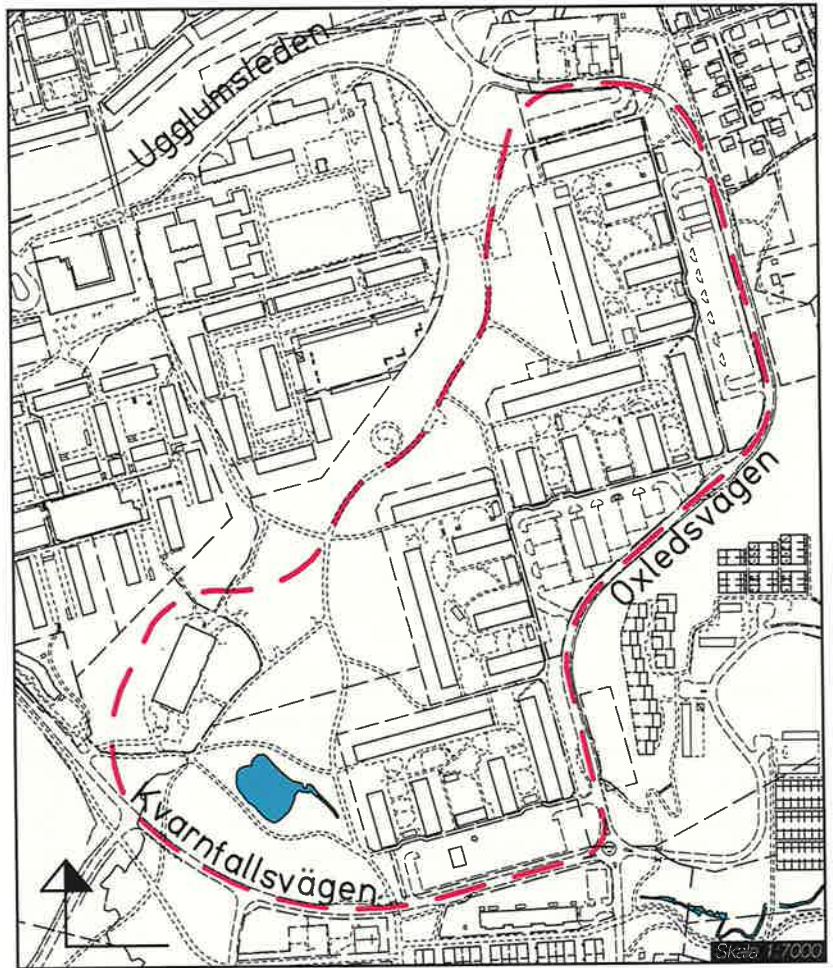
Ett av de punkthus som har sin originalpuls kvar 2001.

OXLEDSOMRÅDET & OXLEDSSKOLAN – 1960-tal

OXLEDSOMRÅDET 26

Området består av flerfamiljshus uppförda i tre våningsplan efter stadsplan upprättad av Celanders Forser & Lindgren under miljonprogrammet i slutet av 1960-talet. Byggnaderna är grupperade kring öppna gårdar med stora gräsytor och lekplatser i Oxledsravinen. Samtliga hus är uppförda i betong med betongelement med frilagd ballast som fasadmaterial. Balkongfronterna, även de med frilagd dansk sjösten, skjuter ut från fasaderna. De ursprungligen platta taken är idag överbyggda med sadeltak. Sadeltaken är utformade med flack taklutning och väggarna avslutas uppåt av vit skivbeklädnad.

Området karaktäriseras av ljus, luft och stora grönytor och kan ses som en god representant för det högeffektiva byggandet som gjorde entré under 1960-talet. Under senare år har mindre förändringar utförts, entréer har tillkommit och gröntorna har minskat vilket sammantaget har reducerat det ursprungliga utförandet något.

I dag kröns byggnaderna av sadeltak.

OXLEDSSKOLAN 27

I en vacker sluttning ligger denna kompakta skolbyggnad under ett stort valmat tak med bruna betongpannor. Skolan byggdes 1974 efter ritningar av Bo Cederlöf.

I suterrängvåningen ligger kök, omklädningsrum och fritidslokaler mörkt medan förskola, fritidshem och matsal vetter ut mot dalgången. Övervåningens klassrum ligger kring överljusbelysta komplementutrymmen.

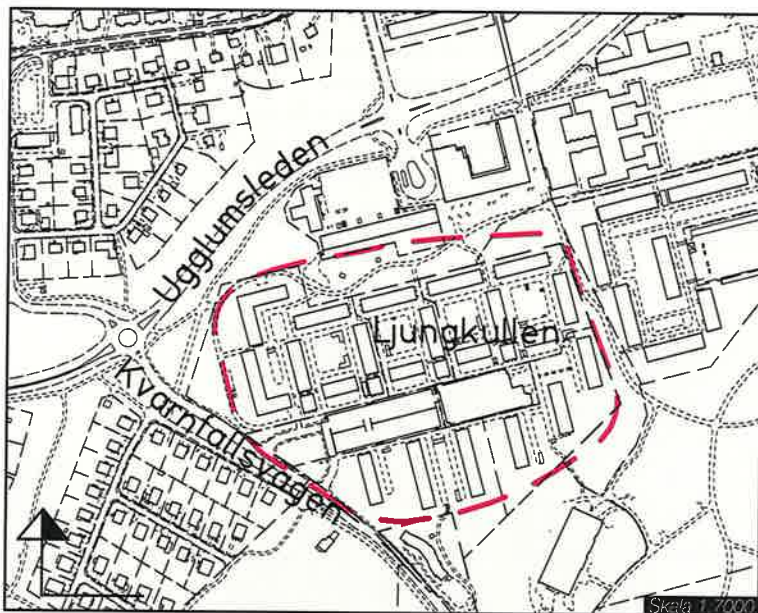

Oxledsskolan med dess framträdande loftgångsbalkong.

LJUNGKULLEN – 1960-tal 28

Flerfamiljshusen i Ljungkullen uppfördes under den mest expansiva fasen av miljonprogrammet 1965–68. Arkitekter var Bo Cederlöf, Hugo Höije och Jon Aarflot. Området är ett exempel från miljonprogrammet när det var som bäst. De två centralt placerade parkeringsdäckan gör området i övrigt bilfritt. Ljungkullen omfattar 430 lägenheter från ett rum och kök till fem rum och kök i två olika hustyper, varav den ena är ett loftgångshus.

Trapphus, loftgångar och balkonger är förtillverkade och hängda utanpå en platsgjuten stomme. Fasadelementen är fabrikstillverkade och inklädda med gult tegel. I svår terräng med skiftande grundförhållanden har man lyckats placera in en enkel plan med en serie gårdar norr om P-däcket och öppna lameller mot söder. Detaljer och materialval är ovanligt omsorgsfulla och varierade för att vara ett flerfamiljs bostadsområde från den här tiden. Betong och berberis hör till.

Trevåningshus i betong med tegelfasader, loftgångar och flacka tak tillhör en vanlig typ av bebyggelse från 1960-talet.

PORTHÄLLASKOLAN & PARTILLE BIBLIOTEK 29

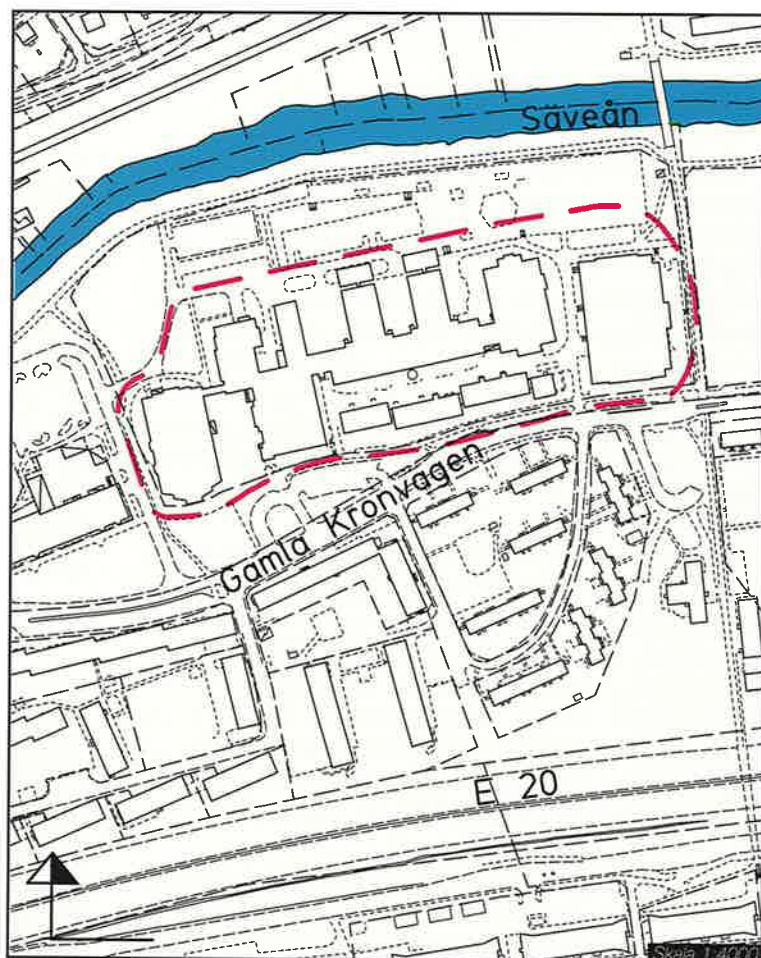
– 1960–90-tal

PORTHÄLLASKOLAN

Porthällaskolan uppfördes mellan 1965–67 efter ritningar upprättade av den nationellt kände arkitekten Helge Zimdal. Gymnasieskolan är uppbyggd kring en central gata med specialsalar närmast gatan och ljusa klassrum i utskjutande flyglar. Porthällaskolan är en av de första skolorna som hade olika verksamheter samlade under samma tak. Biblioteket var integrerat i skolbyggnaden och i nära anslutning byggdes en idrottshall, även den ritad av Helge Zimdal. Den enkla gedigna tegelarkitekturen med stora lutande tak har stått sig bra mot senare generationer skolor.

PARTILLE BIBLIOTEK

Partille bibliotek flyttade från Porthällaskolan till sina nya lokaler 1989. Meningen var att den nya byggnaden skulle adderas till Porthällaskolan och bilda en helhet, en kulturens mötesplats. Entrétorget delas därför med Porthällaskolan, vars gula tegel återfinns i biblioteket. Ritningarna till den femskeppiga, basilikaformade byggnaden gjordes av Per Lundberg. Gaveln som är avslutningen på det stora mittskeppet valde han att vända mot gatan. Mittskeppet innehåller själva bokhallen som är väl upplyst genom det uppglasade lanternintaket. De lägre sidoskeppen innehåller mindre rum i två respektive en våning.

Porthällaskolan är ett av de första exemplen på en skola där flera olika verksamheter är tydligt integrerade.

Biblioteket var förut integrerat i skolbyggnaden, men fick nya lokaler 1989. Biblioteket bildar en intressant helhet tillsammans med Porthällaskolan.

LEXBY RADHUSOMRÅDEN 1950- & 1960-tal ³⁰

Lexbys radhusområde består av två olika områden, uppförda med ungefär tio års mellanrum. Det första området, som bl.a. omfattas av Klintegårdsvägen, uppfördes 1955–58 efter Bo Cederlöf Arkitektkontors ritningar. Det är ett stort grupphusområde med 106 lägenheter av två olika typer som bildar fyra kvarter. Små garage ligger i nära anslutning i kvartereshörnen. Den ena hustypen har en delvis oinredd vind på övervåningen. Strävan i form, material och färg var *en rik variation med bibehållen helhetsverkan*.

Uppdraget att rita radhusområdet Vintergäcken fick Bo Cederlöfs arkitektkontor av PKB, Partille Kommunala Bostadsaktiebolag, år 1964. Området uppfördes i två etapper och var inflyttningsklart 1967. Först var bostadsformen rena hyresrätter för att 1975–76 övergå till äganderätter. Lexby är ett mycket gott exempel på bostäder som byggdes vid den här tiden i Sverige. Området fick även en premiering i tidskriften BO BÄTTRE för dess kvaliteter.

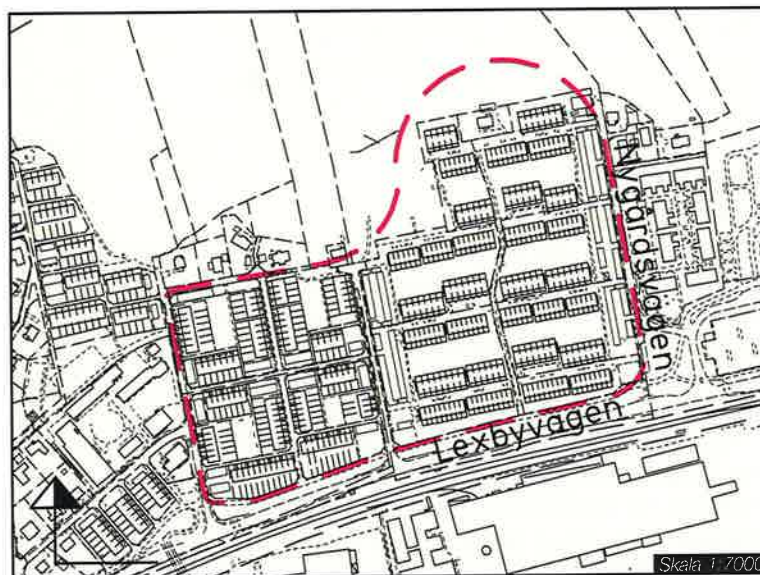
Vintergäcken var ursprungligen rödmålat med falu rödfärg, men har sedan 1980-talet målats om i ett antal olika kulörer. Även andra förändringar har skett.

Området har en enhetlig struktur där arkitekten konsekvent har följt en idé från det enskilda radhuset till gator och grönområden. Inget har undantagits i planeringen utan alla delar är tänkta att ingå i en helhet. Vintergäcken är en typisk representant för radhusområde som senare kommer till uttryck i många av landets kommuner.

Exempel på citat från tidskriften BO BÄTTRE 1967:

Premieringsnämnden har beslutat att premiera Lexby radhusområde, Partille, för den genomförda otvetydiga differentieringen mellan kör- och parkeringsutrymmen å ena sidan och gång och lekytor å andra sidan, för planlösningarnas konsekventa överensstämmelse med situationsplanens idé samt för den enkla och fina karaktären i hus- och markbehandling.

Lexby illustrerar på ett förtjänstfullt sätt värdet av en idémässig samordning av stadsplanearbete och husprojektering.

Det första radhusområdet i Lexby uppfördes 1955–58.

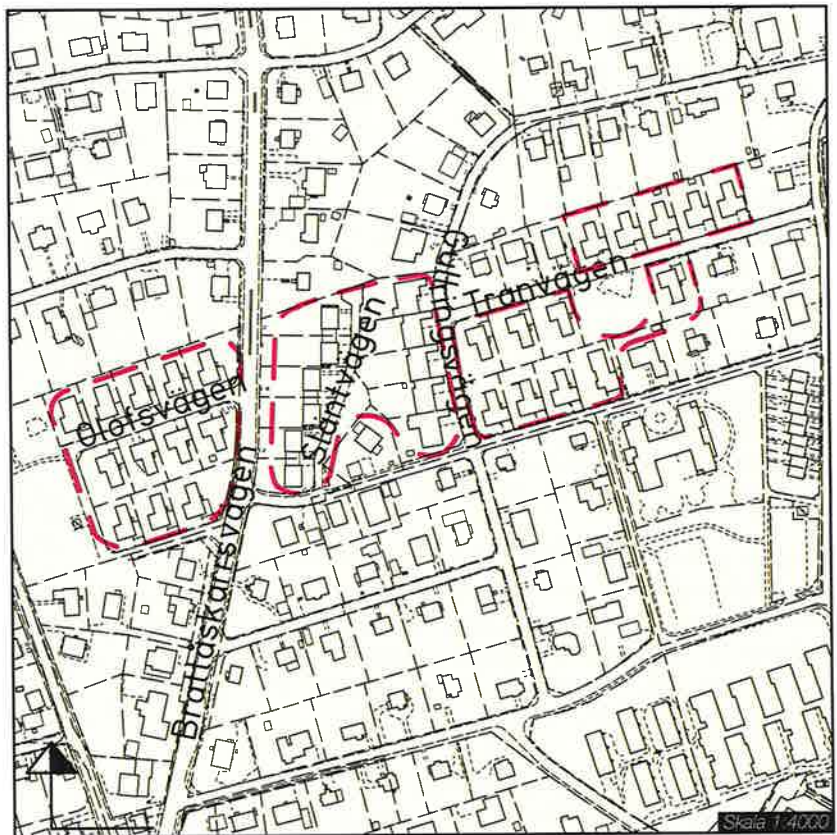
Lexby radhusområde eller Vintergäcken uppfördes tio år senare, 1966–67.

SLÄNTVÄGEN & OLOFS- VÄGEN M FL – 1960-tal 31

Bebyggelsen längs Olofsvägen och Släntvägen utgörs av sammanbyggda och friliggande villor samt suterrängvillor med platta tak samt tegel och skivmaterial på fasaderna. Husen ritades runt 1960 av Stig-Henrik Lundgren & Lars-Gunnar Sernblad och uppfördes 1963 av Bo Nordström Byggnads och entreprenadfirma. Den tydligt accentuerade arkitekturen med fokus på ljus och rena linjer tillsammans med trädgårdarnas barrväxter är typiska för 1960-talet. Barrträden ger nästan en sydeuropeisk känsla.

Villorna är mycket välbevarade och hela bebyggelsemiljön är en bra representant för god villaarkitektur från 1960-talet. Karaktäristiskt för området är att de låga, sinsemellan tätt liggande husen, ger känsla av rymd och ljus. Trots en hög exploatering av marken har med väl planerade bostäder åstadkommit en god boendemiljö.

Typiskt är tegelfasader, skivmaterial i betong, platta tak, snickerier i färglakt trä, stora fönster, suterrängplan med mera. Nämnas i detta sammanhang bör även Gullringsvägen, och Tranvägen, även de ritade av Lundgren och Sernblad.

Exempel från
Tranvägen.

Radhus i suterrängplan på Gullringsvägen.

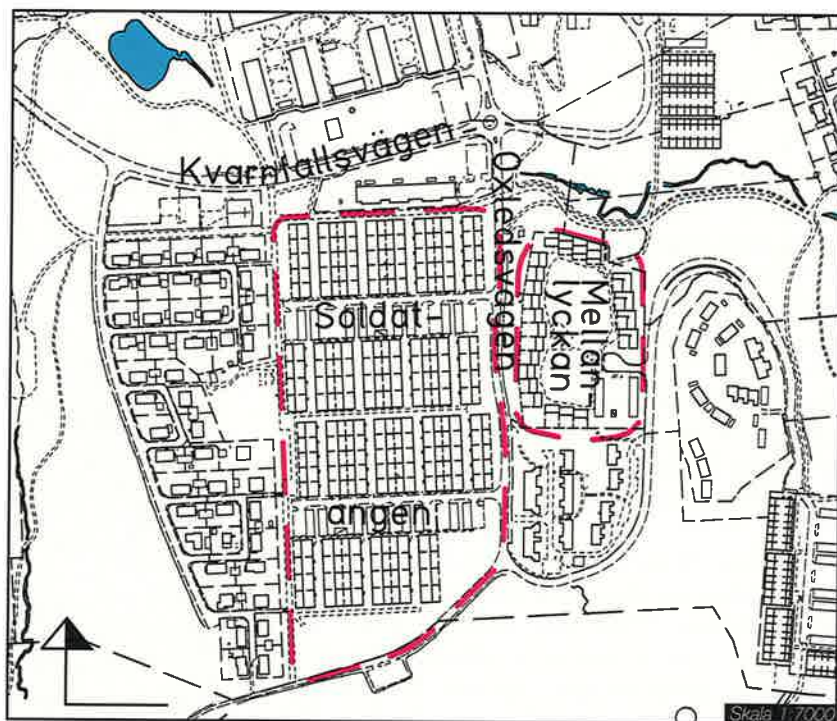
Villorna på Slänt-
vägen, sida mot
Brattåskärrsvägen.

SOLDATÄNGEN & MELLANLYCKAN M FL – 1970-tal

SOLDATÄNGEN 32

Radhusområdet Soldatängen uppfördes 1970–71 efter stadsplan upprättad av kommunen. Området är homogent och består av 1 1/2-plans radhus som ligger parallellt med varandra. Småhus uppfördes på 1970-talet parallellt med områden i större skala som till exempel det närliggande Oxledsområdet. Denna typ av radhus blev vanligt förekommande under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.

Fasaderna är av gult fasadtegel med mörkt målade snickerier och mörka gavelrösten. Husen kröns av sadeltak täckta med grå enkupigt betongtegel. Baksidorna har små inhägnade trädgårdar med rik vegetation och de motställda framsidorna har enkla svarta entrépartier.

MELLANLYCKAN, SÖRLYCKAN M FL 33

1973 ritade Celandier Forser & Lindgren sammanlagt 25 radhus inom området Mellanlyckan, Ugglum 4:411. Området ligger på höjden ovanför Soldatängens radhusområde. Bebyggelsen utgörs av sammanbyggda suterränghus med enkelt artikulerade gula tegelfasader. Taken är platta eller lutar en aning och husens baksidor har mindre trädgårdar. Hela bebyggelsemiljön med lekplatsen är synnerligen välplanerad och väl inpassad i den lutande och naturnära omgivningen. Radhusen är tillsammans med Soldatängen typiska representanter för 1970-talets radhusområden och de är mycket oförändrade. Nämnas här bör även närliggande Sörlyckan, Klevelyckan och Ådäljan.

Vy över Soldatängen år 1945.

Det välplanerade området Mellanlyckan ligger förtjänstfullt inpassat i terrängen.

Radhusområdet Soldatängen år 2000.

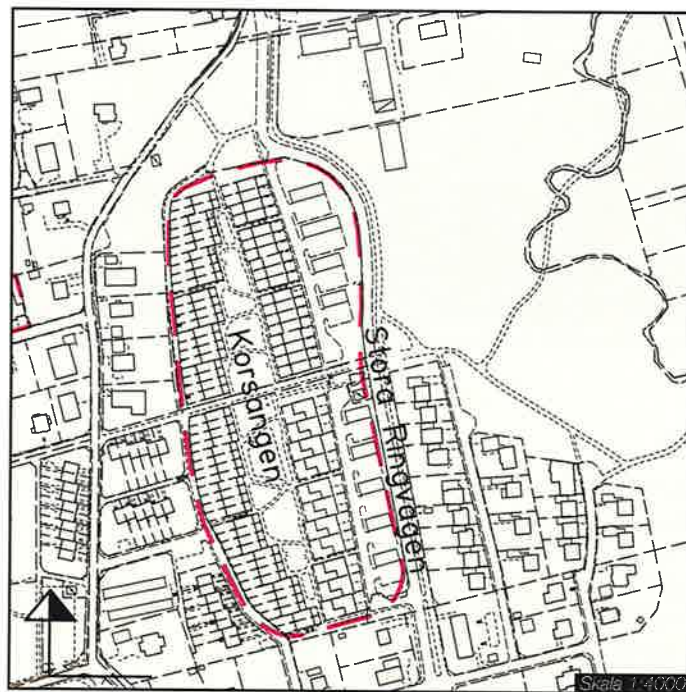
KORSÄNGEN, SKULEBERG & Kv LUPINEN – 1980-TAL

KORSÄNGEN 34

Korsängen är ett kedjehusområde uppfört 1980–84 efter ritningar gjorda av Celanders Forser & Lindgren Arkitektkontor AB. Med sina enkla repetitiva volymer, ljus putsade gavlar och avsaknaden av taksprång har området karaktären av en dansk småstad. Fram och baksida har liggande brunmålad panel och takkuporna är framträdande. Sadeltaken har rött betongtegel. Stora grönytor förbinder de parallellt liggande husraderna.

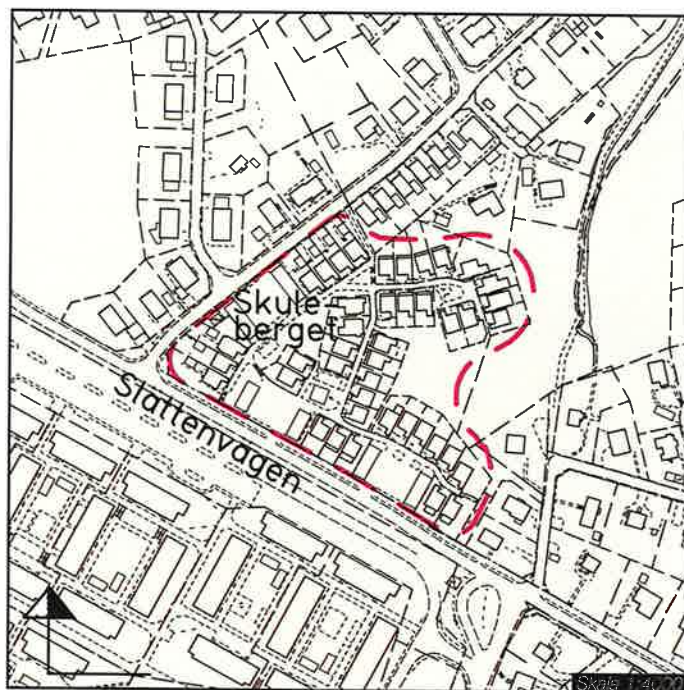

Bostadsområdet Korsängen uppfördes 1980–84.

SKULEBERG 35

Detta trähusområde är uppfört 1981 efter ritningar gjorda av Per Lundberg på Byggnings Arkitektkontor AB. Området är ett grupphusområde med ovanligt omsorgsfull planering för att vara resultat av en totalentreprenadstävling. Principerna är enkla: en välisolerad kubisk volym ger låg energiförbrukning, få bärande delar ger möjlighet till individuella planlösningar inom husets volym, plintgrundläggning och individuell höjdsättning sparar naturen tätt inpå husen. Liksom i Korsängen saknar husen taksprång. Området innehåller 42 hus av fyra olika storlekar samt en kvartersstuga. De tätt placerade, terränganpassade husen har karaktär av fiskelägesbebyggelse.

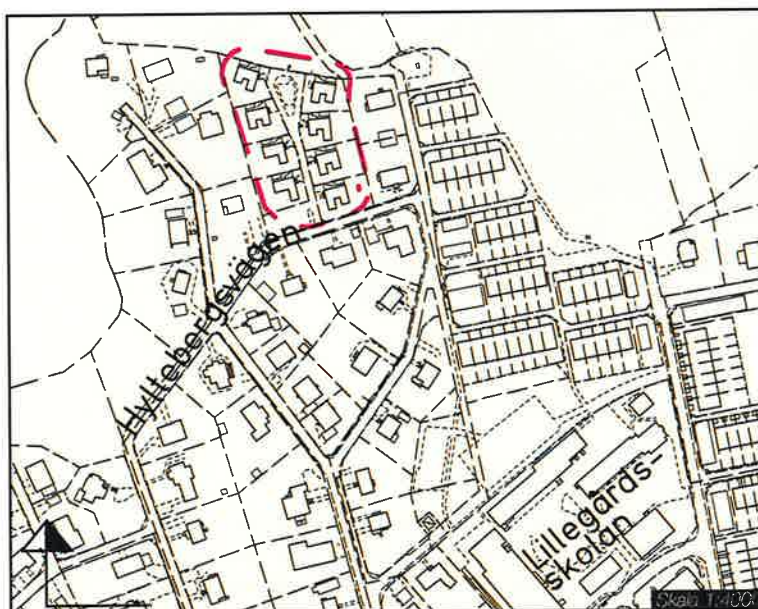
Bostadsområdet Skuleberg från 1981.

Kv LUPINEN 36

Grupphusområdet Lupinen består av friliggande trävillor krönta av tegelbelagda sadeltak. Många vinklar och prång är ett resultat av att olika tillägg till en byggnadskropp sammanfogats till en varierad helhet. Husen är individuellt färgsatta och olika planformer förekommer. Villorna ligger centralt placerade på tomten med entré och garage vända mot gatan. Området är ritat av Byggnings Arkitektkontor AB och byggnaderna är uppförda 1986–88.

Denna typ av rumsgestaltning, där bebyggelsen omsluter öppna gaturum och på så vis skapar platsbildningar, vann mark runt sekelskiftet 1800–1900 genom framförallt Camillo Sitte, *se faktaruta om Camillo Sitte*. Idealerna hämtades från medeltidens organiskt framvuxna städer. Under senare decennier har denna typ av planering åter blivit populär i gestaltningen av bostadsområden.

FAKTA OM: CAMILLO SITTE 1843–1903

Sitte var en österrikisk arkitekt och stadsplanerare. Han gav ut boken "Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen" 1889 (Stadsbyggnad i Sverige). Boken blev banbrytande genom att hävda att stadsrummet kring den upplevande människan bör vara planläggningens ledmotiv. Utifrån studier av medeltida tyska och italienska städer verkade han för en förnyelse av gatans och torgets rumsliga utformning i en fri och osymmetrisk stadsplanering.

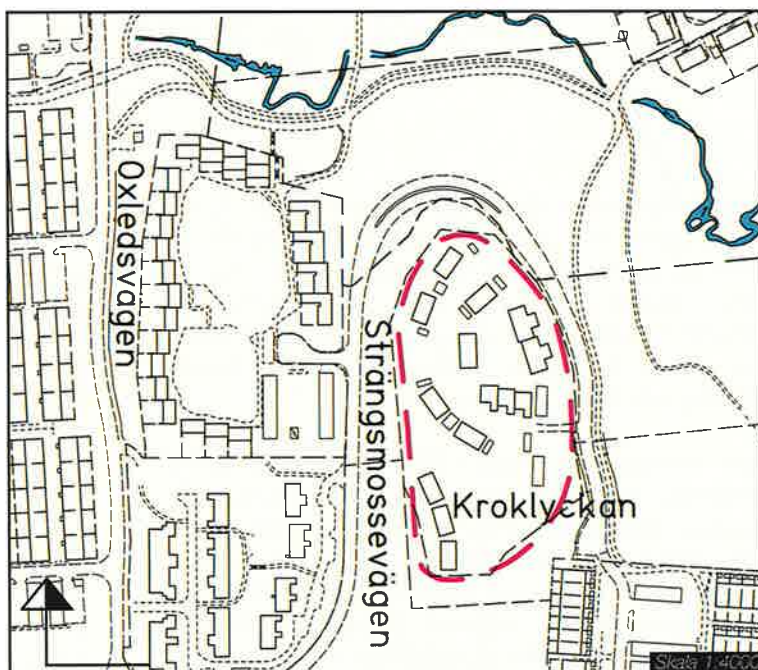
Grupphusområdet Kv Lupinen byggt 1986–88.

KROKLYCKAN – 1990-tal 37

Uppförandet av bostadsområdet Kroklyckan föregicks av en totalentreprenadtävling utlyst av Partille kommun 1992. Det vinnande bidraget levererades av Platzer Bygg AB, med ett förslag utarbetat av VASA arkitekter. Kroklyckan uppfördes 1996–97 i regi av HSB.

Eftersom omgivningen är mycket kuperad krävdes en noggrann terränganpassning. Målsättningen var att undvika synlig sprängning och stora slänter samt att bibehålla så mycket som möjligt av den befintliga vegetationen.

Idag uppvisar Kroklyckan prov på en god planering i ett sammanhållet område. Färgsättningen är likartad gråmålad träpanel.

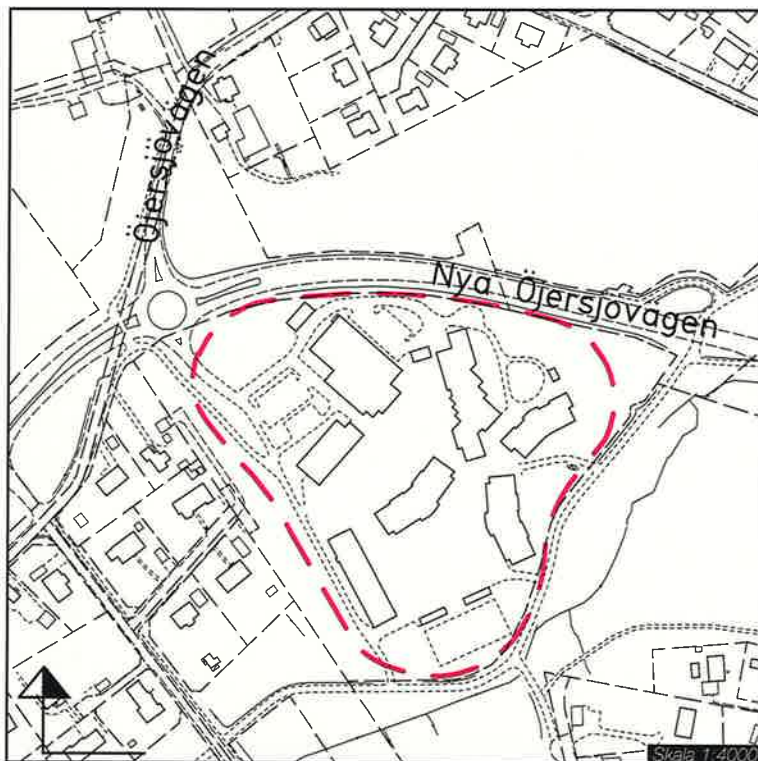
Exempel på enplans radhus inom området Kroklyckan.

ÖJERSJÖ BRUNN – 1990-tal 38

I en sydsluttande skogsbacke ligger Öjersjö Brunn, en så kallad F-9 skola med integrerad särskola och heldagsomsorg. Här skall barnen gå från ettan till nian. Skolan uppfördes 1999 efter ritningar av ABAKO Arkitektkontor AB. Ansvariga arkitekter var Anna Törnquist, Karin Drakenberg, Ronald Macke och Birgitta Holmström.

Sju skolbyggnader ligger fritt grupperade mellan bevarade partier av vacker skogs- och ängsmark. Gamla skogsbryn och stengärdesgårdar ramar naturligt in området. Skolans byggnader har alla givits sin särprägel, men hålls samman av ett gemensamt material- och kulörval; träpaneler i varmgul lasyr och svart slamfärg, snickerier i dovt grågrönt och rött och blå entrédörrar.

Arkitekturen i bebyggelsemiljön präglas mycket av ett socialt tänkande och är tillsammans med det estetiska uttrycket ett viktigt tidsdokument från slutet av 1990-talet.

Skolan Öjersjö Brunn består av flera friliggande byggnadskroppar som är uppdelade efter funktion. Byggnaden till vänster är skolans gymnastiksal och de nedre bilderna visar byggnader med olika undervisningslokaler.

REKOMMENDATIONEN

REKOMMENDATIONER

De i programmet utvalda områdena och objekten bör behandlas med varsamhet i olika planeringssammanhang. Programmet skall ligga till grund för olika nämnders sätt att ta sig an kulturmiljöfrågor i såväl fysisk som social och ekonomisk belysning. Vid om-, ny- och tillbyggnader skall stor omsorg läggas vid utformning, material och färgsättning med hänsyn till bebyggelsens och landskapets särprägel i respektive område. De kulturhistoriska värdena i byggnader och landskap måste på ett tidigt stadium vägas in i allt planeringsarbete. Samråd och kontakter med Bohusläns museum, kultur- och fritidsnämnd och andra kulturmiljövårdande instanser bör ske fortlöpande före och under planeringsarbetet.

I tidigare kapitel har kortfattat redovisats de områden och enskilda objekt som bedöms som kulturhistoriskt värdefulla och på olika sätt bör bevaras och vårdas. I följande kapitel ges rekommendationer till förhållningssätt och till planeringsunderlag för respektive område och objekt. Rekommendationerna är av generell karaktär och fungerar som rambeskrivningar för berörda parter inom planeringsarbetet.

Rekommendationer för en miljö kan till exempel innebära att de kulturhistoriska värdena på sikt definieras i detaljplan eller att detaljplan uprättas för området. Vidare ges även rekommendationer för hur byggnader bör underhållas avseende material och färgsättning med mera.

Jonsered

Viktiga karaktärsdrag:

Det anglosaxiska inflytandet Karaktäristiskt för Jonsered är det anglosaxiska inflytande som präglar såväl arkitektur som samhällets uppbyggnad och struktur. Stora delar av samhällets utformning har sin grund i filantropiska ideal i anglosaxisk anda, det vill säga tanken om arbetsgivarens sociala ansvar gentemot sina anställda. Denna ambition har gett upphov till en rad byggnader, till exempel arbetarbostäder, skola, ålderdomshem och sjukhus och präglat deras utformning. Större delen av den bebyggelse som är uppförd med hjälp av donationspengar är tegelarkitektur med brittiska förtecken. Det anglosaxiska inflytandet har även satt spår i bebyggelsen utanför Jonsered. Exempel på detta kan ses i Kåhögs gård och Kyrkskolan i Partille.

Brukskaraktären Förekomsten av byggnader avsedda för olika ändamål som växt fram i anslutning till och på grund av fabriken ger Jonsered karaktären av brukssamhälle. Jonsered utformades för att kunna förse invånarna med allt de behövde och fungera som en självförsörjande enhet. Jonsereds säteri hörde nära samman med brukssamhället. Här bedrevs jordbruk med

modern teknik. Under herrgården hörde även några torp bland annat Freden, Gottorp och Gripsholm. Jonsered är därför ett utmärkt exempel på ett brukssamhälle utformat som ett ideal-samhälle under 1800-talet och det tidiga 1900-talet.

Industrimiljön Fabriksområdet i Jonsered är ett mycket gott exempel på hur industrimiljöer gestaltats från industrialismens början till dess slut, det vill säga från 1840-talet till slutet på 1900-talet. I industrimiljön kan man tydligt följa stilutvecklingen i industribebyggelse över tid. Samtliga byggnader på fabriksholmen och många av byggnaderna i industriområdet väster om fabriksholmen, på den så kallade Holmen och på Manered, är viktiga för förståelsen av helhetsmiljön. Ett annat viktigt karaktärsdrag utgör strandskoningen utmed Sävån som utgör ett påtagligt inslag i miljön vid den gamla infarten till fabriksområdet och därmed blir en betydelsefull del av helhetsupplevelsen. Samma sak gäller Gamla bron.

Fabriksholmen Bebyggelsestrukturen i industrimiljön på fabriksholmen karaktäriseras av sin funktionsstyrda utform-

ning, smala passager, täta rumsbildningar och oregelbundenhet vad gäller byggnadernas form och placering. Jutespinneriet och bomullsspinneriet, är typiska exempel på hur tidiga svenska industrimiljöer utformades. Karaktäristiskt är det röda teglet, de stickbågiga fönstren och naturstensgrunden. Vad gäller jutespinneriet är även skorstenen, det i vissa delar sågtandade taket, taktäckning i form av bandfalsad plåt samt de murade dekorativa inslagen i gult tegel viktiga karaktärsdrag. Ett typexempel på utformningen av 1870-talets industriarkitektur utgör även Gamla häckla. Karaktäristiskt är fasaden i rött tegel med dekorationer i gult och indelningen av fasaden med pilastrar och våningsband samt tandsnittsfris under takfoten. Småspröjsade fönster och taktäckning av falsad plåt är andra viktiga karaktärsdrag hos byggnaden. Nyegården 1 är tillsammans med Nyegården 2 de äldsta befintliga arbetarbostäderna i Jonsered. Det faktum att bostadslängorna är belägna på själva fabriksbolmen visar på det intima band mellan arbete och boende som fanns under fabriksens äldsta skede. Byggnaderna är uppförda i en våning på en låg fot av natursten. Det röda teglet, rusticeringen i fasaden mot ån, fönsterutformningen och de valmade taken är viktiga karaktärsdrag. Den egyptiserande stilen som syns i de trapetsoida fönsteröppningarna var vanlig i tidens monumentalarkitektur och utgör ett annat viktigt karaktärsdrag. Portbyggnaden påminner i sin utformning mycket om Nyegården 1 och 2 men har en genomgående port med förhöjt mittparti i form av en trapetsoid uppmurad skärm med namnet Jonsereds fabriker i bokstäver av mässing. Kraftverket bär liksom kraftstationer generellt från denna tid på tidstypiska kännemärken från nationalromantik och jugendstil och visar således upp en arkitektur av yngre datum än föregående byggnader. Fasaden domineras i den nedre delen av en hög sockel av grovt, rusticerad sten och upptill av gult glaserat förbländertegel. Fönsterutformningen och fönsterplacering samt de nedre fönstrens inramning av kvaderhuggen sten är viktiga karaktärsdrag liksom takfot och solbänkar i arbetad natursten. Även den massiva dubbelporten med smidda beslag i fornnordisk stil är en viktig del av det arkitektoniska uttrycket. Den påkostade arkitektoniska utformningen visar på den nya teknikens och elkraftens symbolvärde vid sekelskiftet 1900.

Holmen Bebyggelsen på Holmen domineras av magasins- och förrådsbyggnader uppförda i rödmålad träpanel. Nya maskinförrådet är byggd i basilikaform. Det högre mittskeppet har sadeltak och utmed dess långsidor löper pulpettak. Byggnadens form, den falurödmålade lockpanelen och de småspröjsade fönstren utgör viktiga karaktärsdrag. Samma form har Gamla maskinförrådet som idag är klädd i förzinkad plåt vilket ger byggnaden ett mycket anonymt utseende.

Manered Industrierna i denna del speglar Jonsereds fabrikers utveckling från 1912 och fram till idag och vittnar om en lång kontinuitet och utveckling. Nya bomullsväveriet knyter an till samma fasaduttryck som bebyggelsen på fabriksbolmen vad

gäller fasadmaterialet som domineras av rött tegel med murade dekorativa inslag i gult tegel. Taket är ett sågtak och längs takfoten finns en utkragande list med tandsnitt. Karaktäristiskt är att byggnaden är så gott som fönsterlös med undantag för takfönster i sågtaket. Bomullsspinneriet från 1948 visar upp en modernare typ av industribyggnad. Den stora hallbyggnaden består av sex skepp täckta av flacka betongvalv med låga lanterniner och fasaderna är putsade och målade i ljus färg.

Samhället. Brukssamhällets särdrag i form av den tydliga gatu- och bebyggelsestrukturen, den greppbara skalan och brukssamhällets koppling mellan verksamheter och bostäder är ett viktigt karaktärsdrag för Jonsered. De olika arkitektoniska stilarnas förekomst geografiskt visar på samhällets utveckling och tillväxt över tid. Vad gäller den arkitektoniska utformningen domineras denna dels av tegelarkitektur med anglosaxiska förtecken och dels av nationalromantik i trä. Under den förra som uppfördes under den första utbyggnadsperioden, sorterar radhusen Nybygget, Korpås och Lyckås, flerbostadshusen vid Maneredsvägen, Jonsereds skola, det före detta ålderdomshemmet, kyrkan och butiksbyggnaden vid Jons-eredsvägen. Karaktäristiskt för bebyggelsen från denna period är de röda tegelfasaderna med murade dekorativa inslag i gult. För byggnaderna vid Nybygget utgör de rektangulära, smala trädgårdarna samt farstubroarna mot trädgårdarna viktiga karaktärsdrag. Även jordkällarna utgör här en viktig del av helhetsmiljön. Vad gäller flerbostadshusen vid Maneredsvägen är avsaknaden av farstubro samt de kringbyggda gårdarna viktiga karaktärsdrag. För samtlig bebyggelse från denna period är fönstrens placering och utformning samt takform (sadeltak) och takläggningsmaterial (tegel) en viktig del av det arkitektoniska uttrycket. 1800-talsbebyggelsens plan är strikt rätlinjig. Den av nationalromantiken präglade bebyggelsen, det vill säga egnahemsbebyggelsen i Hallebacken, flerbostadshuset Udden, missionshuset och Logen Göta, förekommer till följd av sin något yngre ålder företrädesvis i samhällets utkant. Planen för bebyggelsen från denna period är utformad i nationalromantisk anda och inte lika strikt som den tidigare. Bebyggelsen i Hallebacken följer terrängen och öppnar sig i mindre rumsbildningar enligt tidens trädgårdsstadsideal. Den nationalromantiska bebyggelsen karaktäriseras av dominerande branta sadel- och mansardtak, lockpanel och spröjsade fönster. Viktiga karaktärsdrag utgör även detaljer som takryttaren på Logen Göta, kurbitssvängd farstubro på Missionshuset och Hallebackens nyckelhålsverandor. Färgsättningen är ett viktigt karaktärsdrag för den nationalromantiska bebyggelsen. Uddens nationalromantiska herrgårdsstil gränsar till tjugotalsskandinavismen. Viktiga karaktärsdrag är ljusa färger, valmat tak och klassicistiska detaljer som pilastrar, kolonner och lunettfönster.

Jonseredsvägen Jonseredsvägen som löper rakt igenom samhället har spelat en stor roll för lokalisering av olika byggnader. Vägen utgör därför en viktig del i förståelsen av bebyggelsestrukturen och samhällets utformning. Torstens lunchrestaurang med servering och bilstation är en bilistmiljö

som vittnar om den tid då den stora riksvägen gick rakt igenom samhället. Karaktäristiskt för byggnaden är det gula fasadteglet, de stora ospröjsade enluftsönstren, källarvåningens betongglasfönster och det rundade hörnet med karosseripanel och välvda fönster. Även skylten är tidstypisk och ett viktigt karaktärsdrag.

Amerika. Amerika är ett mycket tidigt kolonistugeområde och utgör en del av den sociala omsorgen för fabriksarbetarna. Den långa kontinuiteten i bebyggelsen är ett viktigt karaktärsdrag. Karaktäristiskt är även bebyggelsens anpassning till terrängen och det stora antalet terrassanläggningar detta gett upphov till. Marken i området är stenig och stengärdesgårdarna därmed många. Sten har även använts till att kantsätta bäckfåror. Trädgårdslotterna är ofta ganska stora och i många fall finns äldre fruktträd kvar. Utformningen av bebyggelsen varierar stort. Ut- och tillbyggnader har skett successivt och med stort utrymme för den egna kreativiteten. Den tidigaste bebyggelsen domineras dock av enkla små stugor uppförda på murad

grund med röd locklistpanel och papplagt sadeltak. Tillskott från 1940- och 50-talen har en annan utformning. Denna karaktäriseras av flacka sadeltak, större, ospröjsade fönster, ofta liggande träpanel samt en färgsättning som skiljer sig från den ovan nämnda bebyggelsens. Brunt, gult, rosa och grönt är vanligt förekommande kulörter.

Jonsereds herrgård Helhetsmiljön i form av tjänsteboställen, ekonomibyggnader och herrgårdsbyggnaden tillsammans med det öppna kulturlandskapet bildar en för sin tid typisk herrgårdsmiljö. Herrgårdsbyggnaden är uppförd i nyrenässans som karaktäriseras av den vita putsfasaden, hörnpartiernas frontoner, tandsnittet under takfoten, balkongernas balusterdockor samt kolonner och pilastrar. Ekonomibyggnaderna knyter an till den tegelarkitektur som återfinns i Jonsereds samhälle och fabriksområde samt även på Kåhögs gård. Karaktäristiskt är mönstermurat rött och gult tegel. Viktiga karaktärsdrag utgör även William Gibsons väg och stenmurarna längs med denna.

Befintliga skydd av kulturmiljön

Jonsereds samhälle är klassat som riksintresse för kulturmiljövården och skyddas således enligt miljöbalken.

Den äldre bebyggelsen i samhället skyddas genom detaljplanen mot förvanskning. Industriområdet och kolonistugeområdet är inte detaljplanlagda. Även herrgårdsmiljön saknar skyddsbestämmelser i form av detaljplan eller områdesbestämmelser.

Rekommendationer

Befintlig bebyggelsestruktur bör bevaras. I industrimiljön innebär detta att även ekonomi, magasins- och förrådsbyggnader i så stor utsträckning som möjligt bör bevaras. Nyttillskott bör placeras så att bebyggelsestrukturens karaktärsdrag bibehålls. En förebild kan ses i ålderdomshemmet och biblioteket uppfört 1973-1976.

Strandskoningen utmed Sävån och Gamla bron på fabriks-holmen bör bibehållas.

Vad gäller stenmurarna längs med William Gibsons väg får inga ändringar göras utan dispens från länsstyrelsen (Miljöbalken 7:11, Förordningen om områdesskydd 1998:1252)

Kolonilotterna i Amerika bör inte avstyckas ytterligare. Stengärdesgårdar, stenskoning i bäckfåror och terrasseringar bör bevaras. Nyttillskott bör anpassas efter de naturgivna förutsättningarna.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Viktiga karaktärsdrag:

Jordbruksmiljön Efter laga skifte placerades de utskiftade gårdarna i Lexby by på rad utmed bergets fot för att i så liten utsträckning som möjligt inkräkta på jordbruksmarken. Från gårdarna sträcker sig odlingsmarken i form av åkrar och öppna betesmarker ut från berget och nedåt i dalgången. I landskapet finns historiska element som gärdesgårdar, stenmurar och en väl bevarad fågata vilken leder upp till de forna utmarkerna på berget. Lexby by är därför ett gott exempel på jordbruksbebyggelse i dalgång, som denna gestaltades efter skiftena på 1800-talet. Tillsammans skapar bebyggelse och odlingsmark ett rikt, öppet och levande kulturlandskap. Samtliga byggnader och landskapselement är viktiga för förståelse av helheten.

Bebyggelsestrukturen Den inbördes gårdsstrukturen karaktäriseras av den öppna gårdsplanen kring vilken, det ofta stora, antalet kvarvarande ekonomibyggnader grupperar sig. Det

stora antalet ekonomibyggnader med skiftande funktioner visar på äldre tiders produktionssystem och livshållning och utgör därför viktiga inslag i bebyggelsen. I trädgårdarna återfinns ofta äldre fruktträd och syrébuskar. Dessa vittnar om såväl det äldre bondesamhällets produktionsmönster som dess estetiska ideal vad gäller trädgårdarnas utformning. Lexby by utgör således ett tydligt exempel på en agrarhistorisk helhetsmiljö med lång kontinuitet.

Byggnadstradition Bebyggelsens utformning präglas av västsvensk byggnadstradition. De större mangårdsbyggnaderna är uppförda i en- till två och en halv våning, står på en murad naturstensgrund och är klädda med stående locklistpanel, företrädesvis målade i ljusa färger. Vad gäller enklare bostadsbebyggelse och ekonomibyggnader dominerar rödmålad stående panel. Rött tegel är det dominerande takmaterialet och fönstren är spröjsade.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Lexby by finns med i länsstyrelsens bevarandeprogram för odlingsmiljöer i Västra Götalands län. Detta innebär att området är av intresse för kulturmiljövården och därmed, så långt som möjligt, skall skyddas mot åtgärd som kan skada miljön.

Vad gäller landskapselement som stenmurar i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark och åkerholmar får inga ändringar göras utan dispens från länsstyrelsen. (Miljöbalken 7:11, Förordning om områdesskydd 1998:1252)

Området är inte detaljplanlagt.

Rekommendationer

Det öppna odlingslandskapet bör hållas öppet, och historiska landskapselement bör bevaras.

Nya byggnader bör placeras så att den av skiftet präglade bystrukturen bibehålls. Vid omfattande nytillskott bör ett respektavstånd mellan ny bebyggelse och befintlig bystruktur upprättas.

Den inbördes gårdsstrukturen bör bevaras. Även ekonomibyggnader bör därför i så stor utsträckning som möjligt bevaras.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Kåhögs gård

Viktiga karaktärsdrag:

Odlingslandskapet Kåhögs gård och det omgivande landskapet utgör en agrarhistorisk miljö med lång kontinuitet. Det öppna och levande odlingslandskapet bildar tillsammans med den sammanhållna gårdsbebyggelsen ett tydligt läsbart inslag i kulturlandskapet med stora miljöskapande kvaliteter.

Gårdsstruktur Gårdsstrukturen karaktäriseras av att bebyggelsen grupperar sig på båda sidor av den gamla Byvägen som löper rakt över och delar gårdsplanen.

Stenarkitekturen Ett för bebyggelsen specifikt drag är att ladugård och arrendatorsbostad är uppförda i tegel, något som inte är så ofta förekommande i denna relativt skogrika del av landet där trä är det dominerande byggmaterialet i agrara miljöer. Stenarkitekturen med dekorativa inslag vittnar därför om gårdens sociala status och särställning. I gårdsstrukturen ingår även en magasinsbyggnad vilken i större utsträckning än övrig bebyggelse knyter an till gängse byggnadstradition. Denna är uppförd i stående, faluröd träpanel med vita fönsterfoder och sadeltak med enkupigt tegel. Även ekonomibyggnaden är viktig för förståelsen av helhetsmiljön.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Kåhögs gård finns med i länsstyrelsens bevarandeprogram för odlingsmiljöer i Västra Götalands län. Detta innebär att området är av intresse för kulturmiljövården och därmed, så långt som möjligt, skall skyddas mot åtgärd som kan skada miljön.

Vad gäller landskapselement som stenmurar i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark och åkerholmar får inga ändringar göras utan dispens från länsstyrelsen. (Miljöbalken 7:11, Förordning om områdesskydd 1998:1252)

Området är inte detaljplanlagt.

Rekommendationer

Odlingslandskapet bör förbli öppet och historiska landskapselement bör bevaras.

Befintlig vägsträckning bör bevaras.

Gårdsstrukturen bör bibehållas. Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Tultered

Viktiga karaktärsdrag:

Odlingslandskapet Landskapsbilden i Tultered karaktäriseras av öppen hagmark omgärdad av skog. Tulteredsvägen utgör här en äldre vägsträckning som löper utmed bergets fot. Utmarkerna bakom Tultered 1:7 hålls öppna och i landskapet finns ett stort antal stengärdesgårdar bevarade. Sten-

gärdesgårdarna är i vissa fall rekonstruerade. Markägoförhållandena i Tultered har under lång tid, till stora delar förblivit oförändrade och som en följd av detta återfinns här stora oavstyckade marker. Området utgör således ett gott exempel på jordbruksmiljö i skogsbygd.

Gamla Stavas eller Arnebo Bostadshuset och ladugårdens utformning präglas av västsvensk byggnadstradition. Byggnaderna är uppförda i en och en halv våning på kallmurad naturstensgrund, har ett relativt brant sadeltak och är klädda med stående lockpanel. Panelen är målad i falurött och detaljer som fönster- och hörnfoder samt taklister är vitmålade. Panelarkitekturen har ett mycket enkelt utförande. Vad gäller bostadshuset utgör även fönstrens placering, den utskjutande, panelklädda farstubron, det uppmurade partiet på byggnadens framsida samt entrétrappan viktiga karaktärsdrag. Under boningshuset inryms en källare.

Byggnadernas utformning betingas av att de är uppförda i en sluttning vilket resulterat i att grunden är högre på den sida av byggnaderna som vetter ner mot ån. I sluttningen ner mot ån ligger en mindre sommarstuga uppförd ovanpå en äldre jordkällare och på gårdsplanen, bredvid brunnen, finns ett lågt stenbord som använts vid byk. Också jordkällaren och

stenbordet utgör viktiga inslag i bebyggelsemiljön som vittnar om äldre produktionssystem och levnadsmönster.

Lilla Tultered Byggnadens relativt fria läge i en i övrigt tät bebyggelsestruktur är viktig då den bidrar till att tydliggöra områdets tidigare utformning och funktion som agrar produktionsmiljö. I trädgården finns ytterligare lämningar från denna period i form av äldre fruktträd och grunden till en tidigare ekonomibyggnad. Den befintliga byggnadens utformning präglas av västsvensk byggnadstradition. Karaktäristiskt är att byggnaden är uppförd i en och en halv våning på naturstensgrund och har ett relativt brant sadeltak täckt med rött tegel. Fasaderna är klädda med locklistpanel målad i falurött och detaljer som fönster- och hörnfoder samt taklister är vita. Panelarkitekturen har en enkel utformning. Fönstrens placering och utformning, sexspröjsade tvåluftsfönster, är ett viktigt karaktärsdrag.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Vad gäller stenmurarna får inga ändringar göras utan dispens från länsstyrelsen (Miljöbalken 7:11, Förordningen om områdesskydd 1998:1252)

Området är inte detaljpanelagt.

Rekommendationer

Hagmark och utmarker bör förbli öppna och historiska landskapselement bör bevaras. Befintlig vägsträckning, Tulteredsvägen, bör bevaras.

Gårdsstrukturen vad gäller Gamla Stavas/Arnebo bör bevaras. Även jordkällaren och stenbordet bör bevaras.

Nya byggnader i området kring Tultered 1:7, Gamla

Stavas/Arnebo bör placeras så att den befintliga bebyggelsestrukturens karaktär upprätthålles.

Området närmast Tultered 2:1, Lilla Tultered, bör inte förtätas. Ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Soldattorpet Ugglum

Viktiga karaktärsdrag:

Omgivningar Soldattorpets placering i det moderna villaområdet skapar kontinuitet i den omgivande bebyggelsestrukturen. Äldre landskapselement i form av en stengärdesgård, hamlade träd och ett fruktträd i anslutning till byggnaden är viktiga karaktärsbärare i den historiska miljön. I det av efterkrigstiden präglade bostadsområdet utgör den historiska miljön en solitär som vittnar om områdets tidigare agrara karaktär.

Byggnadstradition Soldattorpet Högen präglas som de flesta soldattorp av sin enkla utformning. Byggnaden är liksom många soldattorp från samma tid uppförd i en våning med loftvåning, täckt med ett tegelklätt sadeltak och vilar på en naturstensgrund. Fasaden är klädd med stående lockpanel och entrén har en enkel utformning i form av en murad naturstenstrappa. Byggnaden speglar indelta soldaters och mindre bemedlade familjers boendeskick i det äldre bondesamhället och utgör därmed en viktig länk till områdets historia.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden miljön besitter.

Rekommendationer

Det är av stor vikt att den idag stängda och oanvända byggnaden får en ny funktion.

Stengärdesgården och grönytan med befintliga äldre träd kring torpet bör bevaras.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och material...användning bör vara vägledande.

Liljebergsska huset

Viktiga karaktärsdrag:

Omgivningar I bergsslutningen bakom byggnaden finns historiska spår i landskapet i form av en jordkällare och terrasseringsringar. Byggnaden ligger invid en gammal vägsträckning som idag bara till viss del finns kvar. Detta eftersom vägen byggdes om i samband med att industrierna i området byggdes ut i början av 1970-talet. Liljebergsska husets omgivningar har under årens lopp genomgått stora förändringar och byggnaden utgör nu en agrarhistorisk solitär i området. Byggnaden fungerar därför, tillsammans med omgivande historiska landskapselement, som en viktig historisk länk vilken visar på områdets tidigare agrara karaktär och skapar kontinuitet i den omgivande bebyggelsestrukturen.

Byggnadens utformning Liljebergsska huset har ett enkelt utförande som knyter an till äldre byggnadstradition. Den

låga bostadslängan är uppförd på en låg, murad naturstensgrund och täckt med ett tegelklätt sadeltak. Byggnaden är uppförd i en våning med loftvåning och rumsbredden är enkel. Fasaden är klädd med lockpanel och fönstren är spröjsade. Utsmyckningen av fasaden är mycket sparsam. Alla panelarkitekturens grundelement, det vill säga, panel, taklist, dropplista samt inramning kring dörrar och fönster, återfinns i fasaden. Dessa har ofta en konstfull utformning men är här av ett enkelt slag och syftar i första hand till att skydda byggnaden mot väta. Påbyggnaden från 1809 visar på bättre tider för bönderna. Byggnaden är ett gott exempel på mer välbärgade familjers boendeskick under 1700- och 1800-talen innan framkammarstugan blev den dominerande bostadsformen för detta samhällsskikt.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden miljön besitter.

Rekommendationer

Terrasseringsringar och jordkällare bör bevaras.

Ändringar i byggnad skall utföras så att dess karaktärsdrag

bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Sävedalens småskola

Viktiga karaktärsdrag:

Skolmiljön Skolan ligger på en höjd i ett område som genomgått en kraftig omvandling. Detta gör det svårt att läsa miljön och förstå den ur ett historiskt perspektiv. Skolmiljön blir dock intressant då den sätts i samband med den närliggande, och i princip samtida, Ugglums skola. Tillsammans visar de bägge skolorna på ett ökat behov av skolplatser och således även ett ökat antal barn i skolan kring sekelskiftet. Detta var ett resultat av den kraftiga expansion som Partille, till följd av omfattande industriell nyetablering, upplevde under 1900-talets första decennier. Skolmiljön vittnar således om ett viktigt skede i Partilles historia.

Arkitektonisk utformning Skolbyggnaden är uppförd i nationalromantisk stil, typisk för byggnader uppförda kring sekelskiftet. Karaktäristiskt är de dominerande, branta sadeltaken täckta med rött taktegel, den murade naturstensgrunden, den utkragande övervåningen, de relativt slutna fasaderna klädda med brunmålad locklistpanel samt de vitmålade trädetaljerna. Fönstren vilka är ovanligt små och glest satta, för att sitta på en skolbyggnad, är ett uttryck för den nationalromantiska stilen. Fönsterplaceringen bidrar till att fasaderna får ett fastare uttryck och en trygg, ombonat prägel.

Befintligt skydd av kulturmiljön

I gällande detaljplan ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden skolmiljön besitter.

Rekommendationer

Ändringar i byggnaden skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Ugglums skola

Viktiga karaktärsdrag:

Skolmiljön Den äldre skolmiljön som utgörs av ursprungsbyggnaden samt tillbyggnaden från 1926 är väl bevarad. Viktiga karaktärsdrag utgör den inhägnade, öppna skolgården och de hamlade träd som växer utmed Skolvägen. Ugglums skola är en skolmiljö med lång kontinuitet som innefattar byggnader från olika tidsperioder. Utvecklingen av skolbyggnader och hur dessa skall svara mot föränderliga, pedagogiska ideal syns tydligt. Detta gör miljön mycket intressant ur ett skolhistoriskt perspektiv.

Arkitektonisk utformning Ugglums skola är uppförd i nationalromantisk stil som var en vanligt förekommande stilriktning runt sekelskiftet. Karaktäristisk är den höga naturstensgrunden och stentrapporna, den liggande brunmålade fjällpanelen, den utkragande övervåningen, de dominerande helvalmade taken med rött taktegel, de småspröjsade fönstren, de vitmålade trädetaljerna och förstubroarnas folkloristiska utformning. Byggnadens kubiska volymer och de varierande fönstren ger fasaden en pondus och ett ombonat uttryck som är typiskt för nationalromantiken.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden miljön besitter.

Rekommendationer

Skolgården bör hållas fri från bebyggelse. De hamlade träden längs med Skolvägen bör bevaras.

Ändringar i byggnaden skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Partille södra griftegård

Viktiga karaktärsdrag:

Stadsrummet Södra griftegården bildar tillsammans med Kyrskolan en historiskt förankrad stadsmiljö. På grund av sin ålder står denna i kontrast till övrig bebyggelse i området och fungerar därmed som en länk till områdets förindustriella utformning.

Parkkaraktären Griftegården karaktäriseras av att anläggningen följer topografin i slänten ner mot Parallellvägen, att den till stora delar är gräsbevuxen samt att gångvägarna är få. Ett annat viktigt karaktärsdrag är den rumskänsla som den omgärdande muren/staketet bidrar till att skapa. Även de stora träden är viktiga inslag i kulturmiljön. Det gröonstråk som Södra griftegården utgör är en stor tillgång för stadsrummet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

KML 4:11. Begravningsplatser skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskar. Detta gäller även fasta anordningar som murar och portaler.

KML 4:13. Tillstånd från länsstyrelsen krävs för att utvidga eller på annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att

uppföra byggnad eller någon ny fast anläggning eller riva eller på väsentligt sätt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden griftegården besitter.

Rekommendationer

Den omgärdande muren/staketet skall bibehållas.

Träden som växer på anläggningen bör i beaktande av sina miljöskapande egenskaper bevaras.

Kyrkskolan

Viktiga karaktärsdrag:

Stadsrummet Kyrkskolan bildar tillsammans med Södra griftegården en historiskt förankrad stadsmiljö. Miljön skiljer sig från den omgivande efterkrigstida bebyggelsen vad gäller höjd, volym och stiluttryck. Särskilt tydligt syns detta från Parallellvägen till vilken Kyrkskolan utgör en fond. På grund av sin ålder står denna i kontrast till övrig bebyggelse i området och fungerar därmed som en länk till områdets förindustriella utformning.

Skolbyggnaden Byggnaden utgör ett exempel på hur allmänna inrättningar av detta slag kunde gestaltas vid sekel-

skiftet. Stenarkitekturen är tidstypisk och knyter an till byggnader i Jonsered från samma tidsperiod, men så var donatorn också densamme, William Gibson. Den stånds-mässiga utformningen, vilken karaktäriseras av stenarkitektur med dekorativa inslag, vittnar om den omsorg dåtidens industriledare ägnade sina underställda enligt engelsk förebild och om det värde de tillskrev folkskolan som samhällslig institution. Sockenskolor uppförda med allmänna medel gavs inte denna utformning utan var oftast uppförda i trä (se Ugglums skola och Sävedalens småskola).

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden miljön besitter.

Rekommendationer

Ändringar och underhållsarbete skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Motorfabriken Eock

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsemiljön Industrimiljön är en av få kvarvarande industrimiljöer i centrala Partille. Dess placering vid Sävån vittnar om områdets tidigare funktion och utformning och om stadsbilden i Partille under industrialismen. Bebyggelsestrukturen är ett resultat av funktionsstyrd gestaltning som vuxit fram successivt och karaktäriseras av täta rumsbildningar och oregelbundenhet i byggnadskropparnas volymer och placering. Bebyggelsemiljön karaktäriseras således av sin produktionsanpassade utformning som utformats allt eftersom behov uppstått.

Arkitektonisk utformning Det faktum att bebyggelsen stammar från olika perioder har resulterat i en stilblandning där olika delar getts skilda stiluttryck. Detta har även påverkat

materialanvändningen. Blandningen av stiluttryck och material är karaktäristisk för området. De gula fasaderna bidrar dock till att området upplevs som en sammanhållen enhet. De äldsta fasaderna är klädda med gult förbländertegel med dekorativa inslag av mörkare tegel samt profilerat dekorationstegel i frontoner och under fönstren. Huvudentrén som återfinns i en av de äldre byggnadskropparna har en enkel entrétrappa i arbetad natursten. Karaktäristiskt för den äldre bebyggelsen är även de flacka sadeltaken och fönsterutformningen (fönstren har tidigare varit småspröjsade). Skorstenen i rött tegel är ett mycket viktigt inslag i industrimiljön. Den nyare bebyggelsens fasader är putsade med slät eller spritputs och målade ljus gult eller i gult eller gulmålat tegel. Det arkitektoniska uttrycket är enkelt och med funktionalistiska förtecken. Karaktäristiskt är flacka pulpettak

eller helt platta tak med liten utkragning samt kvadratiska eller rektangulära fönster- och dörröppningar. Taktäckningsmaterialet är falsad plåt. Karaktäristiskt för byggnaden närmast bron är det dominerande valmade mansardtak

med röda eternitplattor och takkupor i brunmålad plåt. Viktiga karaktärsdrag utgör även den liggande, gulmålade träpanelen och de liggande fönstren på fasaden som vetter mot bron.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Området är inte detaljplanelagt och de kulturhistoriska värden området besitter är således utan skydd.

Rekommendationer

Nyttillskott bör placeras så att bebyggelsestrukturen upprätthålls.

Ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Villastaden Paradiset

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Ett viktigt karaktärsdrag för Partille villastad, Paradiset, är att de topografiska förutsättningarna dikterar villkoren för bebyggelsens och vägarnas placering och utformning. Partille villastad utgör ett exempel på en typ av bostadsbyggande vilken **industrialismen** gav upphov till. Den många gånger **påkostade** och **omsorgsfullt** utformade gestaltningen av såväl byggnader som trädgårdar visar på områdets karaktär av exklusivt bostadsområde.

Arkitektonisk utformning Arkitektoniskt präglas området av många olika stilar med representanter för de stilriktningar som dominerat under den tid området vuxit fram. De olika stilmässiga tidsepoker som finns representerade bildar en slags årsringar i bebyggelsen med hjälp av vilka man kan följa områdets utveckling. Detta gäller även i viss mån trädgårdarna i vilka olika tidstypiska stildrag finns representerade. Den varierande bebyggelsen speglar områdets kontinuitet, och det är därför viktigt att respektive stiluttryck bevaras. Karaktäristiskt är de olika stilarnas skiftande utformning av till exempel tak, entréer, fönster samt fasadmaterial och färgsättning.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Inom det aktuella området finns ett byggnadsminne, Partille station, som således skyddas enligt KML 3 kap.

Området omfattas av ett antal detaljplaner. I dessa finns dock inga bestämmelser som ger skydd åt bebyggelsens kulturhistoriska värden.

Rekommendationer

Nyttillskott i bebyggelsen bör anpassas till de topografiska förhållandena samt bära samtidens prägel. På så vis kan området behålla sin karaktär av stilepoxsmässigt blandat bostadsområde där varje tid lämnar sitt stilmässiga avtryck. En förebild kan ses i Besebäckens gruppboende uppfört 1999.

Avstyckning av befintliga bebyggda tomter bör undvikas.

Ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Enhetlighet i såväl gaturummets utformning som tomternas storlek samt låga höjder i bebyggelse och vegetation präglar områdets gestaltning. Tomterna skiljs från gatan med buskage eller staket. Staketen som löper runt trädgårdarna är nästan uteslutande låga och utförda i mörkt målat, liggande plank. Den enhetliga områdesgestaltningen kommer även till uttryck i de jämnstora trädgårdarna samt byggnadernas placering i förhållande till gatan samt i den öppna rumsbildning som uppstår vid respektive byggnads entré, vilket är karaktäristiskt för området.

Arkitektonisk utformning Bebyggelsen karaktäriseras av enhetlighet i den arkitektoniska utformningen och av byggnadskropparnas kubiska volymer. De flacka pulpettaken som ligger i liv med fasaden utgör en viktig del i byggnadernas gestaltning. Ett annat viktigt fasaduttryck som präglar utgör de band av enluftsfinster vilka löper längs med ena fasaden. Även övrig fönsterplacering, med till exempel fönsterfria gavelpartier, är en viktig del i den arkitektoniska utformningen. De material som karaktäriserar fasaduttrycket är rött tegel och liggande blå eller mörkt brun målad träpanel. Färgsättningen, som går i mörka toner, är viktig för bebyggelsens helhetsverkan.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger indirekt skydd åt kulturhistoriskt värdefulla inslag i bebyggelsen. Takfallet får endast vara 20 grader, endast en våning, endast en huvudbyggnad om max

150 kvm på varje tomt och endast ett garage (på föreskriven plats) tillåts. I detaljplanen anges även att övrig mark ej får bebyggas.

Rekommendationer

Den enhetliga utformningen vad gäller uterummets gestaltning och den arkitektoniska utformningen av bebyggelsen bör bibehållas.

Vegetation och staket bör hållas fortsatt låga.

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Partille station

Viktiga karaktärsdrag:

Stationsmiljön Stationsmiljön utgjorde länge en knutpunkt i kommunen och var en förutsättning för övrig bebyggelse som runt sekelskiftet växte fram i dess omgivning. Den väl bevarade bebyggelsestrukturen, vilken inkluderar station, stinsbostad med tillhörande uthuslänga samt toalett, det vill säga alla de funktioner äldre stationsmiljöer krävde för att fungera, är ett gott exempel på en stationsmiljö från sekelskiftet 1800-1900. Samtliga byggnadskroppar i stationsmiljön är viktiga för förståelsen av helheten.

Stationsarkitektur Det arkitektoniska uttrycket präglas i tre av områdets fyra byggnader av den vid sekelskiftet populära jugendstilen. Dessa tre är den före detta toaletten, den före detta stinsbostaden samt den före detta stationsbyggnaden vilken är den mest påkostade. Jugendstilen kommer till uttryck i byggnadens böljande organiska linjer och stiliserade blomornamentik. Typiskt för både jugendstilen och stationsarkitekturen är även de smäckert utformade gjutjärnsdetaljerna i form av konsoler, dekorativa element och stora uppglasade partier i fasad och tak vilka möjliggjordes av byggteknikens utveckling på 1800-talet. Karaktäristisk är

även byggnadens form av samtida tågagn, det starkt utkragande taket samt SJ:s emblem som kröner taket vid entréerna åt både gatan och banan. Även färgsättningen med ljus-

rött tegel, ljusgul puts samt grönmålade detaljer karaktäriserar de tre byggnaderna. Uthuslängan är försedd med rödmålad locklistpanel och ett svart valmat mansardtak.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Stationsbyggnaden förklarades som byggnadsminne 1990-03-22 och är därmed skyddad enligt KML 3 kap. Beslutsunderlag och skyddsföreskrifter finns på länsstyrelsen i Västra Götaland och hos kommunen. I dessa anges på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Byggnadsminnet omfattar hela stationsmiljön, det vill säga alla fyra byggnaderna är inkluderade.

Gällande detaljplan, vilken omfattar området kring stationsbyggnaden och den före detta toaletten, ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden stationsmiljön besitter. Området kring stinsbostaden med tillhörande uthuslänga är inte detaljplanlagt.

Rekommendationer

Området skall inte förrätas. Nytilskott i området runt byggnadsminnet skall utformas på ett sätt som inte inverkar negativt på detsamma och vegetationen kring banan skall hållas låg. Den helhetsverkande bebyggelsestrukturen med station, stinsbostad med tillhörande uthuslänga samt toalett skall bevaras.

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras och dess kulturhistoriska värde inte minskar. Ursprunglig utformning och materialanvändning skall vara vägledande.

Partille kyrka

Viktiga karaktärsdrag:

Kyrkomiljön Kyrkomiljöns placering i landskapet markerar den medeltida centumbildningens läge. Placeringen vittnar om att platsen under lång tid haft en central betydelse. Detta skapar kontinuitet i stadsbilden. Kyrkomiljön utgörs av kyrkobyggnaden, klockstapeln samt kyrkogården med omgivande mur. Karaktäristiskt för miljön är den upphöjda marknivån. Då stadsrummet kring kyrkomiljön är starkt förtätat och trafikerat är denna nivåskillnad viktig eftersom den bidrar till att definiera den rumsbildning som kyrkomiljön utgör.

Arkitektonisk utformning Partille kyrka utgör ett tydligt exempel på en medeltida sockenkyrka vilka karaktäriseras av enskeppiga byggnadskroppar, dominerande, branta tak samt avsaknad av klocktorn. Även den vitputsade fasaden är ett viktigt karaktärsdrag hos medeltida sockenkyrkor. Utbyggnaden av långhuset under 1600-talet och påbyggnader i form av sakristian från 1702 och vapenhuset från 1821 samt den fristående klockstapeln som tillkom 1652 är viktiga inslag i kyrkomiljön. De bär alla sin tids prägel vad gäller stiluttryck och materialanvändning, och berättar om ändrade behov i användandet av kyrkan. Samtliga byggnadselement i miljön är viktiga för förståelse av helheten.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser skyddas genom bestämmelser i KML 4

kap. Här fastställs att kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser skall vårdas och underhållas så att deras

kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Vidare anges i KML 4 kap. vilken typ av ändringar som kräver tillstånd från länsstyrelsen (KML 4:3, 4:13). Sedvanliga underhållsarbeten eller brådsakande reparationsåtgärder får utföras utan tillstånd. Sådana åtgärder skall dock utföras med material och metoder som är

lämpliga med hänsyn till byggnadens eller anläggningens kulturhistoriska värde (KML 4:5).

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden kyrkomiljön besitter.

Rekommendationer

Kyrkomiljöns förhöjda marknivå skall bibehållas. Ytterligare förtätning i området runt kyrkan bör undvikas.

Ändring av, eller underhållsarbeten på byggnader eller annan

fast anordning på kyrkotomten skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig form, materialanvändning och metod skall vara vägledande.

Partille herrgård

Viktiga karaktärsdrag:

Placering Herrgården och den omgivande trädgården utgör en viktigt historisk miljö som ger kontinuitet åt stadsrummet och vittnar om platsens tidigare historia. Herrgårdsmiljöns monumentala placering på en höjd omskuren av trafikleder i en kraftigt omvandlad miljö gör att den fungerar som ett landmärke och som sådant blir identitetskapande för Partille kommun.

Herrgårdsarkitektur Byggnaden utgör ett tydligt exempel på nyklassicism som blev en populär stil för bland annat herrgårdsbyggnader vid slutet av 1700-talet. Stilen är stram och

präglas av enkelhet i form och fasaduttryck. Den oputsade tegelfasaden, den symmetriska fönstersättningen och det valmade taket utgör viktiga karaktärsdrag.

Trädgården Terrassanläggningen samt den gamla lindallén utgör rester av den trädgårdsanläggning som anlades vid herrgårdens uppförande. Även denna knöt i sin utformning an till det nyklassicistiska stilidealet. Trädgården präglas av en enkel utformning med gräsbevuxna, öppna ytor samt hamlade träd vilka är viktiga karaktärsskapare.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Partille herrgård förklarades 1995-12-28 för byggnadsminne och är därmed skyddad enligt KML 3 kap. Beslutsunderlag och skyddsföreskrifter finns på Länsstyrelsen i Västra Götaland och hos kommunen. I dessa anges på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Lindallén är biotopskyddsområde och får som sådant inte tas bort eller skadas utan dispens från länsstyrelsen. (Miljöbalken 7:11, Förordning om områdesskydd 1998:1252)

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden herrgårdsmiljön besitter.

Rekommendationer

Kullen skall ej bebyggas. Ny bebyggelse i centrum bör underordnas herrgårdsmiljön.

Träden i lindallén skall hamlas.

Ändringar av, och underhållsarbeten på byggnad och trädgårdsanläggning skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning, materialanvändning och metod skall vara vägledande.

Säveån & Stadsparken

Viktiga karaktärsdrag:

Parkmiljön Stadsparken i Partille är en mindre parkanläggning som sträcker sig en bit utmed Säveån i Partilles centrala delar. Närheten till vattnet är tydlig var man än befinner sig och är således ett viktigt karaktärsdrag. Stadsparken är en del av det grönstråk som löper utmed Säveån i stora delar av Partille centrum och är ett populärt promenad- och cykelstråk.

Säveån Vattnet har stora miljöskapande egenskaper och Säveåns betydelse för Partilles framväxt och utveckling gör denna till ett mycket viktigt inslag i stadsrummet. Lämningar utmed strandbanken i form av stenskoningar visar på den industriverksamhet som bedrivits här och som låg till grund för det Partille som växte fram under 1900-talet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Säveån är uppmärksammas av länsstyrelsen i samband med projektet Natura 2000. Ett EU-projekt som syftar till att

bygga upp ett nätverk av särskilt värdefulla naturområden som är av särskilt intresse ur naturvårdssynpunkt. Säveån utgör riksintresse för naturmiljön.

Rekommendationer

Parken bör vårdas och underhållas så att dess karaktärsdrag bevaras.

Lämningar från tidigare industri vid åkanten bör bibehållas.

Partille kommunalhus

Viktiga karaktärsdrag:

Stadsrummet Kommunalhuset omges av svagt sluttande gräsmattor som leder ner mot Säveån. Intill fasaden löper planteringar i form av lågt buskage. Genom att bygga in parkeringshuset i kommunalhusets bottenvåning har parkmiljön kunnat renodlas och hållas fri från en vidsträckt parkeringsplats.

Arkitektonisk utformning Den låga, utbredda och kompakta strukturen med små inre gårdar är typisk för sin tid och kan ses i många byggnader avsedda för allmänna ändamål från denna period. Byggnadens yttre förmedlar på så vis dess administrativa innehåll, och exklusiva material som teak,

brons och koppar vittnar om byggnadens status i förhållande till andra allmänna byggnader. Karaktäristiskt är även de hårda och ganska brutala materialen vilka även går igen i interiören. Fasaduttrycket karaktäriseras av betongelement med frilagd ballast av dansk sjösten vilken visar på tidsperiodens byggnadstekniska och estetiska ideal samt av två olika fönstertyper upprepade runt hela byggnaden. Utkragande lisener bryter upp den horisontalitet som i övrigt präglar den långsträckt, flacka byggnadskroppen. I fasaden, framför allt i den del som vetter mot Säveån, återfinnes även partier av brun- eller omålad betong.

Entrégården Den kompakta byggnadskroppen öppnar sig mot besökaren i en stenlagd, monumentalt utformad entrégård. Vattenspelet kring den centralt placerade skulpturen står i kontrast till och bryter upp den tunga och strama arkitekturen. Det senare tillkomna entrépartiet visar på en

ändrad syn på förhållandet mellan kommunala myndigheter och kommuninvånarna. Entrén har en mycket lättare arkitektonisk utformning än den övriga byggnaden och syftar till att tydliggöra ingången och leda besökaren in i byggnaden.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värdena i byggnaden.

Rekommendationer

Parkmiljön i anslutning till byggnaden bör inte bebyggas och vegetationen bör hållas låg.

Entrégårdens utformning bör i huvudsak bibehållas.

Ändringar i byggnaden skall göras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Baggeliden

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsestruktur Karaktäristiskt för Baggeliden är att den täta bebyggelsestrukturen grupperar sig längs en i detta avsnitt väl bevarad äldre vägsträckning. Vägen kantas här av stenmurar vilka även fungerar som tomtgräns för bebyggelsen. På båda sidor av vägen finns hamlade träd. Bebyggelsestrukturen präglas av de relativt stora trädgårdarna med omgärdande stenmurar. I murarna finns i två fall grindstolpar och grindar bevarade. I trädgårdarna växer äldre fruktträd och hamlade träd och i vissa fall finns även äldre stödmurar bevarade. Detta visar på äldre tiders trädgårdsgestaltning, och bidrar till områdets karaktär. Inom området finns även andra stenmurar och hamlade träd bevarade. Dessa är ytterligare spår från perioden då Baggeliden utgjorde en agrar miljö utanför centrum. Sammantagna vittnar den äldre bebyggelsen, och ovan nämnda landskapselement om områdets tidigare agrara karaktär och ger historisk förankring och skapar kontinuitet i den omgivande bebyggelsestrukturen. Samtliga äldre byggnads- och landskapselement är viktiga för förståelsen av helheten.

Byggnadstradition Byggnaderna är uppförda i en och en halv till två våningar och deras utformning präglas av äldre byggnadstradition. Denna kommer till uttryck i byggnadskropparnas volymer, de tegeltäckta sadeltaken, stående locklistpanel, spröjsade fönster och dekorativa element kring fönster, taklister och entréer samt i den ljusa färgsättningen. Ett undantag från detta utgör enkelstugan Tället. Denna är uppförd enligt enklare modell och sluter an till gängse byggnadstradition för det tidiga 1800-talets sämst bemedlade. Enkelstugan är uppförd på en kallmurad naturstensgrund och klädd med omålad träpanel. Karaktäristiskt för panelen är att brädorna ej är kantsågade. Sadeltaket är täckt med rött lertegel och skorstenen är murad av natursten. De ovan nämnda karaktärsdragen i den sammantagna bebyggelsen bidrar alla till att göra den välbehållna miljön till ett agrarhistoriskt inslag i den omgivande bebyggelsen.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Området omfattas av två detaljplaner. Ingen av dessa ger dock något skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Den gamla vägsträckningen bör bibehållas och stenmur samt stödmurar bör bevaras. De hamlade träden bör även fortsättningsvis hamlas.

Grindstolpar och smidesgrindar tillhörande fastigheterna 118:13 och 6:121 bör bevaras och underhållas.

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Öjersjö – Hallen

Viktiga karaktärsdrag:

Jordbruksmiljön Odlingslandskapet kring Hallen i Öjersjö karaktäriseras av den mellan skogspartier insprängda öppna åker- och hagmarken. I området finns även bibehållna landskapselement i form av stengärdesgårdar och en fågata. Området utgör därmed ett gott exempel på jordbruksmiljö i skogsbygd.

Bebyggelsestruktur Området karaktäriseras av att gårdar ligger relativt sammanhållna i området runt den gamla byvägen (Gamla vägen). Utöver bostadsbebyggelsen finns en skola och ett stort antal ekonomibyggnader bevarade. Denna sammansättning av byggnader för olika ändamål visar på äldre produktionssystem och levnadsmönster. Det är därför viktigt att helhetsmiljön bevaras. Samtliga byggnader och landskapselement spelar här en viktig roll för förståelsen av den agrara helhetsmiljön.

Byggnadstradition Bostadsbebyggelsen är relativt småskalig och mestadels uppförd på murad grund i en och en halv våning. Samtliga byggnader har tegeltäckta sadeltak och stående träpanel målad i antingen ljusa färger eller med falu rödfärg. Fönstren är företrädesvis spröjsade. Ett avsteg från gängse byggnadstradition utgör Minas där bostadshus och ladugård ursprungligen var inrymda under samma tak.

Skolbyggnaden Skolbyggnaden är ett gott exempel på hur skolbyggnader på landsbygden utformades, då dessa efter den allmänna folkskolans inrättande under 1800-talets andra hälft blev allt vanligare inslag i landskapet runt om i landet. Ett karaktärsdrag hos äldre skolbyggnader är de stora fönstren vilka var nödvändiga för ljusinsläppet i skolsalen.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Vad gäller landskapselement som stenmurar i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark och åkerholmar får inga ändringar göras utan dispens från länsstyrelsen. (Miljöbalken

7:11, Förordning om områdesskydd 1998:1252)

Området är inte detaljplanlagt.

Rekommendationer

Åkrar och betesmarker bör hållas öppna och den gamla vägsträckningen bör bevaras.

Bebyggelsestrukturen bör bevaras. Mer omfattande nytillskott bör placeras på ett respektavstånd så att de inte inkräktar på den agrara helhetsmiljön.

Befintliga byggnader bör bevaras. Det är viktigt att även ekonomibyggnader, i så stor utsträckning som möjligt bevaras.

Ändringar skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Den ursprungliga uppdelning i en bostads och en ladugårdsdel vad gäller Minas (Öjersjö 3:74) bör hållas fortsatt tydlig.

Sotenäsvägen

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsemiljön Då Sotenäsvägen i det aktuella partiet sluttar brant är terrasseringar och kantstenar vanligt förekommande inslag i bebyggelsemiljön. Bebyggelsestrukturen är relativt enhetlig och bebyggelsen ligger i linje med och relativt nära gatan. Trädgårdarna breder ut sig på byggnadernas baksidor och avskiljs från varandra och gatan med hjälp av låga järnstaket eller buskage.

Arkitektonisk utformning Ur ett arkitektoniskt och kulturvårdande perspektiv är det byggnaderna på fastigheterna Ugglum 129:5, 130:5 samt 134:3-5 som är de mest intressanta. Detta eftersom dessa byggnader är de som är bäst bevarade, det vill säga i störst utsträckning har behållit sin ursprungliga utformning. Byggnaderna knyter an till funktionalismen och karaktäriseras därför av enkla geometriska former, sparsam ornamentering och släta, putsade ytskikt.

Funktionalismen som återfinns här gränsar dock till 1920-talsklassicism. Denna kommer till uttryck i entréernas klassiskt influerade dekorativa element och syns även i den symmetriska fasaduppbyggnaden. I denna spelar fönstrens placering och utformning en viktig roll. Färgskalan är ljus och fasaderna putsade. I vissa fall med ädelputs. Övrig bebyggelse har genomgått en del förändringar. Vissa mer genomgripande än andra. Urskiljbara är dock fortfarande de ursprungliga volymerna och i vissa fall även tidigare fönstersättning. Detta sammantaget med den enhetliga områdesgestaltningen, det vill säga byggnadens placering på tomten, terrasseringar, kantstenar och låga järnstaket ger området en karaktäristisk helhetsverkan vad gäller komposition och volym.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Terrasseringar, kantstenar och järnstaket bör bevaras. Staket och buskage mot gatan bör hållas låga.

Ändringar i byggnader skall utföras så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialval bör vara vägledande.

Viktiga karaktärsdrag:

Byggnaden är ursprungligen uppförd med en källarvåning i en fullmurs tegelkonstruktion samt två våningar i trä med en konstruktion av stående plank. Traditionellt panelklädda fasader med dekorativa, klassicerande stilelement och spröjsade fönster samsas med höga fönsterslitsar och ett entréparti med modernare formspråk. Den nuvarande locklistpanelen är tillkommen 1990-92 i och med en större fasadrenovering. Vid renoveringen togs de på 1950-talet tillkomna eternitskivorna bort. Byggnaden tilläggsisolerades ovanpå

den ursprungliga panelen och gavs en ny fasadbeklädnad. Den ursprungliga panelen var hyvlad, ej sågad som den nuvarande, samt sannolikt linoljefärgsmålad. Dekorativa element i lunettformer som påträffas ovan fönsterslitsar är tillkomna i och med renoveringen 1990-92. Skärmtak på sekundärentréerna är tillkomna vid samma tillfälle. Taket är ett sadeltak beklätt med papp, vilket även var det ursprungliga takmaterialet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Området är inte detaljplanelagt och något skydd för de kulturhistoriska värdena finns inte.

Rekommendationer

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadernas karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande. När det gäller färgsättningen bör det vid renovering/ommalning utföras en undersökning på den underliggande originalpanelen avseende ursprunglig färgsättning. Originalfärgsättningen bör vara vägledande för ny färgsättning. Vid

byte av panel bör ny panel vara hyvlad, ej sågad, och målas med oljefärg. De invändiga målningarna av Werner Poser, tillkomna i slutet av 1940-talet, skall bevaras. Takmaterial bör fortsättningsvis vara kristallsvart takpapp.

Kåhögs villor

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Småhusbebyggelsen utmed Enetångsvägens nordvästra sida präglas av den enhetliga bebyggelsestrukturen. Byggnaderna ligger antingen i linje med, eller snett vinklade mot gatan. Den enhetliga områdesgestaltningen kommer även till uttryck i de jämnstora trädgårdarna vilka avskiljs från varandra och gatan av lägre buskage. På gatans sydvästra sida är enhetligheten inte lika konsekvent vad gäller byggnadernas placering och trädgårdarnas storlek. Området är dock gestaltat på ett sätt som smälter väl in i helhetsmiljön. Vegetationen mot gatan präglas av låga volymer och enhetliga former. Även buskage och staket som delar av tomtmark är låga.

Arkitektonisk utformning Byggnaderna har ett enhetligt utförande vad gäller storlek och höjd, takform, fönsterplacering samt färgsättning och materialanvändning. Fasadmaterialen domineras av gult eller rött tegel med detaljer som till exempel gavelrösten i trä. Taken är sadeltak med rött betongtegel. Entrépartierna har, liksom övrigt fasaduttryck, en enkel och enhetlig utformning. Fönstren är enlufts-fönster.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Den enhetliga gestaltningen av området bör bibehållas. Detta gäller såväl arkitektoniskt utförande som de mot gatan vettande buskagen. Buskage och staket som delar av tomtmark bör hållas låga.

Ändringar i byggnader skall utföras så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialval bör vara vägledande.

Kvastekulla griftegård

Viktiga karaktärsdrag:

Övergripande gestaltningsidé Anpassningen till naturlandskapet präglar griftegården. Kapellet, klocktornet, staketet och broarna är alla enhetligt utformade vad gäller formspråk, färg och material. Denna enhetlighet i gestaltning präglar området och ger en helhetsverkan som knyter samman den vidsträckta anläggningen.

Arkitektonisk utformning Materialanvändningen i anläggningen karaktäriseras av relativt enkla material som betong och trä. I kapellet finns dock inslag av exklusiva material i form av koppar och teak. Anläggningens färgsättning är

enhetlig och domineras av vitmålade betongytor och mörkt trä. Kapellet karaktäriseras av sin särpräglade och dominerande takform, det uppglasade entrépartiet med trädetaljer samt vitmålade profilerade betongväggar. Karaktäristiskt för kapellet är även det stora uppglasade partiet på kyrkans framsida samt de mindre, liggande enluftsfnstren längs dess sidor. Viktigt för upplevelsen av kapellet är den avskärmning som leder från Kvastekullavägen och styr besökaren fram till kapellets entré. Klocktornet utgör en fond från Gamla Alingsåsvägen och är dessutom en viktig blickpunkt oberoende av var i anläggningen man befinner sig.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Kvastekulla griftegård har, då gravplatsen och bebyggelsen är uppförd efter 1939, inget automatiskt skydd enligt KML 4 :e kapitlet. Kapellet och begravningsplatsen uppmärksammades 1996 av Riksantikvarieämbetet som märkliga genom sina kulturhistoriska värden och skyddas därmed enligt KML 4:e kapitlet (4:14).

KML 4:11, 12. Begravningsplatser skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller försvansas. Detta gäller även byggnader på begravningsplatsen

som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar som murar och portaler.

KML 4:13. Tillstånd från länsstyrelsen krävs för att utvidga eller på annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att uppföra byggnad eller någon ny fast anläggning eller riva eller på väsentligt sätt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Området är inte detaljplanlagt.

Rekommendationer

De topografiska förutsättningarna bör vara vägledande för placering och utformning av nya bebyggelselement .

Bebyggelsens enhetliga gestaltning bör bibehållas.

Ändring av byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning skall vara vägledande.

Tage Madsens väg

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Området präglas av en enhetlig bebyggelsestruktur som karaktäriseras av att kedje- och flerfamiljshusen grupperar sig kring en stor, öppen gemensamhetsyta. Inom området kan tre olika rum urskiljas; det offentliga, det halvoffentliga och det privata. Det offentliga rummet utgörs av den gräsbevuxna gemensamhetsytan och det privata av respektive fastighets trädgård. Det halv-offentliga rummet utgörs av entrépartierna framför lägenheterna vilka artikuleras genom en mindre gräsmatta och plantering men i övrigt saknar fysisk avgränsning mot gatan. Detta resulterar i en flytande gräns mellan offentligt och privat. Denna genomtänkta gestaltning och disponering av områdets offentliga och privata rum är ett viktigt karaktärsdrag och typisk för sin tid.

Arkitektonisk utformning Bebyggelsen präglas av den individuella men ändå, för området, helhetsverkande färgsättningen. Kedjehusen är enhetligt utformade och karaktäriseras av en trappstegsförskjutning i lägenhetsdispositionen. Byggnaderna präglas även av den regelbundna variationen i volym som den mindre, sammanbindande byggnadskroppen åstadkommer. Helhetsverkan förstärks av enhetligt utformade sadeltak, fönstrens placering samt entréernas och balkongräckenas enhetliga utformning. Flerfamiljshusen, vilka även de är inbördes enhetligt utformade, karaktäriseras av sadeltaken och entréernas utformning.

Befintligt skydd av kulturmiljön

I detaljplanen slås fast att gemensamhetsytan i områdets mitt inte får bebyggas. I övrigt ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Gemensamhetsytan skall ej bebyggas. Staket eller liknande avgränsning bör ej anordnas vid entréerna. Eventuellt buskage bör här hållas mycket lågt.

Entréernas utformning bör bibehållas. Kedjehusens balkongräcken bör bevaras.

Ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Finngösahuset

Viktiga karaktärsdrag:

Stadsrummet Finngösahusets storlek och höjd är unik i Partille. Eftersom byggnaden ligger så nära stora välfrekventerade trafikleder har den kommit att utgöra ett landmärke och en symbol för Partille.

Arkitektonisk utformning Fasaden präglas av den rationella byggteknik med vilken man började experimentera och i allt

större utsträckning använda sig av under 1950-talet. Detta sammantaget med skivhusbyggnadens storskalighet gör Finngösahuset till ett tydligt och tidigt exempel på den typ av byggande som skulle prägla större delen av nästkommande decennium. Byggnaden har under åren genomgått en rad genomgripande förändringar men trots det behållit en del av sin ursprungliga karaktär. Denna kommer till uttryck

i fasadens effektfulla artikulering av horisontella och vertikala linjer. Vertikalt markeras fasaden i form av balkongrader och uppglasade trapphus vilka bryter den horisontalitet som åstadkommes av de plåtfattade fönsterband som löper utmed fasaden. Det platta taket och de fönsterfria gav-larna bidrar ytterligare till att ge byggnaden dess karaktär.

Fasadens ljusa färger knyter an till den ursprungliga chockbetongens ljusgrå nyans. Den digitala ljusskylt vilken sitter på gaveln som vetter mot motorvägen upplyser dagligen förbipasserande om tid och temperatur. Skylten har med åren kommit att bli ett kännetecken för så väl byggnaden som för Partille.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden byggnaden besitter.

Rekommendationer

Ändringar av byggnaden skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Oluff Nilssons väg

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Karaktäristiskt för punkthusbebyggelsen längs Oluff Nilssons väg är dess placering utmed bergskanten. Tillsammans utgör de tolv punkthusen en långsträckt, sammanhållen bebyggelsemiljö som syns på långt håll. Punkthusen vid Oluff Nilssons väg har därför kommit att bli ett landmärke och något av en symbol för Partille.

Arkitektonisk utformning (Denna del behandlar endast byggnaderna på fastigheterna Lexby 130:3-6). Byggnaderna karaktäriseras framför allt av sin höjd och färgsättning. Byggnadskropparnas smalhet och höjd understryks av de fönsterrader som löper vertikalt utmed fasaden och av trapphusens vertikala fönsterband. En annan viktigt del av den arkitektoniska utformningen är byggnadskropparnas karaktäristiska form. Denna uppkommer genom de två, gentemot varandra, förskjutna byggnadsvolymer vilka är sammanbundna av ett smalare trapphusparti. Även de platta koppar-

skodda taken och de indragna balkongernas utformning med fronter av betongelement är viktiga komponenter i det arkitektoniska uttrycket. Balkongernas utformning visar, då denna är betingad av lånegivningsregler, även på de förutsättningar som präglade tidens byggande. Betong är det dominerande fasadmaterialet. Denna såväl som byggtekniken, det vill säga elementbyggande, är mycket tids-typiska och visar på den typ av byggande som skulle komma att dominera nästkommande decennier. I enlighet med sin tids estetiska ideal saknas dekorativa inslag i form av ornamentik nästan helt. Estetiska effekter uppnås istället med hjälp av medveten materialanvändning och komponering av fasaden. Karaktäristisk för byggnaderna är den enkla entrén. Här återfinns den enda ornamentiken i form av profilerade betongelement med frilagd ballast. Även de murade terrasser-eringar som återfinns vid entréerna knyter an till tidens estetiska ideal.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden byggnaden besitter.

Rekommendationer

Underhållsarbeten och ändringar av byggnaden skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Oxledsområdet

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Oxledsområdets närmaste omgivning präglas av stora öppna ytor. Bebyggelsen grupperar sig kring gårdsrum vilka även de i viss mån karaktäriseras av öppenhet. Gemensamhetsytorna är väl tilltagna och bilfria. Parkeringsdäck och bilplatser ligger i områdets utkanter. Områdets gestaltning med husen grupperade i fyra enheter om fem byggnader är resultatet av medveten planering och erbjuder utblickar från, siktlinjer inom och in i området. Detta är ett viktigt karaktärsdrag.

Arkitektonisk utformning Oxledsområdet karaktäriseras av bebyggelsens enhetliga arkitektoniska utformning och stora kubiska volymer. Byggnadsteknik och byggnadsmaterial är starkt präglade av den standardisering och rationalisering som utmärkte det sena 1960-talets byggande. Fasaduttrycket domineras av betongelement med frilagd ballast av dansk sjösten, det vita skivmaterialet kring och emellan fönster av enlufstyp samt utskjutande balkong- och entrépartier klädda i samma material som övrig fasad. Enkelheten i fasaduttrycket skapar i samspel med den speciella textur och färg som den danska sjöstenen i fasaden ger en särpräglad och mycket tidstypisk estetik.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Marken på gårdarna mellan byggnaderna får, enligt detaljplanen, inte bebyggas. I övrigt ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Bebyggelsestrukturen bör bibehållas med husen grupperade i fyra enheter om fem. Nyttillskott bör placeras så att grundstrukturen och befintliga siktlinjer upprätthålls.

Grönytor och andra öppna ytor i området bör i så stor utsträckning som möjligt hållas fortsatt öppna.

Underhållsarbeten och ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att byggnadernas karaktärsdrag bevaras. Särskilt viktigt är här det enkla fasaduttrycket. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Oxledsskolan

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Karaktäristiskt för Oxledsskolan är dess inpassning i den sluttande terrängen vilken präglar utformningen av såväl skolgård som skolbyggnad.

Byggnaden domineras av det till formen särpräglade och starkt utkragande, valmade taket. Andra karaktärsbärande drag är loftgångar och bryggor med räcken av grova limträ-

balkar, de stora enluftsönstren samt andra våningens fönsterband och överljusinsläppet i taket. Fasaduttrycket präglas av det gula teglet, mörkt målade trädetaljer och vissa inslag av omålad betong. Viktigt för det arkitektoniska

uttrycket är, då taket utgör ett så dominerande inslag, de svarta betongtakplattor som täcker detta. Byggnadsmaterialen och färgsättningen är karaktäristiska för byggnader från denna tid.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden byggnaden besitter.

Rekommendationer

Underhållsarbeten och ändringar av byggnaden skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig

utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Ljungkullen

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Gestaltningen av Ljungkullen karaktäriseras av att den utgår från befintlig terräng och naturlig vegetation. Karaktäristiskt för området är även trafiksepareringen. Gårdsrummen mellan byggnaderna präglas av öppenhet och låga volymer. De små trädgårdarna, som hör till bottenplanens lägenheter, avgränsas utåt av låga staket eller låga buskage och sinsemellan av högre rödmålade träplank.

Arkitektonisk utformning Områdets två olika hustyper har en övergripande enhetlig arkitektonisk utformning. Bostadshusen karaktäriseras av de utanpåliggande, rundade

trapphusen. Fasaderna präglas av det gula teglet, rödmålade trä- och plåtdetaljer samt ljust gulmålade betongytor. Fönstren är av enluftstyp och på vissa ställen placerade i band. Den ena byggnadstypen har loftgångar vilka löper utmed fasaden och får, till följd av takterrasser samt det platta taket, en trappstegsformade avslutning. Parkerings-huset är uppfört i betong som målats i ljus färg och med trädetaljer målade i brunt. Byggnadsmaterial och byggnadsteknik präglas till viss del av den standardisering som var utmärkande för byggandet under miljonprogrammet vid sextiotalets mitt. I Ljungkullen har man dock i större utsträckning än vanligt, arbetat med den arkitektoniska utformningen av såväl bebyggelse som gårdsrum.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gårdarna mellan husen skall, enligt detaljplanen, hållas fria från bebyggelse. I övrigt finns inga bestämmelser till skydd för de kulturvärden området besitter.

Rekommendationer

Gårdarna bör i så stor utsträckning som möjligt hållas fria från bebyggelse och ingrepp i den naturliga vegetationen bör undvikas.

Staket och buskage bör, då de vetter mot gemensamhetsytor, hållas låga.

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Viktiga karaktärsdrag:

Skolmiljön Bebyggelsemiljön karaktäriseras av enkla och relativt låga och utbredda volymer som grupperar sig kring en central huvudgata. Mot huvudgatan som löper mellan aulan och sporthallen vänder sig entréer till olika klassrum. Gångstråken mellan byggnaderna är asfalterade och kantade av planteringar inramade av betongkanter. Framför den del av skolbyggnaden som vetter mot ån finns planteringar och terrasseringsområden omgärdade av omålad betong. Här utgör lågt barrträdsbuskage den dominerande vegetationen.

Skolans arkitektoniska utformning Den arkitektoniska utformningen karaktäriseras av byggnadskropparnas enkla geometriska former samt färgsättning och materialanvändning vilka bidrar till byggnadskomplexets tidstypiska uttryck. Fasaduttrycket domineras av det gula teglet och präglas av horisontallitet som uppkommer till följd av de låga, långsträckta byggnadskropparna och fönsterband i fasaden. Fönstrens utformning och placering är en mycket viktig komponent i artikuleringen av fasaden och förekommer i många varianter. Det gula teglet samt fönstrens placering och utformning utgör således viktiga karaktärsdrag. Det arkitektoniska uttrycket präglas även av takutformning-

en som varierar på de olika byggnadskropparna mellan sadeltak, förskjutna sadeltak och pulpettak. I gavelpartierna saknar taket utkragning. Samtliga tak är flacka och täckta med svart falsad plåt eller svart takpapp (i enstaka fall förekommer även koppar). Takens form och färg är ett annat viktigt karaktärsdrag. Viktigt för det arkitektoniska uttrycket är även att detaljer som sockel, avskärmande murar och avskärmning kring planteringar ofta är utförda i omålad betong samt att fönsterlisterna är vitmålade.

Sporthallens arkitektoniska utformning Sporthallen är uppförd i likadant tegel som skolbyggnaderna och knyter även i övrigt nära an till dessas arkitektoniska uttryck. Ett viktigt karaktärsdrag utgör byggnadskroppens form och hängtakskonstruktionen. Denna typ av takkonstruktion fick stor genomslagskraft på 1950- och 60-talen. Karaktäristiskt för taket är även att det ligger i liv med fasaden och alltså saknar taksprång. Fönstrens utformning och placering är en mycket viktig del av den arkitektoniska utformningen och avgörande för dess uttryck där kompakta tegelmurar där fönstren är få och små blandas med stora uppglasade ytor.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värdena bebyggelsen besitter.

Rekommendationer

Utformningen av skolans närmiljö det vill säga rumsbildningen mellan byggnaderna och planteringar i anslutning till byggnadskomplexet bör bibehållas.

Ändringar och underhållsarbeten skall utföras varsamt så att byggnadernas karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsemiljön Karaktäristiskt för biblioteksbyggnaden är dess goda inpassning i den omkringliggande bebyggelsemiljön både vad gäller byggnadens placering och arkitektoniska utformning. Byggnaden är förbunden med Porthällaskolan via en uppglasad gång och mellan de två byggnaderna uppstår en platsbildning mot vilken bådas huvudentréer vetter. Platsen definieras ytterligare av markens mönsterlagda plattor i rosa och grått vilka utgör ett karaktärsdrag. Den rumsliga närheten mellan biblioteket, skolan och sporthallen visar på det intima bandet mellan de funktioner som inryms i de samma och skapar en miljö som är ett exempel på den typ av miljöer som uppkommit under nittonhundratalets andra hälft då offentlig sektor ansvarat för och finansierat dessa typer av verksamhet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värdena i byggnaden besitter.

Rekommendationer

Stenläggningen omkring biblioteket bör bibehållas.

Ändringar i byggnaden skall göras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras.

Arkitektonisk utformning Byggnaden knyter i sin arkitektoniska utformning an till Porthällaskolan och sporthallen. Detta syns i såväl byggnadskroppens form och de flacka taken som i det gula fasadteglet och fönstrens utformning och placering, komponenter som alla utgör viktiga karaktärsdrag. Bibliotekets tak täcks liksom skolans av falsad plåt men här är den målad ärggrön. Fasadteglets gula färg som går åt det rosa i kombination med det ärggröna taket är tidstypiska stildrag. Så är även den list av liggande vitmålad träpanel som löper uppe under taket. Viktiga detaljer är entréns utformning, det utkragande taket och huvudfasadens utanpåliggande persienner.

Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Lexby radhusområde

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Hela området präglas av en medveten och genomtänkt planering karaktäriserad av en rätvinklig och sammanhållen bebyggelsestruktur.

I Röda Lexby återfinns funktioner som garage, lekplatser och i viss mån även gröna gemensamhetsytor inom området. Bebyggelsestrukturen präglas i de delar dit biltrafiken inte

har tillträde av täthet. Gränsen mellan offentligt och privat rum görs tydlig med hjälp av förrådsbyggnader och relativt höga staket som på entrésidan avskiljer tomterna från gatan. De mindre, privata trädgårdarna på byggnadernas baksidor omgärdas av lägre staket och buskage. Detta gör att övergången mellan privat och offentligt rum här är mer successiv.

Inom Nya Lexby är olika funktioner separerade. Garagen ligger i områdets ytterkanter, och inne i bostadsområdet finns ingen biltrafik. Bebyggelsestrukturen präglas av öppenhet och det stora utrymme som lämnats det offentliga rummet. Radhuslängorna grupperar sig kring rektangulära gräsbevuxna gemensamhetsytor och sträcker sig längs stensatta gator med lekplatser och planteringar. Ett viktigt karaktärsdrag är entrépartiernas enkla utformning som gör gränsen mellan offentligt och privat rum flytande. Detta är en viktig del av den ursprungliga gestaltsidéen där intentionen var att gatorna mellan husen skulle hållas öppna och tillgängliga för alla i området. Till respektive bostadsenhet hör, liksom i Röda Lexby, bara en mindre privat trädgård avgränsad av företrädesvis relativt låga staket eller buskage.

Arkitektonisk utformning Radhuslängorna i respektive område har alla samma arkitektoniska utformning vilken karaktäriseras av en långsträckt kubisk byggnadskropp med flackt förskjutet sadeltak. Taken har endast en mycket liten utkräning. Karaktäristiskt är även den i respektive område inbördes enhetliga färgsättningen vilken är viktig för områdets arkitektoniska helhetsverkan. Andra viktiga karaktärsdrag utgör fasadernas liggande träpanel och gavlarnas vitmålade murning. Avsaknaden av ornamentering och den enkelhet som präglar det arkitektoniska uttrycket ger bebyggelsen en för sin tid mycket typisk estetik.

Karaktäristiskt för fasaduttrycket i Röda Lexby är fönstrens placering och utformning, det vill säga ospröjsade enlufts-fönster. Här spelar även de enkelt och diskret utformade och färgsatta fönsterfodren en viktig roll. Staket och förråds-

byggnader som omgärdar gårdsrummen samt skiljer dessa från varandra utgör en annan viktig komponent i den arkitektoniska gestaltningen. Dessa präglas av vertikala, raka linjer och enkla former och såväl staketens plank och förrådens träpanel, och i vissa fall även profilerade eternitplattor, är stående. Staketet har ett rakt avslut och förråden har pulpettak. Andra för bostadslängorna viktiga karaktärsdrag är baksidornas indragna fasadliv, entréernas enkla utformning och entrédörrarna i vilka fasadernas liggande panel går igen. Även garagelängorna vilka har samma förskjutna sadeltak som återfinns i bostadslängorna utgör ett för helhetsintrycket av området viktigt arkitektoniskt karaktärsdrag.

Vad gäller Nya Lexby är fönstrens placering och utformning, i band eller kvadratiska med ett liggande fönster under, en viktig komponent i fasadens utformning. Karaktäristiskt är även det längs byggnadens ena sida indragna fasadlivet med fönsterband av enlufts-fönster i båda planen och balkongfronter klädda med stående träpanel. Entrédörrarna i vilka den liggande panelen går igen bidrar till den helhetsverkande effekten i den enhetliga arkitektoniska utformningen.

Värmecentralen Värmecentralen som återfinns på en höjd i bostadsområdets utkant är omsorgsfullt utformad och knyter i såväl form och färgsättning som materialanvändning an till övrig bebyggelses arkitektoniska gestaltning. Att fasaden som vetter mot gatan i stor utsträckning är uppglasad är ett inte sällan förekommande karaktärsdrag hos denna typ av bebyggelse uppförd under samma tidsperiod; en period då man gärna visade upp och framhävde tekniken.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Marken mellan husen i såväl Röda Lexby som Nya Lexby får, enligt gällande detaljplan, ej bebyggas. I övrigt ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Ändringar av byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Gemensamhetsytorna i Röda Lexby skall förbli öppna. Staket som avgränsar gårdar från varandra och från gatan bör behålla sin ursprungliga utformning vad gäller höjd och materialanvändning.

Gemensamhetsytorna i Nya Lexby skall förbli öppna. Stensättningar och planteringar i gårdsrummet mellan byggnaderna bör bibehållas. Staket och buskage som vetter mot gemensamhetsytorna mellan byggnader bör hållas fortsatt låga. Vegetation framför den del av värmecentralen som vetter mot gatan bör hållas låg så att byggnaden förblir väl synlig.

Släntvägen

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsemiljön Tomterna längs Släntvägen avgränsas från varandra och mot Brattåskärsvägen med låga staket och byggnaderna är placerade långt upp på de relativt långsmala tomterna. Därmed bildas en karaktäristiskt stor öppen yta framför byggnaderna. Entréerna vetter mot en mindre säckgata och egentlig huvudfasad är den del av byggnaderna som vänder sig mot Brattåskärsvägen. Bebyggelsemiljön karaktäriseras även av en trappstegsförskjutning i byggnadernas disposition.

Arkitektonisk utformning Parhusen är uppförda i souterräng och har platta tak som saknar taksprång. Fasaderna karaktäriseras i väster av stora, uppglasade ytor i den utkragande andra våningen samt färgsättningen i vitt och mörkbrunt. Entréerna i öster är uppglasade och försedda med ett enkelt, plant, plåtklätt tak. På entrésidan är det annars röda fasadteglet vitmålat. Materialanvändning och färgsättning är viktiga karaktärsskapande komponenter och bidrar till att byggnaderna utgör ett utmärkt exempel på de estetiska ideal som präglade bostadsbyggandet under det tidiga sextiotalet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Enligt gällande detaljplan får sadeltak alternativt kuverttak utföras med högst fem graders lutning och utan taksprång. Taktäckning skall ha slätt utförande (slät falsad plåt, papp

eller gummiduk föreslås). Vidare måste de särdrag och värden som beskrivs i planbeskrivningen beaktas vid ändring.

Rekommendationer

Buskage och staket bör hållas fortsatt låga.

Ändring av byggnad skall göras varsamt och så att dess

karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Olofsvägen

Viktiga karaktärsdrag:

Bebyggelsemiljön Kubiska volymer och låg höjd präglar bebyggelsen vid Olofsvägen, Gullringsvägen, Tranvägen och Ugglumsvägen. Området karaktäriseras även av enhetlighet i färg och form med vissa variationer vad gäller bostadstyp och anpassning till topografi. Trädgårdarna kring de friliggande byggnaderna saknar ofta fysisk avgränsning mot

gatan. I vissa fall tjänar låga buskage dock som sådan.

Arkitektonisk utformning Taken på samtliga byggnader är platta och saknar taksprång. Fasadmaterialet är rött eller gult tegel, vitmålat plåt- och skivmaterial, liggande träpanel samt fernissad teak. Fasaderna domineras av tegel och ligg-

ande träpanel vilket ger dem ett karaktäristiskt och för sin tid typiskt uttryck. Byggnaderna är sammanbyggda med garage och i denna byggnadsdel, där även entrén återfinns, är träpanelen stående. Fönsterutformningen och placeringen av fönstren i band är ett viktigt karaktärsdrag. Material-

användning och färgsättning är viktiga karaktärsskapande komponenter och bidrar till att byggnaderna utgör ett utmärkt exempel på de estetiska ideal som präglade bostadsbyggandet under det tidiga sextiotalet.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Enligt gällande detaljplan får sadeltak alternativt kuverttak utföras med högst fem graders lutning och utan taksprång. Taktäckning skall ha slätt utförande (slät falsad plåt, papp

eller gummiduk föreslås). Vidare måste de särdrag och värden som beskrivs i planbeskrivningen beaktas vid ändring.

Rekommendationer

Buskage och staket bör hållas fortsatt låga.

Ändring av byggnad skall göras varsamt och så att dess

karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Soldatängen

Viktiga karaktärsdrag:

Den täta rumsgestaltningen Soldatängen karaktäriseras av de trånga gaturum som uppstår mellan parallellt placerade, enhetligt utformade radhuslängor. Bredare bilvägar leder fram till två centralt placerade parkeringsytor. I övrigt är Soldatängen trafikseparerad och de bilfria ytorna är smala. Den trånga rumsbildning som uppstår mellan lägenheternas entréer är karaktäristisk för området. Karaktäristisk är även områdets rätvinkliga plan vad gäller byggnadernas och gatornas placering. Stråket genom gårdsrummen kantas av planterade träd. Här finns även mindre lekplatser och framför entréerna finns smala rabatter. Gestaltningen av gårdarna ger dessa en intim och halvoffentlig karaktär. Höga staket binder ihop radhuslängornas baksidor och skärmar av trädgårdarna från gatan och från varandra. Detta bidrar ytterligare till den "trånga" rumsgestaltningen. Marken är,

så när som på de smala planteringar som omgärdar längorna, helt asfalterad.

Arkitektonisk utformning De enhetligt utformade radhuslängorna präglas av de kraftigt sluttande sadeltaken täckta av mörkt betongtegel. Fasaderna karaktäriseras av gult tegel och mörkt brunmålade trä- och plåtdetaljer i form av gavelrösten, fönsteromfattningar, takkupor och enkelt artikulerade entrépartier. I entrépartierna och på gårdarna används även omålade betong. Färgsättning och materialanvändning är typiska för det tidiga sjuttiotalet och går igen i all bebyggelse i området, i såväl bostadshus som i garagelängor, staket och lekplatser. Garagen uppförda i trä är utförda som halvöppna längor vilket är karaktäristiskt för garage i flerbostadshusområden från denna tid.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Gårdarnas nuvarande utformning, de höga staketen och de smala planteringar som omgärdar radhuslängorna bör bibehållas.

Garagens halvöppna utformning bör bibehållas.

Mellanlyckan

Viktiga karaktärsdrag:

Den täta rumsgestaltningen Området präglas av de starka kontrasterna mellan natur och kultur. Detta i form av bergsknallen med orörd, naturlig vegetation och den stramt utformade bebyggelsen som omger denna. Mellanlyckan karaktäriseras även av bebyggelsens goda inpassning i terrängen samt av att området är helt trafikseparerat.

Gårdsrummet Gemensamhetsytan, mot vilken alla entréer vetter, är relativt slutna och får därmed en halvvärdig karaktär. Marken är stenlagd. Stensättning med inslag av planteringar löper runt bergsknallen och ramar in naturmiljön. Gårdsrummet präglas av den genomarbetade gestaltungsiden och den frikostiga möbleringen i form av planteringar, bänkar, flaggstång och lekplats.

Arkitektonisk utformning Den enhetligt gestaltade bebyggelsen präglas av kubiska volymer och en lägenhetsvis trappstegsförskjutning i vissa byggnadslängor. Taken är företrädesvis flacka och saknar taksprång. Ett avsteg från detta ses

Ändring i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

dock i en länga i vilken taket kragar ut längs med ena sidan inne på den slutna gården. Här bildas atriumgårdar vilka är ett typiskt inslag i bostäder från denna period. Den naturliga vegetationen i områdets centrum står i stark kontrast till det strama arkitektoniska uttrycket i byggnadernas entréfasader. Här dominerar gult tegel och fönstren är få och små. De enkelt utformade entréerna, med platta plåtinklädda tak vilande på tunna plåtinklädda stolpar, utgör de enda dekorativa inslagen. Entréernas utformning är därmed ett viktigt inslag i den arkitektoniska utformningen. Entréfasaderna har ett stängt uttryck och kan liknas vid en kompakt mur vilken tydligt markerar gränsen mellan det gemensamma och det privata rummet. Souterrängbyggnadernas baksidor präglas av ett öppnare uttryck än entréfasaderna och karaktäriseras av fönsterband av enlufts-fönster i båda plan och balkonger klädda med stående träpanel. De öppna garage-längorna i områdets ytterkant uppförda i brunmålad träpanel har en tidstypisk utformning.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Enligt detaljplanen får marken mellan och runt byggnaderna inte bebyggas. I övrigt ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Naturmiljön i områdets mitt bör bibehållas. Ändringar av gårdsrummets utformning bör göras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Marken på gården bör hållas stenlagd.

Garagens öppna utformning bör bibehållas.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Korsängen

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Området är till viss del trafikseparerat och den centrala, gräsbevuxna gemensamhetsytan är helt fri från både bilar och bebyggelse. Garage i form av garage-längor återfinns i områdets utkanter och är uppförda i lig-gande träpanel och målade i mörkt rött och vitt. Stensätt-ning och plantering med relativt låg vegetation framför entrén markerar en flytande övergång från den stora gemen-samhetsytan till det privata rummet.

Arkitektonisk utformning Byggnadernas utseende präglas av de dominerande, branta sadeltaken som är täckta med

mörkt betongtegel och saknar taksprång. I taken återfinns även plåtinklädda takkupor. Takutformning är således ett viktigt karaktärsdrag för bebyggelsen i Korsängen. Ett annat karaktärsdrag är att de putsade gavlarna saknar fönster. Dessa är istället placerade i band längs radhuslängornas entré- och baksidor. Bostadsbebyggelsen präglas starkt av den enhetliga färgsättningen. Färgsättningen är konsekvent genomförd och alla fasadelement är antingen bruna eller vita. Till och med markiserna sluter an till det enhetliga färg-sättningstemat vilket således utgör ett viktigt karaktärsdrag.

Befintligt skydd av kulturmiljön

I detaljplanen slås fast att gemensamhetsytan i områdets mitt inte får bebyggas. I övrigt ges inget skydd åt de kultur-historiska värden området besitter.

Rekommendationer

Gemensamhetsytan skall ej bebyggas. Staket eller liknande avgränsning bör ej anordnas vid entréerna. Eventuellt buskage bör här hållas mycket lågt.

Ändring i byggnad skall utföras varsamt så att dess karak-tärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och material-användning bör vara vägledande.

Skuleberg

Viktiga karaktärsdrag:

Bostadsområdet Skuleberg karaktäriseras av sin goda inpassning i terrängen. Såväl byggnader som lokalgator är anpassade efter de topografiska förutsättningarna och i vissa delar finns naturelement, i form av berg som kommer i dagen och större träd, bevarade. De friliggande bostads-husens täta placering utmed områdets slingrande, relativt

smala, gångvägar ger gaturummet en tät och organisk prä-gel. Denna känsla förstärks av att byggnadskropparna pla-cerats i nära anslutning till gatan och att samtliga entréer vetter mot denna. Planteringar framför entréerna markerar gränsen mellan offentligt och privat och bidrar till att bredda gaturummet. På ett par ställen öppnar sig det slutna

rummet i mindre platsbildningar, något som är typiskt för denna typ av organisk, trädgårdsstadsinspirerad planering. I områdets utkanter återfinns garagelängor, och området är således helt trafikseparerat.

Arkitektonisk utformning Bebyggelsen präglas av enhetlighet i utformningen. Byggnadernas bostadsdel kröns av sadeltak, medan altanen som löper längs med första våningen på respektive byggnads entrésida har pulpettak. Taken är täckta med rött taktegel. Avsaknad av taksprång gör taken till viktiga karaktärsbärare som sätter prägel på det arkitektoniska uttrycket. Ljusbålad locklistpanel dominerar fasader-

na, men även liggande och snedställd träpanel återfinns i vissa delar. På så vis åstadkommes genom panelutformningen en viktig dekorativ effekt. Färgsättningen som från början var enhetlig är idag individuell. Detta förklarar mycket av den ursprungliga intentionen om enhetligheten i den arkitektoniska utformningen som är ett viktigt karaktärsdrag för bebyggelsen. Fönstren av enlufstyp sluter, även de, an till de estetiska ideal som rådde i början av 1980-talet och utgör således viktiga komponenter i den arkitektoniska utformningen.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Vegetationen vid entréerna bör hållas låg och staket bör här undvikas.

Ändring i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Kv. Lupinen

Viktiga karaktärsdrag:

Områdesgestaltning Byggnaderna grupperar sig på båda sidor om en säckgata i en terrasserad sluttning. Tomtindelningen betingas av terrasseringen och respektive tomt är placerad på en avsats. Trädgårdarnas fysiska avgränsning från gatan utgörs av planteringar och lägre buskage. Vid gatans slut öppnar sig en platsbildning med en lekplats. Denna typ av rumsgestaltning, där bebyggelsen omsluter öppna gatorum och på så vis skapar platsbildningar, vann mark runt sekelskiftet 1800–1900. Syftet var att skapa rum i staden vilka skulle upplevas som delar i ett konstnärligt sammanhang, inte som fristående från varandra. Målet var att staden skulle upplevas som en konstnärlig helhet där man successivt slussades från ett rum till ett annat. Idealerna hämtades från medeltidens organiskt framvuxna städer. Under senare decennier har denna typ av planering åter blivit populär i gestaltningen av bostadsområden.

Arkitektonisk utformning Den gruppbyggda bebyggelsen är enhetligt utformad. Fasaderna är klädda med locklistpanel och taken med rött taktegel. Fönstren har en relativt fri placering och varierar i storlek och form. Karaktäristiskt för de fönster som är spröjsade är avsaknaden av vertikala spröjsar. Respektive byggnad är försedd med både sadel- och pulpettak. Den, för varje byggnad, individuella färgsättningen präglas av olika ljusa pasteller samt rött med detaljer i ljus pastell eller vitt. Byggnadernas volymer, takformer, material och färgsättning knyter därmed an till äldre träbyggnadstradition men kombinerar denna med nya uttryck. Detta återanvändande av äldre tiders gestaltungsideal både vad gäller bebyggelsens och områdets utformning är ett uttryck för den postmodernism som vuxit fram under senare decennier.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan är upprättad innan kvarteret Lupinens tillkomst och regleringen av den befintliga bebyggelsen är därmed bristfällig.

Rekommendationer

Nivåskillnader inom området i form av terrassering bör bibehållas och buskage som markerar tomters gräns mot gatan bör hållas fortsatt låga. Staket bör här undvikas.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialanvändning bör vara vägledande.

Kroklyckan

Viktiga karaktärsdrag:

Den terränganpassade områdesgestaltningen Gestaltningen av området utgår från de topografiska förutsättningarna. Element i naturlandskapet, i form av nivåskillnader och bergsknallar, har tagits tillvara och varit utgångspunkt för placering och utformning av såväl bebyggelse som lokaliteter. Den anpassning till naturlandskapet som karaktäriserar området knyter an till den vid seklets början så populära trädgårdsstaden. Trädgårdsstadstanken uppkom vid 1800-talets slut som en motreaktion mot de undermåliga boendemiljöer industrialismen och den kraftiga urbaniseringen gav upphov till. Trädgårdsstaden var även en reaktion mot tidigare stadsplanering vilken ansågs vara alltför tekniskt orienterad och pompös. Istället förespråkades en mer organisk och människovänlig stadsplanering som tillvaratog naturliga element i landskapet. Senare decenniers pånyttfödda intresse för denna typ av stadsgestaltning kan ses som en motreaktion mot modernismens tekniskt orienterade gestaltungsideal. Mot denna bakgrund utgör Kroklyckan ett gott exempel på en typ av postmodernistisk bostadsområdesgestaltning. Ett annat karaktärsdrag i områdesgestaltningen är att trädgårdarna saknar fysisk avgräns-

ning, i form av staket mot gatan och från varandra. Detta gör gränsen mellan offentligt och privat rum flytande och är ett typiskt drag som ofta förekommer i bostadsområden från 1980-talet.

Arkitektonisk utformning Bebyggelsen har en enhetlig utformning som karaktäriseras av relativt flacka sadeltak och indragna entrépartier. Enhetligheten går även igen i färgsättning och materialanvändning. Fasaderna är klädda med ömsom liggande och ömsom stående ljusgråmålad träpanel, den stående panelen är locklistpanel. Även fönstrens utformning utgör ett karaktärsdrag. De mindre, liggande enlufts-fönstren markeras av röd- eller gulmålade fönsterfoder. De större horisontellt spröjsade fönstren sitter i entréfasaden i par om tre och är infattade i liggande gulmålad panel. I entréfasaden skapas på så vis vertikala fönsterband vilka utgör en viktig del av det arkitektoniska uttrycket. Även runt baksidornas fönster är fasaden klädd i liggande gulmålad panel. Karaktäristiskt för det arkitektoniska uttrycket är även de rödmålade dörrarna.

Befintligt skydd av kulturmiljön

I detaljplanen slås fast att marken mellan och omkring byggnaderna inte får bebyggas samt att naturmark, på två olika

ställen i området, skall bevaras. I övrigt ges inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Nyttillskott till bebyggelsen bör anpassas till de topografiska förhållandena och ingrepp i naturmiljön bör undvikas.

Fysisk avgränsning av trädgård mot gatan eller annan trädgård bör undvikas. Vegetation mot gatan bör hållas låg.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialval bör vara vägledande.

Öjersjö brunn

Viktiga karaktärsdrag:

Närheten till naturen Skolmiljön i Öjersjö brunn är omsluten av skog och även inne på skolområdet är naturen i stor utsträckning närvarande. Detta i form av vattendrag, träd-dungar och nivåskillnader i marken. Vad gäller bebyggelsen på området är det dominerande fasadmaterialet trä och färgskalan i fasader och tak ligger nära naturens egna färger. Hela skolmiljön präglas således av närhet till naturen.

Skolmiljön Den bebyggelse som ingår i skolmiljön disponeras huvudsakligen kring två relativt löst definierade gårdsbildningar. Den inbördes oregelbundna placeringen av byggnaderna gör att en rad olika siktlinjer och utblickspunkter uppstår. Detta accentueras av att skolmiljön ligger i en slänt. Andra element som bidrar till att ge skolgården och miljön dess karaktär är de stora gräsbevuxna ytorna och stengärdesgårdar som ramar in delar av skolområdet.

Arkitektonisk utformning De olika byggnadskropparna, som varierar i volym och form, knyts ihop genom sin likartade arkitektoniska utformning. Denna kommer främst till uttryck i takformer samt i fasadmateriell och färgsättning. Taken utgörs av relativt flacka pulpet- eller sadeltak och i vissa fall av brutna sadeltak. Liggande träpanel är det dominerande fasadmaterialet, men även stående panel förekommer i stor utsträckning. Färgsättningen domineras av guldbunt respektive svart med detaljer i blått, rött och ljust grågrönt. Fönstrens utformning, storlek och placering präglas av stor variation. Denna variationsrikedom är en viktig komponent i den arkitektoniska utformningen och bidrar till att ge byggnaderna dess karaktär.

Befintligt skydd av kulturmiljön

Gällande detaljplan ger inget skydd åt de kulturhistoriska värden området besitter.

Rekommendationer

Naturelement i området som träd-dungar och vattendrag bör bibehållas så att skolmiljöns prägel av närhet till naturen bibehålls.

Nyttillskott till bebyggelsen bör placeras så att grundstrukturen och befintliga siktlinjer upprätthålls.

Ändringar i byggnad skall utföras varsamt så att dess karaktärsdrag bevaras. Ursprunglig utformning och materialval bör vara vägledande.

Kulturmiljöer i Partille kommun

I Partille skall vi ha en attraktiv och god livsmiljö. Vad är då en god livsmiljö? Våra grundläggande behov av till exempel föda, värme, skydd och sociala relationer måste naturligtvis vara tillgodosedda för att vi skall uppleva en god livsmiljö. Men när de är uppfyllda kommer behovet av något annat, något mer. Ren luft och rent vatten, opåverkad natur och boendemiljöer som vi upplever som vackra och trivsamma kan då bli viktiga värden.

Mänsklig aktivitet ger liv åt gator, byggnader och offentliga rum och en kommun får i samspelet med sina invånare en egen identitet. En kommun är en sammansatt enhet och dess bästa försäljningsargument mot besökare är dess egenart, identitet och specialitet. Det gäller säkerligen också för invånarna i en kommun eller stad. Man vill att den plats man lever på skall vara något extra och ha en tydlig identitet.

"Kulturmiljöer i Partille - program för bevarande och utveckling" vill öka medvetenheten om Partilles historia och kulturarv och göra oss uppmärksamma på stadsbilden, arkitekturen och det offentliga rummet. Att forma en bebyggelsemiljö och en livsmiljö är ett samspel mellan invånare och folkvalda; ett samspel vars resultat kan bli bestående under mycket lång tid.

Flera decenniers ideal, uppfattningar och sociala samt ekonomiska villkor kan avläsas i Partilles många skiftande miljöer. Det är stor skillnad på det liv som levdes i och kring det lilla soldattorpet och det liv som formades i 1960-talets betonghögghus. Att studera våra boendemiljöer kan ge oss insikt och kunskap om samhällsliv och villkor under olika epoker i vårt lands historia.

Partille kultur- och fritidsförvaltning

